

HISTORIKEREN
Trond Nordby

KAMPEN OM
«SKANDINAVIEN»

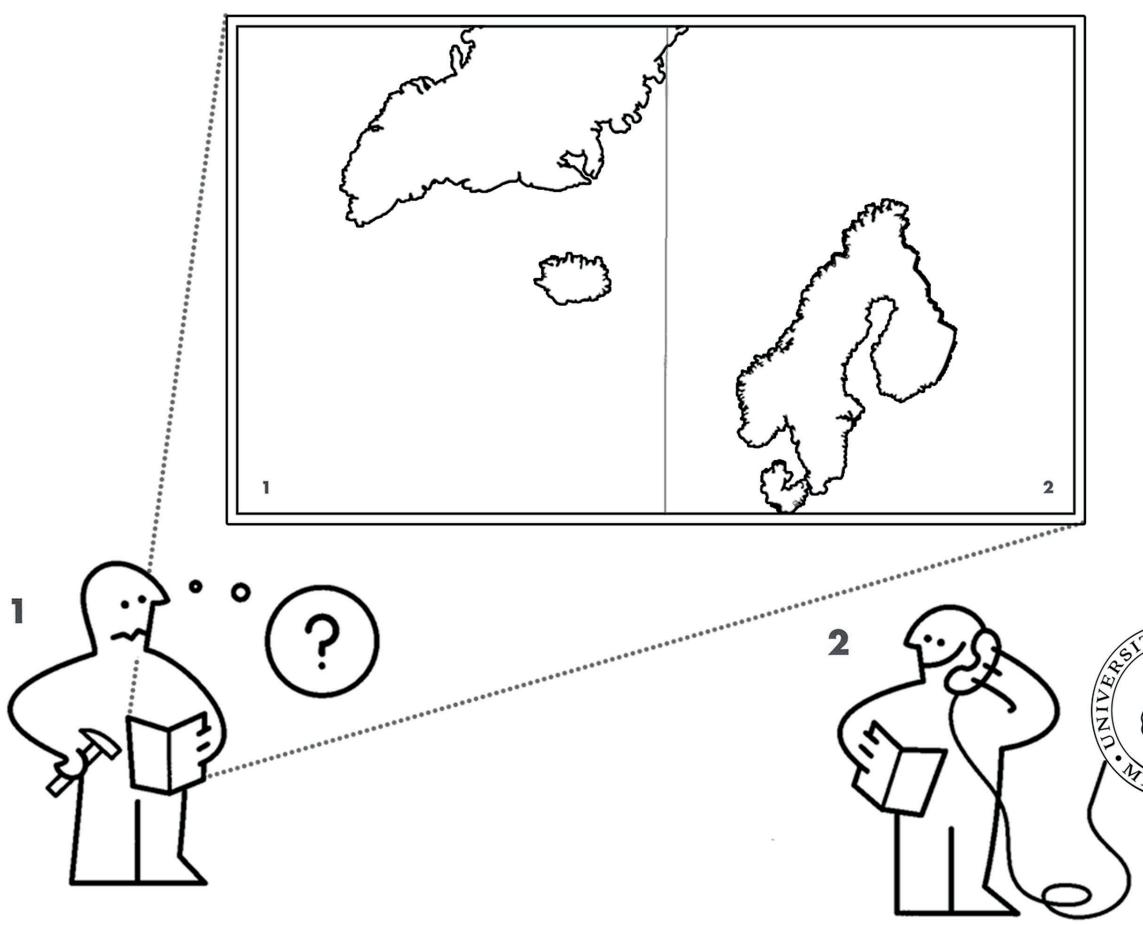
NORDEN I MIDDLE-
ALDEREN: ETT ELLER
FLERE RIKER?

DA MILJØPOLITIKK
BLEV NORDISK

FORTID

STUDENTENES HISTORIETIDSSKRIFT UIO

NR 1/2018
15. ÅRGANG
KR. 100,-

NORDEN

TIDSAM 1135-01

FORTID

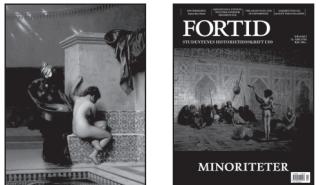
Nr. 1/2018
Tema: Norden

REDAKTØRER
Anna Marie S. Nesheim
Even Næss Bergseng
Kjartan Hverven

REDAKSJONEN

Magnus Seland Andersson, Jon Emil Halvorsen, Hans Magne Jaatun, Niri Ragnvald Johnsen, Anette Bjerke Jægersborg, Hanna Khazri, Rebecca Larsen, Torbjørn Bergwitz Lauen, Øivind Løvdal, Vilde Paalgard, Sverre Erland Rosenberg, Robin Sitter, Line Lindberg Sørjoten, Lars Magne Tungland, og Sigrun B. Wiik

Grafisk utforming: Ørjan Laxaa
Trykkeri: Printhouse
ISSN 1504-1913

OMSLAG OG SKILLEARK

Forside: *Le Charmeur de serpent* (1880) Jean-Léon Gérôme (via Wikimedia commons). Bildet ble brukt på forsiden av den første utgaven av boka *Orientalism* (1978) av Edward Said, og var ment som et eksempel på det Said omtalte som orientalisme: I vestlig kunst og litteratur ble Orientens mennesker fremstilt i faste stereotypier, og som rene negativer av europeere. Orientaliske samfunn ble presentert som eksotiske, despotske, statiske og irrasjonelle. Said mente at disse representasjonene av andre samfunn ble brukt som et middel i Vestens politiske og økonomiske dominans over Orienten. På samme måte som Vesten tilrev seg definisjonsmakt over Orienten, har majoritetsbefolkninger hatt stor makt over måten minoriteter har blitt sett på.

Bakside: *Bain Maure: deux femmes* (1870) Jean-Léon Gérôme (via Wikimedia commons)

Minoriteter i Norden: *Trälar under penningen* (1893) Eero Järnefelt
Minoriteter i Midtøsten: *Jewish man, seated* (via Library of Congress)

Minoriteter i Nord-Amerika og Storbritannia: (via Pexels.com)
Bokmeldinger: *J. Hondius, 1606*, (via Wikimedia Commons)

KONTAKT

Henvendelser: redaksjonen@fortid.no
Abonnement: abonnement@fortid.no
Annonsesalg: annonse@fortid.no

POSTADRESSE

Fortid, IAKH, Postboks 1008, Blindern, 0315 Oslo

FORTID PÅ NETT

www.fortid.no – facebook.com/fortid.tidsskrift

Fortid er medlem av Tidsskriftforeningen,
www.tidsskriftforeningen.no

Fortid utgis med støtte fra Institutt for arkeologi, konservering og historie ved Universitetet i Oslo, Kulturrådet og SiO

LEDER

Anna Marie Skråmestø Nesheim

I februar 2013 trykket *The Economist* en tøff, men på samme tid usikker viking på forsiden med overskriften «The next super model». «Politikere på både høyre og venstresiden har noe å lære av de nordiske landene» skriver tidsskriftet på lederplass. Forsiden er bare ett av utallige eksempler på hvordan begrepet «Norden» brukes i dag. I dette bladet har vi ønsket å grave i Nordens historie. Hvor kommer forestillingen om Norden fra? Hva er likhetene og forskjellene mellom de nordiske landene? Hvem definerer «Norden» i dag – og hva brukes det til?

«Norden» tillegges et rikt spekter av betydninger. Det nordiske kan vekke assosiasjoner om noe positivt, og kanskje eksklusivt: «det nordiske velferdssystemet», «ny nordisk mat» og «nordisk design». Andre ganger smaker ordet av ambivalens. «Den nordiske modellen» og «Den nordiske motstandsbevegelsen» er to eksempler på hvordan Norden tas i bruk for å fremme en form for nordisk særegenhets. Vi håper dette nummeret kan være en inspirasjon eller provokasjon til mer historisk nordenforskning.

Historikeren vi har intervjuet til dette bladet er professor emeritus i statsvitenskap Trond Nordby. En av Blinderns mest erfarne professorer deler sine historier fra campus. Nordby er selv aktuell med boken *Norges politiske system etter 1814*, som professor Odd Arvid Storsveen har anmeldt lengre ut i bladet. Storsveen mener boken er en berikelse: Nordby «tilfører meninger og tolkninger om spørsmål som verken er tindrende klart behandlet av historikere, statsvitere eller jurister.»

Vi har spurtt gjesteforsker ved UiO:Norden, Johan Strang, om han kunne lufte noen problemstillinger historikere står overfor når de forsker på Norden og det nordiske samarbeidet. Strang oppfordrer historikere til å studere det uformelle samarbeidet mellom de nordiske landene. Dessuten peker han på at selv om «Norden» er et nært og kjent begrep, er det mye uenighet om hva det innebærer.

Den kronologiske vending

Resten av bladet har vi valgt å dele inn kronologisk. Først, og tildist, ut er Hans Jacob Ornings tekst om Kalmarunionen – den eneste erfaringen Norden har som ett samlet rike. Underveis man også Orning til forsiktighet: Vi har en tendens til å bruke begreper som «borgerkrig» og «storhetstid» ikke på grunn av be-

grevenes presisjonsnivå, men snarere fordi de er så innarbeidede. Kjetil Evjen og Hórdur Barddal tar oss videre inn på 1500-tallet med en tekst om den nordiske reformasjonserfaringen.

Denne gangen har vi hoppet glatt over 1600-tallet, men om savnet er for stort kan du gå inn på fortid.no/tidsskrift/arkiv og lese blad nr. 2 i 2013 viet utelukkende til 1600-tallet. Neste tekst i dette nummeret er viet opplysningsperioden i Norden. Jon Emil Halvorsen skriver om hvordan opplysningsarbeidet i Danmark-Norge på 1700-tallet skiller seg fra det i Sverige-Finland. Ruth Hemstad gir oss en etterlenget semantisk kontroll av begrepene «Skandinavien» og «Norden» ved å drøfte deres vekslende meaningsinnhold i den nordiske offentligheten på 1800-tallet. Hemstad viser at begrepene har vært mye mer omstridt enn de kan oppleves i dag. Nils Ivar Agøy sendte oss en spennende tekst om det nordiske landet jeg visste desidert minst om fra før. Agøy viser oss i sin gjennomgang av finsk politisk historie på 1800- og begynnelsen av 1900-tallet at embetsmannsstaten ikke er noe særnorsk fenomen.

I den siste delen av bladet har vi samlet tre tekster om politisk historie i Norden. Melina Buns skriver om Miljøbeskyttelseskongvensjonen i 1973 da miljø for alvor ble en del av det nordiske samarbeidet. Thorbjørn Nilsson skriver om de moderate høyrepartiene i Norden og deres forhold til den populistiske og den ekstreme høyrebevegelsen fra 1930-tallet til i dag. Tidligere redaksjonsmedlem Mattis Vaaland har også levert en opprinnelseshistorie til «Den nordiske motstandsbevegelsen» i anledning dette Norden-nummeret.

Dette nummerets stipendiat-intervju «På forskerfronten» er viet Andreas Mørkved Hellenes som skriver avhandling hvordan Sverige har profilert seg selv i Frankrike. Forrige redaktør Julia Stangeland har også sendt oss en bokmelding fra vintermørket i Hammerfest. Julia setter fingeren på noe vesentlig: at en del norsk krigslitteratur ofte er preget av godt historisk håndverk, men at handlinga i all hovedsak foregår på et nivå langt unna vanlige folks erfaringer. Har generalene og statslederne fått sin del av historiekaka nå?

God debatt og god lesing!

Innhold

INTERVJU

06 Historikeren

Intervju med Toufoul Abou-Hodeib
av Hanna Khazri og Anna Marie S. Nesheim

MINORITETER I NORDEN

- 16** Knut Kjeldstadi
Statens politikk overfor minoriteter – historisk og i dag
- 25** Julia Stangeland
Nedriving, nedbrenning og nyreisning
- 37** Annikken Johansen
«Der var ingen vei, men kun sporene af skovfinners fodder»

MINORITETER I MIDTØSTEN

- 46** Toufoul Abou-Hodeib
Citizens into sects: The Arab state and its minorities
- 54** Chalak Kaveh
Kampen om yezidienes gunst

MINORITETER I NORD-AMERIKA OG STORBRYTANNIA

- 66** Indigo Trigg-Hauger
Perfect in almost every respect: American Indians and the frontier at Handford Reach National Monument
- 74** Ann Susann Kulasingam
Social inequality and pollution in the United States
- 79** Sunniva Christina Hall
Culloden: Et slag av betydning for britisk og internasjonal politikk?

BOKMELDINGER

- 92** Kåre Johan Mjør – *Russiske imperium*
(Anmeldt av Magnus Seland Andersson)
- 95** Toufoul Abou-Hodeib – *A Taste for Home: The Modern Middle Class in Ottoman Beirut*
(Anmeldt av Anna Marie S. Nesheim)

PÅ FORSKERFRONTEN

- 98** Bjørn Tore Rosendahl
Intervju utført av Erlend Braaten Lundvall

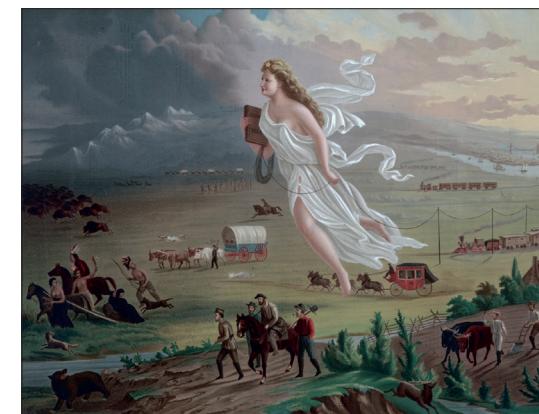
ANNET

- 102** Quiz av Sverre Erland Rosenberg

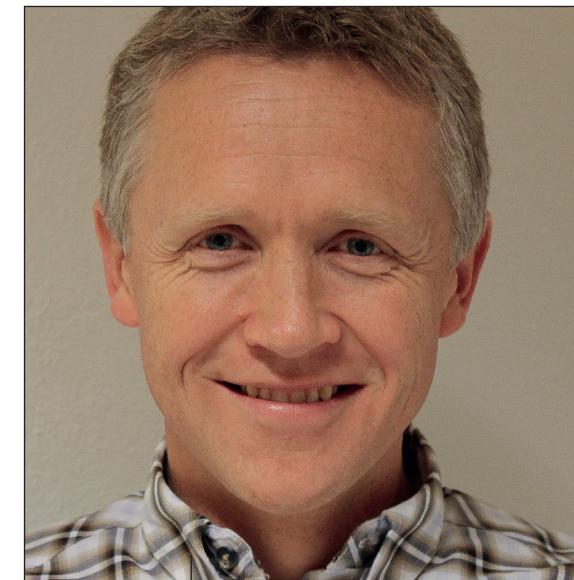
46

06

66

76

37

Historikeren

TROND NORDBY

– I hovudet på ein gamal gubbe¹

Historikaren i denne utgåva av Fortid er professor emeritus i statsvitenskap Trond Nordby. Han møter oss i gamle trakter rett før jul, i fjerde etasje i Niels Treschows Hus, for ein kopp kaffi og nokre peparkaker. Det var på denne sida av Blindern alt byrja for den no røynde historikaren, som etter kvart tok skritta over plassen til Institutt for statsvitenskap. Eit kontroversielt val, vil nokon meine – og «kontroversiell» kan vere eit passande ord om den snart 75 år gamle Nordby. Han kan kanskje kallast Noregs mest profilerte republikanar, og har såleis vore ei viktig kritisk røyst i ein elles konsensusprega debatt om det norske monarkiet. Studentar på Blindern kjenner han kanskje best for sine kurs om styreformen i Noreg frå 1814 til i dag, ispedd humoristiske, og gjerne sarkastiske anekdotar. Såleis er historikaren i han også ein vital del av undervisninga på SV. Når Nordby gjer seg klar for å forelese ein siste gong denne våren, og samstundes er aktuell med ei fersk lærebok i emnet, er det på sin plass å ta ein prat med det som må vere ein av Blinderns eldste undervisarar. Den etterkvart aldrande “gubben” har vore vitne til både universitetsreformar og oppheita fagdebattar sidan han leverte si hovudoppgåva si i 1972. Kva har han å fortelje oss etter alle desse åra på Blindern?

ELI MORKEN FARSTAD
EVEN NÆSS BERGSENG
JONAS BERTELSEN ENGE (foto)
*Masterstudentar i historie
Universitetet i Oslo*

Kvifor valde du å studere historie? Og korleis enda du opp på Institutt for statsvitenskap?

Eg vart historikar gjennom ein krokete veg. I førstninga hadde eg tenkt til å bli kunstnar – eg teiknar og maler nemleg ein god del. Mellom anna har eg laga ei teikning av Jagland i Dagbladet, kor han seier: "EU, EU, au!" Då eg kjem frå ein forholdsvis enkel bakgrunn frå Finnskogen, tenkte eg at eg måtte ta skulefag slik at eg hadde noko å falle attende på dersom det ikkje gjekk bra med kunsten. Difor byrja eg på nordisk språk og litteratur på Universitetet i Oslo, for å bli norsklærar eller teiknelærar i fall kunstprosjektet havarerte. Men så kom det vidgjetne studentopprøret på slutten av 1960-talet – og det fanga meg heilt opp! Eg fann ut at om ein ønskjer å diskutere samfunnssendingar er det å studere historie det beste ein kan gjøre. På den måten kan ein få tak i kva som har hendt tidlegare. Slik gjekk det til at eg byrja å studere historie.

Vegen vart ikkje mindre krokete då eg byrja på historie. Eg ønskete å skrive hovudfag om den finske innvandringa til Noreg på 1500- og 1600-talet. Eg vaks jo opp i Finnskogen, og fleire av oldeforeldra mine var "reine" skogfinnar. Men for å skrive om dette temaet måtte eg ta eit grunnfag i finsk for å kunne sjå på pressfaktorane bak utvandringa.² Det vart vanskeleg å skulle ta eit grunnfag til, for eg hadde ikkje noko økonomisk stønad heimanfrå. Difor måtte eg sjå meg om etter eit anna tema å skrive om. På den tida vaka den store guruen Jens Arup Seip i bakrunnen. I seminara til Seip var eg ganske sjenert, men Seip oppfordra meg stadig til å delta meir i ordskifta. Eg tenkte at eg kanskje kunne skrive under han, så eg byrja på ei oppgåve om venstreideologien og om korleis den utvikla seg i perioden 1905–1940. Det var ikkje den same tette rettleiinga då, som no. Eg hadde berre nokre få rettleiingstimar med han før eg leverte inn manuset til godkjenning.

Under doktorgraden hadde eg metodeguruen Ottar Dahl som rettleiar. Då skreiv eg ein avhandling om Venstre og samlingspolitikken rundt 1908, med analyser fram til fyrste verdskrig. Eg såg særleg på konfliktlinjer i partimønstra, og det vart ein særslig statsvitenskapleg orientert avhandling. Etterpå underviste eg i ein kort periode på historie før eg fekk eit prosjekt på Stortinget. Her var eg med på å systematisere informasjon om stortingsrepresentantar. Mellom anna la vi vekt på å finne ut kva representantane gjorde etter dei gjekk ut av politikken – det hadde nemleg ingen annan gjort før oss, korkje i Noreg eller i utlandet. Vidare var eg med på å skrive eit bind om storting, regjering, institusjonar og val. Så skreiv eg ei bok om helsepolitikk og Karl

Evang [helsedirektør i perioden 1938–1972. red.anm.], og diverse artiklar som vart pensum på medisinstudiet i Tromsø. Deretter fekk eg jobb på Institutt for samfunnssforskning.

Eg byrja å sakne studentane, og då eg fekk tilbod om ein professor II-stilling på Historisk institutt takka eg ja. På den tida var det eit ganske røft miljø på historie, og ein hadde mange konfliktar. Då eg byrja på instituttet som stipendiat, vart eg fortald at nokon (Seip og gamle Schreiner) hadde sloss på eit stabsmøte, og enda opp med å kvelve ein kakkelomn! Særleg mykje kiving var det om pensumet i internasjonal historie, dette krangla dei om i ti år. Då dei endeleg vart einige, var alle dei utvalde bøkene utselde frå forlaget. Eg byrja undervise i emnet, og fornysa pensumslista på ei helg. Den lista vart ståande i mange år, *he-he!*

Til slutt vart eg ganske lei det røffe miljøet. På fleip sokte eg på ei stilling på statsvitenskap, eg hadde jo ikkje statsvitenskap i fagkresten, men fekk eg han likevel! På den tida var det ryddigare tilhøve på statsvitenskap. Kvart fagområde hadde sin faste del med sider på pensum. Det var såleis meir fredeleg der. I seinare tid har det heldigvis blitt langt meir sivilisert på historie.

Du flytta deg altså mellom to institutt innanfor samfunnsvitenskap og humaniora, som har ulike syn på metode og teori. Kva tenkjer du er dei største ulikspane mellom historie og statsvitenskap?

Det første som skil dei to faga er språket. På både statsvitenskap og sosiologi skriv ein som grisar. Slik er det ikkje på historie, der har ein lange tradisjonar for å legge vekt på språket. Mange av verka til Seip, Andreas Holmsen og Sverre Steen var av høg litterær kvalitet, og i dag har vi folk som Knut Kjeldstadli som skriv særslig godt. Det er såleis ei norm for god skriving på historie.

Teori har jo blitt meir akseptert på historie, så det er kanskje noko av grunnen til å sjå mot statsvitenskap. Men ein gløymer gjerne at "teori" er ulike ting. Teori

på statsvitenskap er generalisende. Eg plar seie at statsvitenskapen, ei vitskapsretning som har kome til seit samanlikna med historie, teologi og sosiologi, har eit "oppkomlingspreg".

Utan særleg refleksjon tenkjer statsvitarane at dei kan rekne seg fram til kva som helst. I artikkelen min "Jakten på den uavhengige variabel" avsluttar eg med eit sitat frå Verdal: "Det e itt' godt å våttå ker hårrān går, sa kallen, da'n satt ut snurru i omnsdør'n".³ Slik er det òg når statsvitarane set opp variablane sine – dei er tilfeldig valt. Dei kan ikkje på førehand vite at andre ting ikkje er viktigare, at det er andre samanhengar som er avgjørande. Statsvitarane har soleis for mykje tiltro til kvantitativ metode. Eg har jo vore sensor i kvantitativ

Karikatur av Thorbjørn Jagland. Tegnet av Trond Nordby. På trykk i Dagbladet 3/3-2005

metode mange gongar, og vart ofte irritert – der var folk som kunne statistikk, men som ikkje hadde peiling på samfunn i det heile.

Det som preger statsvitenskapen er altså den generalisende metoden, medan – og no er det ikkje gitt at eg har brei stønad i historiemiljøet for dette – eg synest ein skal søkje syntesen: At du, med hjelp frå abstrakte omgrep, set saman det du til alle tider trur er den mest truverdige samanfattinga. Det fører kanskje til at du endrar det overordna perspektivet ditt frå bok til bok, men ein må vere open for å forkasta det ein har trudd allereie i morgen, og det har eg gjort ofte. Eg trur ikkje det finst nokon absolutt, målbar sanning. Du må heile tida vere open for å justere det du meiner og trur på. Det handlar altså om jakta på ei samanfatting, og då er spørsmålet kva du vel ut. Sjølv har eg forkasta sentrale ting hjá marxismen, men eg synest framleis det er viktig å vite korleis folk levde. Eg har stor tiltru til den tyske sosiologen Ferdinand Tönnies. Teoriane hans om «gemeinschaft» og «gesellschaft» er nyttige, der ein i det gamle samfunnet levde etter ritual og normer, og i moderne tid fekk organisasjonar med særinteresser og bønder som produsere for ein marknad. Sjølv har eg lagt til ein tredje typologi: «individualschaft». Den har eg lagt til for å forstå at det skjer ei opplysing av desse interessellesskapen og banda som høyrer til. Eit døme på dette er dagens individuelle lønskamper i stanen for kollektiv samhandling.

Seip var jo ein guru på Historisk Institutt på den tida. Mange var ærbødige overfor han, men eg synest han sa ein del tull. Det kjende foredraget hans, "Frå embetsmannsstat til etpartistat", er jo ein klisjé. Og dessutan brukar han ein modell der – nemleg maktmo-

Korleis har du sjølv opplevd metodetradisjonen i historiefaget?

Historiefaget har vore veldig metodeorientert. Vi hadde jo ei konferanse mellom dei nordiske landa, som eg sat i styret for fram til ut på åttiåra. Dei møta var viktige for faget trur eg, sjølv om svenskane og oss frå Noreg var dei som var mest engasjerte. Eg hugsar, då eg var leiar for konferansen, at finnane ikkje dukka opp på seminara. Dei sat på hotellrommet og drakk sprit, *he-he!* Det var òg ein finne som ein gong sa: «ja ja, metod och metod, vi har vel alla våra metoder.» Så det var eit varierande engasjement, men eg trur det i det store og heile var særslig givande for faget. Ottar Dahl, den store metodeguruen, var sjølv sagt med, og vi diskuterte tema som «the covering law model», som eg dessutan synest er heilt håplaus.⁴

Dahl har skrive noko av det beste som finst om metode, nemleg *Grunntrekk i historieforskingens metodelære*. Eit viktig poeng i den var at ein kunne bruke ei utsegn som ei beretning om noko – men ein må også sjå det performative aspektet. Dette hadde han hentat frå språkfilosofen John Austin. Viss eg til dømes seier at "no er det i ferd med å bryte ut sol", kan det vere ei beretning om været. Men det kan også vere at eg har ei interesse bak utseguna, som at eg vil distrahere dykk. Dette er interessant for historikaren å finne ut om. Nokre historikarar meiner så at ei utsegn ikkje kan vere ei beretning og ha eit performativt aspekt på same tid. Men det meinte Dahl at gikk an, viss ein var bevisst på korleis ein brukte det. Eg meiner det er ganske genialt.

Som ein del av miljøet på øvre Blindern fra 1970-åra og som deltakar på metodekonferansar fekk du med deg den store «metodestriden» på nært hold. Kva dreidde den seg eigentleg om, og kva for nokre tankar har du gjort deg om den?

Striden handla i hovudsak om bruken av modellar i samfunnsvitenskapen og historiefaga. Den vart særleg personifisert gjennom Jens Arup Seip, Stein Rokkan og Gudmund Hernes, frå høvesvis historie, statsvitenskap og sosiologi. Kort fortalt meinte Rokkan at historikarane vart drivne av "empiriens tyranni" – dei drukna i detaljane på individnivå. Seip meinte at ein ikkje kunne bruke modellar og generaliseringar for å forklare fortida, og kontra med at samfunnsvitarar som gjorde det dreiv med "modellenes tyranni". Seip kom med dette i ei bokmelding mot Hernes, som svarte for seg då han sa at historikarane også brukar modellar – dei viser det berre ikkje. Slik kom det tredje omgrepet i striden: "modellenes maskerade".

Seip var jo ein guru på Historisk Institutt på den tida. Mange var ærbødige overfor han, men eg synest han sa ein del tull. Det kjende foredraget hans, "Frå embetsmannsstat til etpartistat", er jo ein klisjé. Og dessutan brukar han ein modell der – nemleg maktmo-

dellen.⁵ Haldninga hans til metode var, i attendeblikk, ganske tvilsam meiner eg. Han underviste faktisk òg på statsvitenskap i byrjinga, rett etter det vart skipa på UiO. Og det var kanskje her krangelen byrja når Rokkan og andre kom inn og tok plassen hans. Så slik eg ser det var Seip bitter, og kom attende i 1973 for å ta hemn på Rokkan.

Eg var timelærar på historie hovudfag på den tida, og var god ven med Seip. Vi var på hyttetur saman, gjekk tur i skogen kvar dag, og stekte fiskebollar til middag, *he-he*. Men han var ein særskild akademisk orientert type. Eg hugsar at

Frå embetsmannsstat til ettpartistat, er jo ein klisjé.

eg gjekk tur ilag med han ein gong og hadde på meg OSI-drakta mi, då kom han pustande bak meg og spurde: "osi, osi, kva er det?". Han manna seg òg opp til å spørje meg kva "ungdomsskolen" var, sjølv om han hadde to ungdommar som han var far til. Så han var ganske fjern frå denne verda.

Det hender ein har ruvande figurar som dominerer på eit institutt eller fakultet, som ber med seg ein tradisjon som folk er ærbødige overfor. Dette kan vere både positivt og negativt. Kva tenkjer du om det?

Det er nok meir demokratisk no enn det var før med den eldre generasjonen. Eg hugsar ein episode frå

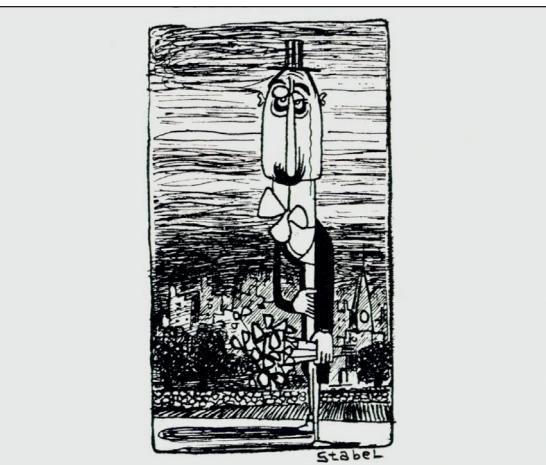

Trond Nordby, med guruen Seip i bakgrunn.

Francis Sejersted si gravferd for ikkje lenge sidan. Då eg og Kaare Tønnesson sat på med sonen til Kaare til etterselskap på Nobelinstituttet, fortalte Tønnesson om ein gong eg hadde slakta Rolf Danielsen [ein såkalla bauta ved HI UiB, red.anm.] i ein artikkel der eg hadde utfordra funna hans om Venstre sine meininger om konsulatvesenet omkring unionsoppløysinga. Tønnesson sa at han sjølv hadde vore så sint at han ikkje klarte å prate. Eg hadde kritisert bergengsgrunnen! Det var eit tett miljø, og om ein lurvete stipendiat kritiserte nokon der var det brot på skikk og bruk.

Krava for respekt var særskild høge. Ein gong eg var på middag saman med Kaare Tønnesson, Francis Sejersted, Jens Arup Seip og Ottar Dahl var

det snakk om at den gamle likelønsordninga var blitt sprengd. I dag er jo tellekantsystemet [institusjonar får betaling for kor mange artiklar som kjem på trykk i vitenskaplege tidsskrift red.anm.] veldig avgjerande. Det var ein dyktig sosiolog med namnet Trond Petersen som vart utløysande for endringa. UiO ville ha han attende frå Berkeley og måtte lokke med liknande lønnsystem. Seip, som var gammal og sat og halvsov under middagen, vakna brått då han høyrd om dette og sa "Petersen, hvilken akademisk familie er det?". Sjølv hette han jo Arup Seip og hadde både biskopar, stortingsmenn og

Nei, en skulle være født 20 minutter for tidlig, så hadde en sloppet all denne fordommene ventingen bestandig – eller kanskje det blir omvendt?

Darwin P. Erlandsen
president.

Tegning av Fredrik Stabel. Hentet fra boka *Snarere tvert imot* (1992, Cappelens Forlag)

forskarar i slekta. Så "Petersen" var ikkje det rette namnet for ein akademikar, mente han. Så de forstår at det var eit heilt anna hierarki tidlegare.

Ein del av dagens yngre historikarar snakkar om ein gullalder på historie med Seip, Steen og Dahl og desse karane. Det er eg skeptisk til. Eg meiner ein ikkje kan sjå at det var ein gullalder, men når det er sagt var jo Sverre Steen ein som verkeleg "kunne alt". Noko av det beste som er skrive av populærhistorie på historie, synest eg, er Steens *Langsamt ble landet vårt eget*. Eg hadde glede av å ete lunsj med Steen på Historisk institutt då eg var stipendiat – det var færre som skreiv doktorgrad då, og ein brukte jo gjerne 10–11 år på det. Steen var særskild produktiv, og skreiv mykje om det såkalla hamskiftet i jordbruksområdet. Då han vart dement flytta han til Tåsen Sjukeheim, og der heldt han fram med å halde foredrag – dei strakk seg lengre enn tre kvarter, for å seie det slik. Då fann ein pleiar ut at Steen slutta viss dei klappa, og då spurde han: "Var jeg god i dag?", *he-he*. Så det er difor eg vil slutte no, medan leiken er god. Eg blir jo sjølv 75 år til sumaren.

Korleis har denne haldninga til «guruane» vore på Institutt for statsvitenskap?

Eg trur faktisk det er motsett her. Systemet har blitt amerikanisert. Til dømes har Jens Christophersens sin klassikar Representant og velger blitt fjerna til gagn for det eg vil kalle skvip. Knut Dahl Jacobsen var ein som gjorde henimot geniale ting. Han skreiv til dømes

om fagstyret i Landbruksdepartementet. Dette har dei klart å fjerne slik at andre yngre får sine eigne ting inn. Så her er det kanskje ein mangel på gamle guruar?

Kva meiner du at ein skal med historiefaget? Har fått ei samfunnsnytte?

Eg trur ikkje at det er mogleg å forstå noko som helst om ein ikkje studerer fortida, for vi ber ho alltid med oss. Det seier Karl Marx òg. Han skriv at våre forfedre sit på oss som marer. I mytologien er mara eit vesen som set seg på brystet til sovande menneske og gir dei ei trykkjande kjensle – altså eit mareritt. Marx meinte ikkje nødvendigvis at våre forfedre gjev oss mareritt, men at ein ikkje kjem utanom fortida. Dette gløymer ein ofte på statsvitenskap. Sjå ná til dømes på denne teikninga av Fredrik Stabel (sjå illustrasjon): Her ser vi ein mann som står og ventar på bussen som seier at han gjerne skulle ha blitt fødd tjue minutt tidlegare, for då hadde han sloppet all den fordomme ventinga. Dette er typisk for statsvitenskapleg tenkjemåte – ein trur at samfunnet går på skjener. Men samfunnet er ikkje som eit alfabet, der A følgjast av B og så vidare. Altså eit system der konsekvensane og årsakssamanhangane enkelt kan utleiaist lik ein formel. I historiefaget har ein høve til å fortelje, og såleis gjennom narrative gje rom for det ein ikkje kan føresjå, og det er òg rom for det ideografiske. Difor er historie umogeleg å kome utanom viss ein ønskjer å forstå samfunnet. Ein gong hamna eg i eit ordslike med ein sokneprest. Eg sa til han at eg ikkje treng å gå til ein to tusen år gammal bok for å forstå korleis ein bør handle i dagens samfunn – då vil eg heller lese historie, filosofi, sosiologi og sosialøkonomi. Kvifor i all verda skal ein lese ein to tusen år gammal bok for å få svar?

Eitt av hovudpoenga dine i kurset ditt om styreforma i Noreg fra 1814 til i dag er tidfestinga for innføringa av parlamentarismen her til lands. Kva er ditt syn her?

Det er mange som meiner at 1884 er året då parlamentarismen vart innført i Noreg. Men det er berre ei enkle endring som fann stad i 1884 som talar for at skiftet skjedde då, meiner eg. Det er at frå og med då var regeringa handsoma som eit kollegium der alle måtte gå av etter valperioden. [Før hadde dei heldt på uavhengig av stortingsperiodane, og gjekk av eller supplerte medlemmar etter eiga eller kongens ønskje. red.anm helsedirektør i perioden 1938–1972. red.anm.]. Men eg meiner at ein ikkje kan snakke om parlamentarisme før kongen har mista all makt, og det skjedde først kring unionsoppløysinga. Då mista han retten til å legge ned veto mot allmenne lovvedtak, og hadde ikkje lengre rolla som overhovud for forvaltninga. I 1908 syntte ein

debatt at mistillitsvotumet var akseptert i alle partia, så viss regjeringa ikkje bøygde av var det grunnlag for riksrett. Dette er kjerneforskningsen på parlamentarisme, slik eg ser det. Den byrja som politisk norm, "i huvet på en gammal gubbe og noen få kjerringer", som så vart konstitusjonell sedvanerett kring 1930, og til slutt vart den ein del av Grunnlova så sein som i 2007.⁶

Har det vore ulikskap mellom dei nordiske landa i utviklinga av parlamentarismen?

Størst likskap er det mellom Noreg og Danmark. Begge er bondeland med ein viss egalitet, og dei har aldri hatt noko generaloppgjer. Konstitusjonane har blitt innført på langsamt vis, frå høvesvis 1814 og 1848. Vi brukte mange av dei same slagorda i kampen for folkestyre som danskan, til dømes "husbondsrrett" og "folkets sjølvstyring". I Danmark slo parlamentarismen gjennom som norm kring 1901, altså litt før en hjå oss. Det vart konstitusjonell sedvanerett der kring 1942. Ei anna interessant likskap mellom Danmark og Noreg er at dei, så vidt eg kjenner til det, er dei einaste landa i verda utan investitur [eit uttrykt tillitsvotum frå Stortinget til Regjeringa, red.anm helsedirektør i perioden 1938–1972. red.anm.] når ei ny regjering skal veljast. I Sverige og Tyskland har dei avroysting i parlamentet om kven som skal danne regjering. Eg har foreslått det same på Stortinget her, men det vil dei ikkje ha. Trine Skei Grande brukte som motargument at vi i Noreg har formannskapsmodellen som er gunstig, og det fører til kompromiss på tvers av partia. Ho meinte at viss vi skulle byrje med innsettingsvedtak ville det svekke denne konsensusmodellen. Eigentlig snakkar ho til fordel for et lite parti, men eg meiner det er urimelig at et lite parti skal ha så mykje makt.

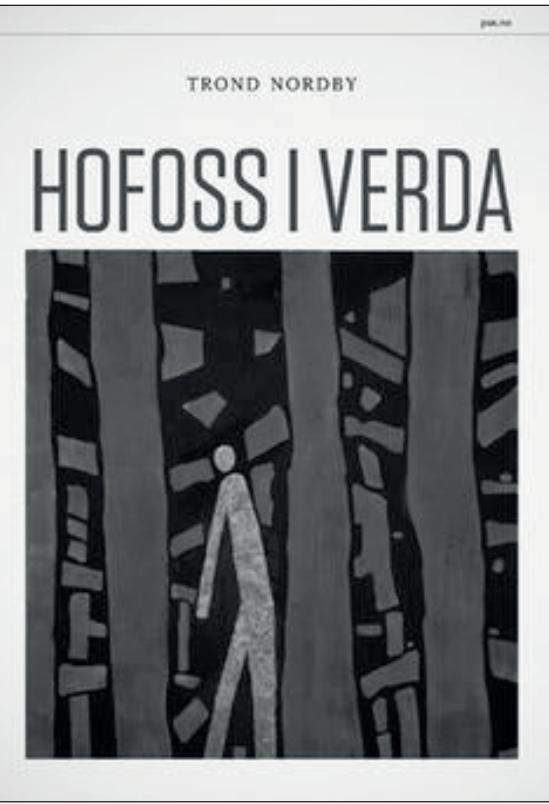
Doktorgrada di handla om partiet Venstre, som er eit mykje omtalt parti i desse dagar som ein del av den nye såkalla blå-grøne regjeringa.⁷ Kva tenkjer du om Venstre no samanlikna med det det har vore før?

Eg ser på Venstre som utgangspunktet for det norske demokratiet, og dei har spelt ei viktig rolle tidligare sammen med Arbeidardemokratane. Eg trur på det som Johan Castberg stod for på tidleg 1900-tal med barne- lovar og konsesjonslovar. Dei har vore gjennom ei merkeleg utvikling. Dei hadde jo ei auke i populariteten under Sponheim som vi kan sjå i valstatistikken frå 1995 og utover. Eg har kalla det for "Sponheim-krøllen". Men det som Venstre representerte før er veldig fjernt i dag. No er dei med på å legitimere den kulturfiendtlege og innvandringsfiendtlege politikken til FrP gjennom å gå inn i samarbeid med dei. Slik er dei med på å gjere FrP stoveriene, og det meiner eg er kritikkverdig. Eg kan ikkje finne eitt godt argument for å gå inn i det samarbeidet.

Du ga ut boka Hofoss i verda for eit par år sidan. Her skriv du om livet då du vaks opp i denne bygda i Hedmark og korleis verda utanfrå påverka. Kva tenkjer du om lokalhistoria si plass i historiefaget?

Eg har skjønt meir og meir kor viktig det er å sjå på det lokale. Ein dag såg eg ein plakat borte på SV der det sto "Finn din framtid", og då tenkte eg at ein heller burde vere meir oppteken av å finne si eiga fortid. Som gut var eg alltid tett knytt til dei gamle, og eg har dei siste åra funne attende til tilknytinga mi til Hofoss og mine forfedrar og -mødrer. Eg må gjenta det som Marx seier, at forfedrane sit på oss som marer – vi har dei med oss. Difor er interessa for forhistoria viktig, òg for sjølvrefleksjonen vår.

Ein må også sjå på det lokale for å forstå til dømes landbruksutviklinga. Ein kan til dømes sjå at den mekaniske overgangen, som vi kjenner som "det store hamskiftet", kom til ulike tider på ulike stadar i landet. Dimed er det heller ikkje lett å bruke ein teori og sjå skjematiske på det. På Hofoss har det vore interessant å følgje med på butikkrekneskapen. Eg fikk tak i det frå 1885, og det lærte eg mykje av. Mange byrja på den tida å bruke landhandelen fordi bonden under hamskiftet fekk meir pengar. Bestemora mi hadde vore van med å lage alt mogleg frå botnen av – til og med potetmjøl. Men når landhandelen kom kunne ho kjøpe det, og

Hofoss i Verda Foto: Pax Forlag, 2016

fekk frigjeve tid til andre ting.

Det neste bokprosjektet mitt skal vere ei bok om folkemusikken, ein av mine lidenskapar, der mykje er henta frå lokalhistoria. Ein kan forstå mykje viss ein til dømes ser på uttrykket "å lære å spele fele av fanden", som var ei levende førestilling i mange lokalsamfunn. Det hang saman med eineveldet der ein måtte få privilegium for å lære å spele. Men dette var berre mogleg i Kristiania! Så på bygda måtte oppgåvane delegerast nedover, til organistnivået. Det måtte jo spelast opp til bryllaup og fest. Men at spelemannen ikkje hadde fått privilegium, kunne ikkje seiast høgt. Det var lovbro, for det ville undergrave legitimitet til eineveldet. Difor svarte spelemannen, for å bortforklare at han ikkje hadde privilegium, at han hadde lært å spele av fanden. Så ein kan lære mykje gjennom å sjå på det lokale, meiner eg.

Even: Då eg tok emnet dit [STV1520 - Det politiske systemet i Norge fra 1814 til i dag, red.anm.] for nokre år attende vart eg overtydd motstandar av monarkiet (Nordby ler). Sidan har eg lurt på kvifor ikkje republikanismen har stått sterke i Noreg. Kvifor har det ikkje vore nokon dugleg republikansk rørsle sidan kongevalet i 1905?

Filosofen Immanuel Kant skreiv at samfunn mellom anna kunne utvikla seg i ein lineær og stigande retning. Slik har ikkje demokratiseringsprosessen vore i Noreg. Den har først gått oppover i lang tid med utviding av røysteretten og Stortings makt, men når det gjeld kongen så stoppa prosessen opp. Noreg har såleis fått ei urein styreform, ei samanblanding av parlamentarisk folkestyre og monarkisk styre.

Det kan synast som om folket treng kongen som eit samlande symbol. Difor har ein gjennom åra skapa mange mytar om kongefamilien og betydninga deira. Ei slik myte er kong Haakons oppskrytne rolle som avgerdstakar under dei første dagane av andre verdskrig, som no nyleg vart teke opp att i filmen "Kongens nei". Den filmen er berre eit samansurium utan like. Når det gjeld det såkalla "Elverums-neiet", så stemmer det at kongen sjølv ønskte å seie nei til den tyske utsendingen, Curt Bräuer, sitt forslag om å gjere Quisling til statsminister. Kongen var jo særskilt britisk-orientert. Men det var ikkje opp til han – det var regjeringas si avgjerd. Dette har vi fleire kjelder som stadfester, deriblant dagbøkene til tre av regjeringsmedlemene. Difor er påstanden om at kongen sa nei etter sitt eige hovud berre tull.

I det høve er det ein annan episode ein òg bør nemne: Natt til 9. april tilbaud den same Bräuer at Tyskland kunne kome til Noreg som ein reddande engel, som ein reaksjon på at britane hadde minelagt dei

norske fjordane. Det var ikkje kongen, men utanrikssminister og historikar Halvdan Koht som møtte Bräuer og som avslo hans tilbod. Kongens "nei" på Elverum var difor berre eit framhald av regjeringas politikk. At Slottet sette opp visning av filmen i Slottsparken er ikkje anna enn ei manifestering av denne mytedanninga.

Kongehuset treng desse mytane for få apanasje. Men mytedanninga kring kongefamilien skuldast vel så mykje at politikarane ønskjer å sola seg i glansen frå dei kongelege. Til dømes fastsette Kjell Magne Bonddevik at alle statsrådar skal få ein kongeleg orden, ettersom dei har sete ved kongens bord. Jens Stoltenberg avskaffa heldigvis ordninga. Så når politikarane kjem på slottsmiddag, ber dei desse ordenensmedaljane på brystet, og føler seg særskilt ærbødige. For noko tull! Ein skulle tru dei hadde vore med i speidaren eller noko slikt. Og desse middagane kringkastas slik at dei verkeleg kan få sola seg i glansen.

Det er ikkje så merkeleg at monarkiet gjer det godt på meiningsmålingar, all den tid mytane og respekten ovanfor kongefamilien stadig blir gjenteke i media – særleg på NRK. Ordskiftet kring monarkiet er i det heile særskilt konsensusprega. Ein gong ringde ein diplomat meg, ein republikanar, og fortalte at han på ein slottsmiddag hadde gjeve uttrykk for kva han meinte om monarkiet. Sjølv om det berre var nemnt i ein samtale i eit hjørne fekk han ein verkeleg påpakkning. Ein annan gong fekk eg spørsmål om kven eg ville ha som president. Då eg svarte «Kuppern» fekk eg ein rekke aggressive meldingar, he-he!

*[Venstre er] med på å gjere
FrP stoveriene, og det meiner
eg er kritikkverdig.*

Du har ein gong sagt at sjølv om ein skulle avskaffe monarkiet, treng ein ikkje nokon president?

Ja, det stemmer. Det er ikkje juridisk eller konstitusjonelt naudsynt å ha ein president. Så der kunne vi ha gått føre som det første landet som verkeleg bryt ut av den gamle vanen med å ha statsoverhovud. Eg veit ikkje om noko anna land som har gjort noko slikt. Ein kunne latt stortingspresidenten vere ein slags seremoniemeister, og dei andre oppgåvene kunne ein fordelt mellom stats- og utanriksministaren. Når det er sagt, ville eg gremast over å ha Olemic Thommesen som seremoniemeister.

Problemet i Noreg er at ein ikkje klarar beint ut å sei kor «allmektig» kongen eigentleg er. I grunnloven står at den utøvande makta er hjå kongen (§ 3.), at kongen sjølv vel sit råd (§ 12.) og så vidare. Dette stemmer ikkje! Det er ikkje kongen som peikar ut regjeringa. Kongens rolle er berre seremoniell, han har ikkje det avgjerande ordet i tvilstilfelle. Faktum er at det er den avtroppande statsministeren som foreslår sin etterfølgjar. I det min-

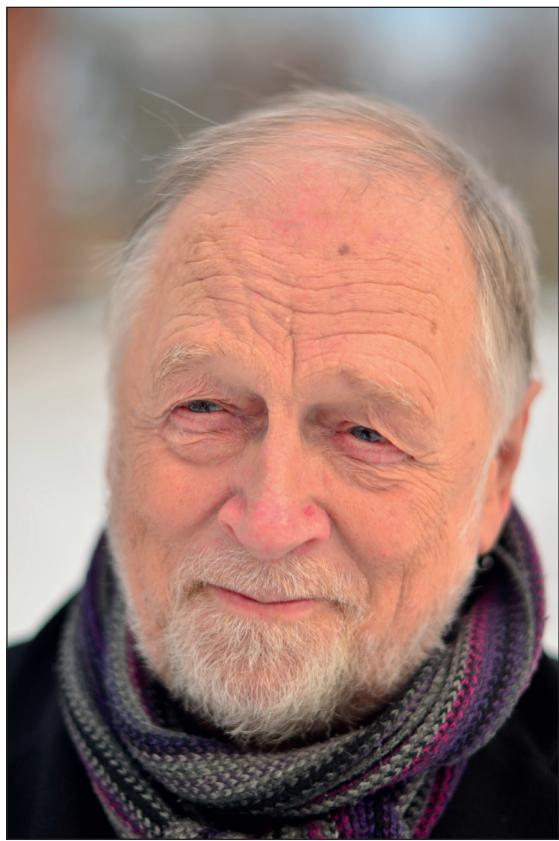

Foto: Jonas Bertelsen Enge

ste burde det i grunnloven ha stått «regjeringen» eller «kongen i statsråd» kvar gong ein skriv «kongen». Det kunne ein ha endra i samband med den omfattande grunnlovsrevisjonen i 2014. Då var ein oppteken av den minste detalj. Grunnloven skulle gjerast forstääleg og leseleg, og den skulle vere i samråd med det som var dagens oppfatning av korleis landet styrast – berre ikkje når det gjeld kongen. Vi lærer jo allereie i barneskulen at ein ikkje skal lyge, så korleis kan politikarane halde fast ved slike løgner?

At kongen speler nokon konstitusjonell rolle er berre humbug og staffasje. Eg har deltatt i mange ordskifte om nett dette, men

no orkar eg ikkje meir. Det er heilt umogleg å kome gjennom. Eg trur at den einaste måten vi får avskaffa monarkiet på er viss monarken sjølv seier frå seg trona. Kanskje vil Ingrid Alexandra finne på å gjera det, ho verkar jo som ei fornuftig jente. Men at monarkiets fall skulle kome som eit resultat av press frå meg og andre rabulistar, det kan eg aldri tenkje meg. Det er så nytte-laust å protestere at eg gidder ikkje eingong.

Vi lever i ei tid no, der ein som ung er relativt avhengig av å ta høgare utdanning for å få jobb. Kva tenker du om omlegginga av universitetet, som i større grad no enn før legg til rette for at fleire skal kome seg gjennom eit studieløp?

Eg har lett for å ende opp som elitist, det blir eg òg skulda for å vere, særleg av dei i nær familie. Men eg synest at den vidaregåande skulen har gjennomgått ei nivåsenking, fordi alle skal gjennom for ein kvar pris. Det er ikkje udelt noko bra. Dette forplantar seg oppover til universiteta. Eg var motstandar av den store omlegginga som vart gjennomført medan eg var eit semester hjå Europauniversitetet i Firenze våren 2003. Då eg kom attende var omlegginga gjennomført, og eg må seie at eg vart imponert. Eg kjem stadig attende til at eg meiner universitetet har blitt ein slags pølsefabrikk, men samstundes må eg sei at eg er imponert over kunnskapsnivået til mange av dei som er ferdige, både på bachelor- og masternivå. Det seier eg ikkje fordi de intervjuar meg, eg meiner heilt klårt at mange av desse oppgåvane er særstverdig. Sjølvsgåt har omfangset i dei endra seg. Dei beste hovudoppgåvane som vart skrivne før er ikkje mogleg å gjennomføre med den tida ein har på ein mastergrad no. Då eg skulle fullføre hovudfaget mitt kunne eg gå i forelesingar i idéhistorie, statsvitenskap, filosofi, og vi kunne drive mykje friare, for det var mindre undervisning. Vi fikk òg legge opp mykje pensum sjølv. Det var mindre einsretta før, samanlikna med no. Viss ein ville slentre rundt og lære mykje var den gamle ordninga bra. Men det var fleire som ikkje takla denne slentringa, og havarerte. Det vart kanskje eliteprega, når færre kom seg gjennom løpet. Og det var mange som fortapte seg i hovudoppgåva og arbeidde med den i det nær uendelege. Som nemnt tidlegare, var det mykje mindre tid saman med rettleiar før enn det er no. Eg møtte jo til dømes min rettleiar, Ottar Dahl, berre éin gong då eg skrev doktorgraden min! Han var ein streng kar som heile tida sat fāmält og dyppa teposen sin i koppen, hugsar eg. Eg var så nervös, det vart heilt kaos i samtalene. No er det jo mange losar som hjelper studentane gjennom oppgåveskrivinga.

Eg er imponert over dei, til dømes Hilde Sandvik og Knut Kjeldstadli, som har gjort dette lenge. Det ligg utrøeg mykje arbeid i det.

Eg trur at viss ein skal summere opp kva eg meinte, så trur eg at eg var for negativ til omlegginga. Eg tenkjer at det «skulepreget» som har kome no har vore verdi-fullt. Eg irriterer meg like fullt over studentar som seier «eg sykla til skulen i dag» – då svarar eg demonstrativt at i mi tid så låg vi ved universitetet. Bokstaveleg talt, vi låg og vi festa, vi hadde bakrus og vi las. Men eg held fast ved at dei fleste som følgjer løpet i dag, gjer det mykje betre enn dei som berre gjekk og sulla. Så alt i alt, så er det ikkje så gærnt, tenkjer eg.

NOTER

- 1 Nordby refererer stadig til denne obskure, svenske filmen *I hvet på en gammal gubbe* frå 1968, m.a. når han vil forklare den såkalla metodologiske individualismen. Sjå t.d. Nordby si seinaste bok *Norges politiske system etter 1814: sentrale normer og institusjoner*. (Oslo: Dreyer, 2018). s.12
- 2 Les meir om skogfinnane i teksten “Der var ingen vei, kun sporene af skovfinnernes fødder”, av Annikken Johansen i Fortid #4/2017 “Minoriteter”.
- 3 “Ingen kan vite kvar haren fer, sa gubben, og sette snaren i omnsdøra.”
- 4 For ei innføring i Nordby sitt syn på metode, sjå “Jakten på den uavhengige variabel”, i *Sosiologisk årbok 2008*, 3-4.
- 5 Interesserte kan sjå s.10 i Seip si bok *Fra embetsmannstat til ettpartistat og andre essays*. (Oslo: Universitetsforlaget, 1963)
- 6 Her ser vi altså ein anna variasjon i bruk av svenske filmreferansar frå scint 60-tal.
- 7 Trond Nordby, *Venstre og samlingspolitikken 1906–1908: en studie i partioppløsning og gjenreisning*. (Oslo: Novus, 1983)

PÅ TEMA

Johan Strang

Kampen om samarbetet: Norden och dess många betydelser

Hans Jacob Orning

Norden i middelalderen: Ett eller flere riker?

Kjetil Evjen

Nordiske reformasjoner

Jon Emil Halvorsen

Vitenskap og folkeopplysning i Norden: Johan Ernst Gunnerus' liv og virke

Ruth Hemstad

Kampen om «Skandinavien»

Nils Ivar Agøy

Embetsmannsstat og pragmatisme: Litt om finsk politisk kultur

Torbjörn Nilsson

Högerns vägskäl – med eller mot ytterhögern?

Melina Antonia Buns

Da miljøpolitikk ble nordisk

Håkon Lunde Saxi

Nordisk forsvarssamarbeid etter den kalde krigen: Avståelse, integrasjon og havari

Mattis Vaaland

Svensk-norsk fascism: En grov innføring

KAMPEN OM SAMARBETET: Norden och dess många betydelser

I forskningen om Norden har vi alltför ofta utgått från att Norden har en självklar och entydig betydelse. Detta även om man inte behöver leta länge förrän man upptäcker att Norden stått för många olika saker geografiskt, politiskt och kulturellt. Kanske är detta också en orsak till att forskningen om det nordiska samarbetet tenderat fokusera på Nordiska rådet och Nordiska ministerrådet, även om mycket av samarbetet – eventuellt också det viktigaste – ägt rum utanför dessa institutioner. Det finns ett stort behov för studier om Norden ur olika lokala och kontextuella perspektiv.

JOHAN STRANG
*Centrum för Norden-studier
 Helsingfors universitet
 Gästforskare vid UiO:Norden*

Ar 1991 menade den nyblivna svenska statsminister Carl Bildt att den nordiska modellen var död – ”ingen vill ju vara en medelväg mellan en succé och en historisk katastrof”.¹ Ett år tidigare, vid Nordiska rådets sessioner i Reykjavik 1990, tyckte Pål Atle Skjervengen från norska Fremskrittspartiet att delegaterna vid sessionen nu kunde ta varandra i handen och säga ”tack det har varit trevligt, men nu har Nordiska rådet spelat ut sin roll.”² Kalla krigets slut innebar onekligen en identitetskris för Norden och det var många som menade att Nordens och det nordiska samarbets tid var överspelad. Också bland forskarna var skepticismen utbredd. Historiker som letade efter regionens historiska och kulturella rötter var inte speciellt optimistiska till dess framtid.³ Istället var många engagerade i att konstruera

Europa och i synnerhet att återupptäcka gamla förbindelser på tvärs av järnridån, som Östersjöområdet eller Hansan.⁴ Några menade till och med att Norden hade varit en kalla krigs-diskurs som nu var reserverad för nostalgitiska ändamål.⁵ Och mycket riktigt präglades många av de böcker som under denna tid skrevs om det nordiska samarbetet av ett tillbakablickande på ”guldåldrarna” på 1950- eller 70-talen.⁶ Så sent som 2007 efterlyste Christopher Browning en ”re-branding” av hela idén om Norden, om den skulle fylla någon funktion i det tjugoförsta århundradet.⁷

En sådan re-branding äger rum för tillfället. Norden brukar komma tillbaka på agendan då omvärlden ser osäker ut, och med ett krisande EU och den oförutsägbart som omger världspolitiken med Putin, Trump, ett växande Kina och diverse flykting- och klimatkriser

Svenska JAS-39 Gripen jaktflygplan en plats över Norge. Tillspetsat kunde man säga att Norden har gått från fredsduva till jaktpolan, från välfärdstat till rankingtopp och från folklighet till drömmar om förbundsstat, skriver Johan Strang. Bilde: 1st Lt. Christopher Mesnard, via Wikimedia Commons.

är det många som vänder sitt hopp till det gamla trygga Norden. Men samtidigt är det Norden som växer fram idag väldigt annorlunda än det som vek undan på 1990-talet. Tillspetsat kunde man säga att Norden har gått från fredsduva till jaktpolan, från välfärdstat till rankingtopp och från folklighet till drömmar om förbundsstat. I en sådan situation har historiker en viktig roll att analysera de historiska erfarenheterna som utgör bakgrunden till dagens diskussion.

På dessa sidor tänkte jag lyfta fram två perspektiv som förhoppningsvis kan tjäna som inspiration för ny empirisk forskning kring Norden. Det första handlar om det nordiska samarbets historiografi. Det sägs ibland att det nordiska samarbetet oftare är föremål för lovprisningar än kritisk forskning, och att vi borde bli mera medvetna om samarbetets begränsningar.⁸ Men jag tror kanske snarare att vi idag håller på att låsa oss fast i en bild av det nordiska samarbetet som en enda lång rad misslyckanden vilket gör oss blinda för det som verkligen knyter ihop vår region. Det andra perspektivet handlar om att försöka placera in dagens

begreppsförskjutning som ett nytt kapitel i en kamp om att definiera Norden som har en betydligt längre historia. Norden har aldrig stått för bara en sak, utan har alltid varit ett omstritt politiskt begrepp som mobiliseras för olika ändamål.

Det nordiska samarbetet som fiasko eller succé
 Man brukar säga att historikerna strider kring frågan om det nordiska samarbetet bör ses som en enda lång rad av misslyckanden och tillkortakommanden, eller som en unik framgångssaga.⁹ Det är, för det första, väldigt vanligt att presentera det nordiska samarbe

tet som resterna av ett felslaget försök på att bilda en nordisk eller skandinavisk nation på 1800-talet. Skandinavismen ses ofta som en motsvarighet till de pan-nationalistiska rörelserna som på 1800-talet skapade Tyskland och Italien, och argumentet är att Norden också hade tillräckligt med kulturella likheter för att föda en nation. Att det inte gick vägen brukar man förklara med att danskarna ville samla Norden emot Tyskland, medan svenskarna var mera intresserade av sin

Kalla krigets slut innebar onekligen en identitetskris för Norden.

östgräns.¹⁰

Men det är inte bara då det gäller 1800-talet som man kan tala om Norden som ett misslyckande. Också under det kalla kriget, som av många lyfts fram som det nordiska samarbets guldålder, är det lätt att lyfta fram en lång rad av prestigefylda misslyckanden. Den skandinaviska försvarsunionen efter andra världskriget föll på att den norska regeringen tyckte att den borde vara en del av ett större atlantiskt sammanhang. Man tyckte inte att Sverige var tillräckligt starkt, eller pålitligt, för att garantera en samnordisk neutralitetspolitik.¹¹ Inom det ekonomiska området diskuterade man redan på 50-talet en nordisk tullunion, men den var svår att få till då danskarna ville ha frihandel för jordbruksprodukter, vilket var otänkbart för det politiskt välmobilisera svenska, norska och finska lantbruket.¹² Det mest ambitiösa nordiska samarbetsprojektet under efterkrigstiden var Nordek, som var en plan för ett långtgående nordiskt ekonomiskt samarbete som omfattade inte bara en tullunion, utan också en gemensam ekonomisk politik på en lång rad områden. Den här planen gick om stöpet i början av 1970-talet för att Danmark ville att Nordek skulle användas som en plattform för att nära sig EU (eller EEC), medan Finland (eller president Urho Kekkonen) av hänsyn till Finlands speciella relationer till Sovjetunionen" (som det hette), inte vågade eller ville gå med i något som var associerat till väst-Europa. Då Danmark och sedan Norge sökte om medlemskap i EEC, drog Finland sig ur hela processen och Nordek dog.¹³

Men det finns också en tradition av att försöka se på det nordiska samarbetet som en unik framgångssaga, och då är det vanligt att man bygger på tanken om att Norden är exceptionellt, enastående och unikt. Att det inte går att jämföra med något annat. Man framhäver det fantastiska i att två arvfiender, och senare tre, fyra, fem självständiga stater kommit attstå så nära varandra, på trots av diverse meningsskiljaktigheter, olika intressen, och en drös av havererade samarbetsprojekt.

Från ett international-relations-perspektiv presenterar man ofta Norden som ett undantag på vilket de traditionella realistiska tolkningsmodellerna inte riktigt funkar. Norden är inte byggd upp på basen av våld eller hot om våld, utan snarare på basen av en gemensam idé om hur samhället borde se ut. Den mest kända modellen utgår ifrån Karl Deutsch teori om säkerhetsregioner – "security regions".¹⁴ Norden lyftes redan av Deutsch fram som ett paradigmexempel på en säkerhetsregion, där man mot bakgrund av en ganska blodig intern historia på 1800-talet lyckades göra Norden till en av världens fredligaste regioner. Men sam-

tidigt har en del forskare anknutna till den så kallade Köpenhamnsskolan, Ole Wæver och Pertti Joenniemi, betonat att Norden är unikt också som säkerhetsregion eftersom den inte skapades målmedvetet genom några avtal kring ömsesidiga garantier eller gemensamma institutioner. Den nordiska freden föddes genom "de-securitasation" eller till och med "asecuritasation" – genom att man satte säkerhetsfrågor till sidan och började fokusera på andra saker istället.¹⁵ Samma avspänningsspolitik har de nordiska länderna senare också strävat efter att föra i sina internationella relationer, både inom och utanför NATO.

Det andra sättet man brukar lyfta fram Norden som en framgångssaga och som ett unikt projekt är genom att just fokusera på dessa "andra saker". Medan internationellt samarbete i regel brukar handla om utrikes- och säkerhetspolitik, så är det helt andra områden som varit centrala för det nordiska samarbetet. Här har det istället varit fråga om kultur- och välfärdssamarbete. Visst, man kan hävda att detta bara är på grund av en yttre nödvändighet – Finlands avtal med Sovjetunionen å ena sidan och Norges och Danmarks NATO-medlemskap å den andra omöjliggjorde ett samarbete

om säkerhetsfrågor. Men samtidigt måste man också säga att denna speciella fokus och prioritet har en längre historia än kalla kriget. De nordiska socialministrarna har haft regelbundna möten sedan 1918,

de nordiska juristerna sedan 1872 och så vidare.

Det har också varit vanligt att se det starka nordiska samarbetet på områden som kultur, välfärd och mobilitet som en konsekvens av misslyckandena inom ekonomi och säkerhetspolitik. Redan 1967 menade Stanley Anderson att det nordiska samarbetet karakteriseras av en Fenix-effekt, där misslyckanden inom "hard politics" kompenseras genom avancemang inom "low politics".¹⁶ Skandinavismens fall ledde, enligt Ruth Hemstad, till en nordisk indiansommar inom folkrörelsesamarbetet. På ett liknande sätt ledde försvarsunionens fall till bildandet av Nordiska rådet 1952, de misslyckade förhandlingarna om en tullunion till ett stadfästande av samarbetet i Helsingforsavtalet 1962, och skammen efter Nordek gjorde att våra nordiska politiker såg sig tvungna att skapa Nordiska ministerrådet 1972.

Ett tredje sätt att presentera Norden som en unik framgångssaga är att betona betydelsen av de oräkneliga kontakter som finns mellan medborgare i de nordiska länderna. Det nordiska samarbetet är unikt, inte i kraft av sina avtal eller konventioner, utan för att det till så hög grad är fråga om ett inofficiellt och informellt samarbete. Samarbetet engagerar inte bara rege-

ringarna, de ledande politiker och ämbetsmännen, utan också folkrörelser, ungdomsorganisationer, fackföreningar, företag och näringsliv, forskning, universitet och skolor, idrottsföreningar, scouter och pensionärer. Varje förening värd sitt namn är engagerad i ett nordiskt samarbete.

Och medan internationellt samarbete i allmänhet är något som försiggår enligt noga definierade protokoll, där nationella delegationer möts till formella förhandlingar, så är det nordiska samarbetet i hög utsträckning informellt. Det är en fråga utbyte av erfarenheter mellan aktörerna själva. Man ringer, skriver mail eller textar helt enkelt sin kollega i grannlandet för att höra hur de löst en fråga. Visst har vi massor av officiella och formella möten också på nordiskt plan, men ofta har de haft en slags social funktion, där man lärt känna varandra vid middagar, mottagningar och kafferep.

Så det nordiska samarbetet kan ses antingen som en enda lång rad misslyckanden eller som en unik framgångssaga. Min poäng är att det Norden som idag håller på att växa fram snarare bygger på narrativen om det misslyckade Norden än på de om Norden som en unik

succé. Det livliga nordiska försvarssamarbete som vuxit fram efter Thorvald Stoltenbergs rapport 2009 bygger på tanken att vi nu ska rätta till historien och samarbeta på ett område där det tidigare var omöjligt. Drömmen om en nordisk förbundsstat, som Gunnar Wetterberg gjort sig till talesman för, bygger på tanken om att Norden aldrig nådde fram på 1800-talet och att Norden sedan 1970-talet blivit överkört av EU. Dagens diskussion om Norden verkar alltså bygga på väldigt traditionella föreställningar om vad internationell integration går ut på: ekonomi och säkerhetspolitik. Men det är också områden där vi har få positiva erfarenheter.

Som historiker bör man dra sig från att komma med absoluta uttalanden. Bara för att vi inte har goda erfarenheter av unioner och förbundsstater, betyder det inte att det för alltid kommer att vara så. Däremot kan det vara värt att påpeka att Norden inte uttömmande kan förstås genom sina misslyckanden, utan att man kanske måste titta på den andra sidan av berättelsen också. Jag menar inte att vi ska gå tillbaka till att odla föreställningen om det ojämförbart fantastiska Norden. Tvärtom finns det ett stort behov av komparativ for-

"Soldiers of Odin" i Stockholm 2016. Odins soldater är en högerextrem medborgargarde med ett nordiskt nätverk.

Konkurrensen mellan de nordiska länderna är inte på något sätt begränsad till sporten. Tävlingsinstinkten bland de nordiska länderna är starkast i konkurrensen med Sverige. De nordiska länderna upptar ofta toppen av internationella rankningar inom välfärd, jämställdhet och mänsklig utveckling. Bilde: Frankie Fouganthin, via Wikimedia Commons.

kning där de föreställningar vi haft om det unika Norden konfronteras med andra regionala samarbetsprojekt, som kanske det brittiska samväldet, balkanhälften eller Latinamerika.

Men jag tror också det skulle vara viktigt försöka förstå det informella nordiska samarbetet. Här har forskningen än så länge bara pekat på problemet, utan att riktigt lyckas studera det på allvar. Redan på 1960-talet pekade den svenska statsvetaren Nils Andrén på den speciella nordiska spindelvävsintegrationen och några år senare talade kanadensaren Erik Solem om samma sak i termer av ”mikro-integration”.¹⁷ På 1990-talet betonade de svenska forskarna Bengt Sundelin och Claes Wiklund vikten av det transnationella byråkratiska nätverket som det officiella nordiska samarbetet gav upphov till.¹⁸ Och under senare år har välfärdshistorikerna Pauli Kettunen och Klaus Petersen övertygande argumenterat för hur nordiska jämförelser, gemensamma möten och samarbetsprojekt var av fundamental betydelse i utvecklingen av de nordiska välfärdsstaterna.¹⁹ Min personliga favorit är Heidi Haggen och Henrik Stenius artikel med den beskrivande titeln

”Det nordiska samarbetets vardagspraktiker – vad vet vi om dem förutom att de är viktiga?”.²⁰ Dessa verk kan fungera som utgångspunkt, men det finns fortfarande många obesvarade frågor då det gäller hur Norden skapas och reproduceras genom detta informella samarbete. Frågan är hur man ska gå till väga i en sådan forskning. Som historiker är man benägen att söka sig till arkiv, men arkiven lämnar få spår av det som inte skrivs ned i protokoll. Brevsamlingar avslöjar kanske mera. Men man får nog lov att komplettera med memoarböcker, intervjuer, vittnesseminarier, som i sin tur är ju behäftade med sina egna metodologiska problem.²¹

Kampen om att definiera Norden

Den andra poängen jag ville lyfta fram är att det skulle vara viktigt att studera kampen om att definiera Norden ur ett historiskt perspektiv. Man kunde kanske säga att Norden ligger oss så nära att vi har svårt att förstå att begreppet kan innebära olika saker för olika personer. Och då vi märker att de definierar Norden annorlunda blir vi förvirrade eller till och med förbannade. De som ser Norden som en region som definieras

genom fred och internationell solidaritet och en social demokratisk välfärdsstat tycker gärna att våra regeringar för en ”onordisk” politik då de ivrigt anmäler om sitt deltagande i USA:s militära operationer runt om i världen, då de skär ned på biståndspolitiken och skärper invandringspolitiken, och då de privatiserar och skär den på den offentliga omsorgen. I denna kamp om begreppet Norden har under senare år också populisterna anmält sig med sitt eget bud på ett kulturellt och etniskt homogen Norden. Sina värsta uttryck tar detta sig i fenomen som Nordiska motståndsrörelsen och Soldiers of Odin.

Ur detta perspektiv skulle jag efterlysa ett mera kontextuellt och nominalistiskt angrepssätt i den historiskt orienterade forskningen kring Norden och det nordiska samarbetet. De ändamål för vilka man mobilisat det nordiska samarbetet, ja själva betydelsen av Norden, har varierat i både tid och rum, och ofta har det varit fråga om regelrätta kamper om att erövra Norden för sina egna ändamål. Dagens kamp om Norden, påminner om debatten under exempelvis 1930-talet då det gamla Grundtvigianska höjskole-Norden utmanades av inte bara socialdemokraternas välfärdsnorden, utan också av fascisternas tankar om den överlägsna nordiskt-germanska rasen.²²

Vid sidan av de olika politiska konnotationerna är det också viktigt att minnas att Norden ofta stått för väldigt olika saker i de olika nordiska länderna. Ofta har det varit så att Norden mobiliseras mot Europa i söder och mot Ryssland i öster. Norge har i sin tur traditionellt varit den mest skeptiska nordisten, eftersom man oroat sig för dansk eller svensk imperialism (vilket med finska ögon kan te sig som något av ett lyxproblem). Skandinavismen var ur dansk synvinkel ett sätt att söka stöd gentemot Tyskland, medan det för Sverige handlade mera om Finlandsfrågan.²³ I Danmark och Norge var Nordenretoriken under 1900-talet ofta ett sätt att distansera sig från väst-Europa, i EU-debatter och för att hålla länderna fria från NATO-baser och kärnvapen. I Finland har det snarare varit tvärtom. Genom att betona att Finland är ett nordiskt land har man under olika perioder velat bekräfta Finlands status som ett europeiskt land. Speciellt under kalla kriget var Norden och det nordiska samarbetet av fundamental identitetspolitisk betydelse för att placera Finland på rätt sida om järnridån.²⁴

I Sverige har Nordenretoriken kanske i mindre grad varit en fråga om att distansera sig från någon speciell motbild, utan snarare fungerat som ett sätt att tala om Sverige själv i mera universella termer. Om den svenska demokratin, den svenska välfärdsmodellen eller den

svenska neutralitetspolitiken i vissa fall kunde ha en lite provinsiell eller överdrivet nationalistisk klang, var det behändigt att istället tala om dem som nordiska. Ibland fick detta nästan imperialistiska undertoner: jag tänker på Nordiska museet som öppnades i Stockholm 1873 och den berömda sloganen från 2006: ”Stockholm – the capital of Scandinavia”. Eller på anekdoten om när Volvos VD Pehr Gyllenhammar i slutet av 1970-talet närmade sig Statoil och de norska myndigheterna med frågan ”Nå, vad ska vi göra med den nordiska oljan?”.²⁵

Slutligen vill jag också peka på några intressanta temporala dimensioner i Norden-begreppet som jag tycker skulle förtjäna att studeras noggrannare utifrån olika lokala och kontextuella perspektiv. Retoriken kring Norden har ju ofta fungerat som ett sätt att bygga en bro mellan det förflutna och framtiden. Genom att peka på vikingarna eller reformationen har vi försatt våra nationer med en urnordisk bakgrund och legitimitet.²⁶ Men samtidigt har nordenretoriken också varit ett sätt att peka framåt, speciellt i och med att Norden under 1900-talet alltmera kom att förknippas med modernitet och framsteg.²⁷ På de nordiska socialpolitiska mötena under efterkrigstiden tävlade speciellt de danska och svenska deltagarna med varandra om vem som hade den mest omfattade och avancerade socialpolitiken, och därmed också om rätten att definiera vad som var den nordiska modellen.²⁸ I detta samman-

Retoriken kring Norden har ju ofta fungerat som ett sätt att bygga en bro mellan det förflutna och framtiden.

hang kunde man kanske säga att Norden är en samlingsländer med ett komplicerat förhållande till Sverige, som under folkhemmets glansdagar i egenskap av utopi eller dystopi representerade en framtid vi i de eftersläntrande nordiska länderna Finland och Norge fick förhålla oss till.

Mot bakgrund av höstens debatter kring ”svenske tilstander” och #metoo-rörelsen är mitt intryck att Sverige fortsätter att spela en aldeles speciell roll som vår egen nordiska förväntningshorisont, för att låna ett begrepp av Reinhart Koselleck.²⁹ Men på lite olika sätt i de olika länderna. Medan man i Norge och framför allt Danmark sedan länge häpnats och förundrats över Sverige och svensk politisk debatt, så är Finland antagligen det enda landet i världen där man uppfattar Sverige som en normal standard. Att #metoo-rörelsen fick mindre genomslag i Finland än i Sverige tolkades i finsk debatt som att det var Finland som var onormalt. I norsk och dansk debatt var det nog snarare svenskarnas engagemang i saken som framställdes som speciell, som en konsekvens av den radikalare feministiska diskurs som man sedan länge beundrat eller förfärats över i de lokala politiska diskussionerna.

I Sverige har man i egenskap av ”världens moder-

naste land” sedan länge vant sig med att vara längst framme i tid, och därmed menar man sig också fortfarande ha rätten till att definiera Norden och den nordiska modellen. Det betyder att man ibland har lite svårt att begripa sig på såna tillfällen då de övriga nordiska länderna faktiskt är mera avancerade, som när de finska framgångarna i PISA-undersökningarna (bort) förklaras med hävning till att Finland ännu inte hunnit genomföra de reformer man gjort i Sverige – närlig 1968 väl kommer till Finland blir också de finska skolorna värdelösa.³⁰

”Sweden-bashing” är som bekant något av en nationalsport i Danmark, Finland och Norge. Men jag tror att det är viktigt för både svenskar och oss andra att förstå hur den bygger på en grundmurad kärlek och respekt för det Sverige står för. Det följer nämligen ett stort ansvar med att ligga längst framme i den mänskliga utvecklingen. Den svenska politiska debatten är mera universell, det finns ett djup och allvar som saknas översättningskulturer som Finland eller Norge, där vi ständigt är på jakt efter utländska modeller att kopiera, och där vi är alltför medvetna om att varje fråga kan ses ur flera perspektiv.³¹ I Sverige måste varje fråga lösas ur ett allmänmänskligt moraliskt perspektiv, inte bara utifrån egna intressen eller preferenser, eller genom att man kopierar utländska modeller. Statsmannaskap i Finland innefattar inte Olof Palmes sociala och globala ansvar, utan tvärtom en förmåga att skjuta moraliska frågor till sidan för att kunna navigera i en komplicerad värld, även om det innebär att man måste ljuga och bedra, eller alliera sig med djävulen självt. Den svenska universalismen känns ofta naiv och historielös (och ibland också förljugen), men samtidigt är den också orsaken till att vi inte kan låta bli att älska Sverige och se dem som modeller att ta efter.³²

NOTER

- 1 Se Lars Trägårdh, ”Sweden and the EU: Welfare State Nationalism and the Spectre of ‘Europe’”, i Lene Hansen och Ole Wæver (eds.), *European integration and national identity: The challenge of the Nordic states*, London: Routledge 2002, s. 161.
- 2 *Nordiska rådets 38:session*, s. 66.
- 3 Se exempelvis, Øystein Sørensen & Bo Stråth, *The cultural construction of Norden*, Oslo: Scandinavian University Press, 1997; Uffe Østergaard, ”Norden – europeisk eller nordisk”, *Den jyske historiker*, nr. 69–70 (1994), s. 7–36.
- 4 Matti Klinge, *The Baltic World*, Helsingfors: Otava, 1995; Iver B. Neumann (red.), *Hva skjedde med Norden? Fra selvbevissthet til rådvillhet*, Oslo: Cappelen, 1992.
- 5 Ole Wæver, ”Nordic Nostalgia: Northern Europe after the Cold War”, *International Affairs*, vol. 68, nr. 1, s. 77–102.
- 6 Johan P. Olsen & Bjørn Otto Sverdrup, *Europa i Norden – Eu-*

ropeisering av nordisk samarbete, Oslo: Tano Aschehoug, 1998; Bengt Sundelin & Claes Wiklund, *Norden i sicksack – tre spårbyten inom nordiskt samarbete*, Stockholm: Santérus, 2000.

- 7 Christopher Browning, ”Branding Nordicity – Models, identity and the decline of exceptionalism”, *Cooperation and Conflict*, vol. 42, no. 1, s. 27–51.
- 8 Johnny Laursen, ”Det nordiske samarbejde som særvej?”, i Olsen & Sverdrup, *Europa i Norden* (not 6), s. 34–63.
- 9 Jan Hecker-Stampehl, ”The History of Nordic Cooperation: Success story or series of ship-wrecks”, i Jan Hecker-Stampehl et al (red.), *Perceptions of Loss, Decline and Doom in the Baltic Sea Area*, Berlin: Wissenschafts-Verlag, s. 261–74. Se också min egen redigerade volym *Nordic cooperation: A European Region in Transition*, Abingdon: Routledge 2016.
- 10 Ruth Hemstad, *Fra Indian Summer til nordisk vinter: skandinavisk samarbete, skandinavisme og unionsoppløsningen*, Oslo: Akademisk publicering, 2008; Bo Stråth, ”The idea of a Scandinavian nation”, i Lars-Folke Landgrén & Pirkko Hautamäki (red.), *People, Citizen, Nation*, Helsinki: Renwall Institute 2005, s. 208–23; Jacob Westberg, ”Den nordiska småstatsrealismens rötter”, i Fredrik Doeser et al (red.), *Norden mellan stormakter och fredsförbund – nordiskt säkerhetspolitiskt samarbete i det gamla och nya Europa*, Stockholm: Santérus 2012, s. 49–65.
- 11 Helge Pharo, ”Scandinavia and the Cold War: An Overview”, i David David Reynolds (red.) *Origins of the Cold War in Europe*, New Haven, CT: Yale University Press 1994, s. 194–223.
- 12 Mikael af Malmborg & Johnny Laursen, ”The creation of EFTA”, i Thorsten Borring Olesen (red.) *Interdependence versus Integration: Denmark, Scandinavia and Western Europe 1945–1960*, Odense: Odense university press, 2009, s. 197–212.
- 13 Jan Hecker-Stampehl (red.), *Between Nordic Ideology, Economic Interests and Political Reality*, Helsingfors: The Finnish Society of Letters 2009; Lasse Sonne, *Nordek – A Plan for Increased Nordic Economic Co-operation and Integration 1968–1970*, Helsingfors: The Finnish Society of Letters 2007.
- 14 Karl Deutsch et al, *Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in Light of Historical Experience*, Princeton, NJ: Princeton University Press 1957.
- 15 Christopher Browning & Pertti Joenniemi, ”From Fratricide to Security Community: re-theorising difference in the constitution of Nordic peace”, i *Journal of International Relations and Development*, vol. 16 (2013), s. 483–513; Pertti Joenniemi, ”Norden Beyond Security Community”, i Clive Archer & Pertti Joenniemi (red.) *The Nordic Peace*, Aldershot: Ashgate 2003, s. 198–212; Ole Wæver, ”Insecurity, Security and Asecuritity in West European Non-War Community”, i Emanuel Adler & Michael Barnett (red.) *Security Communities*, Cambridge University Press 1998, s. 69–118.
- 16 Stanley Anderson, *The Nordic Council: A Study of Scandinavian Regionalism*, Seattle: University of Washington Press 1967.
- 17 Nils Andrén, ”Nordic integration”, *Cooperation and Conflict*, vol. 2 (1967), 1–25; Erik Solem, *The Nordic Council and Scandinavian Integration*, London: Praeger Studies 1977.
- 18 Sundelin & Wiklund, *Norden i sicksack*.
- 19 Pauli Kettunen, ”The Power of International Comparison –
- 20 Heidi Haggren & Henrik Stenius, ”Det nordiska samarbets världsgångsspraktiker – vad vet vi om dem förutom att de har varit/är viktiga?”, i Larserik Häggman (red.), *Finland i Norden: Finland 50 år i Nordiska rådet*, Helsingfors: Pohjola-Norden 2005, s. 79–90.
- 21 Vid Södertörns högskola arrangerar institutet för samtidshistoria sā kallade vittnesseminarier för att komma åt denna typ av källmaterial. Under en period som gästforskare var jag med om att ordna ett seminarium om Norden under 1990-talet. Se Johan Strang & Norbert Götz, *Nordiskt samarbete i kalla krigets kölvatten: Vittnesseminarium med Uffe Ellemann-Jensen, Mats Hellström och Pär Stenbäck*, Södertörn: Samtidshistoriska institutet 2016.
- 22 Ett nominalistiskt perspektiv på Norden har jag utvecklat i Jussi Kurunmäki & Johan Strang (red.), *Rhetorics of Nordic Democracy*, Helsinki: Finnish Literature Society 2010.
- 23 Se exempelvis Stråth, ”The idea of a Scandinavian nation”.
- 24 Se Kurunmäki & Strang (red.), *Rhetoric of Nordic Democracy*,
- 25 Har inte hittat några skriftliga belägg för denna anekdot, som kanske ändå säger mera om norrmännens komplicerade förhållande till Sverige, än den gör om någon påstådd svensk imperialism.
- 26 Se Sørensen & Stråth (red.) *The Cultural Construction of Norden*.
- 27 Peter Stadius & Carl Marklund, ”Acceptance and Conformity: Merging Modernity with Nationalism in the Stockholm Exhibition 1930”, *Culture Unbound: Journal of current cultural research*, vol. 2, s. 609–634; Lars Trägårdh, ”Sweden and the EU”.
- 28 Petersen, ”National, Nordic and Trans-Nordic”, s. 51.
- 29 Reinhart Koselleck, ”Erfahrungsraum und Erwartungshorizont – zwei historische Kategorien” i Reinhart Koselleck, *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*. Frankfurt am Main: Zuhrkampf 1989, s. 349–375.
- 30 Gabriel Heller Sahlgren, ”Finland inget föredöme – skolfram-gångarna feltolkas”, *Dagens nyheter*, den 21 april 2015.
- 31 ”Översättningskultur” är ett begrepp jag lånar av Henrik Stenius, ”The Finnish citizen – how a translation emasculated the concept”, *Redescriptions*, 2004, s. 172–188.
- 32 Dessa spekulativa tankar omkring den svenska universalismen utvecklar jag tillsammans med Stefan Nygård i artikeln ”Conceptual universalization and the Role of the Peripheries”, *Contributions to the History of Concepts*, 2017:1, s. 55–75.

NORDEN I MIDDLEALDEREN: ETT ELLER FLERE RIKER?

Norden betegner i dag en region med et visst fellesskap i språk og historiske tradisjoner. Men Norden er ingen stat, og derfor et langt mindre forpliktende fellesskap enn statene som inngår i regionen. I senmiddelalderen var imidlertid Norden i perioder ett rike, og spørsmålet er om den kunne ha forblitt det. I denne artikkelen skal jeg diskutere det jeg vil kalle den nordiske dynamikken i vikingtid og middelalder (ca 800–1500) – en 700-årsperiode der Norden vekslet mellom å være én enhet og delt opp i flere enheter.

HANS JACOB ORNING
*Professor i historie
Universitetet i Oslo*

Topografisk har Norden vært et område med mye intern kommunikasjon allerede fra før vikingtiden. Det kanskje viktigste vitnesbyrdet om dette fellesskapet er de språklige fellestrekene (om vi unntar Finland og de samiske og inuitiske områdene). «Dansk tunga» ble dette kalt i middelalderen, og selv om variasjonene den gang som nå er store innenfor det nordiske området, kan vi forstå hverandre sånn noenlunde (med et visst unntak for islendinger og færøyinger). At det kalles «dansk tunga» er ingen tilfeldighet. Gjennom störstedelen av middelalderen har Danmark vært både vår og Sveriges storebror. Når vi skal diskutere Norden i middelalderen må vi derfor ta utgangspunkt i Danmark, også fordi det er her fortiden først kommer til synne for oss.

Danmark – Nordens lys

Danmark har to fortrinn sammenliknet med resten av Norden: Det er svært fruktbart og det ligger nær resten av Europa. Dette i utgangspunktet uanselige området som bare er omrent en tiendedel så stort som Norge har to tredjedeler mer dyrkbart areal.¹ Det gjorde at Danmark i middelalderen hadde flere mennesker, flere rike mennesker, og flere «siviliserte» mennesker enn resten av Norden. Folketallet i Danmark var trolig omrent dobbelt så høyt som i Norge i middelalderen (det er faktisk først i disse dager at Norge har gått forbi Danmark i folketall – sannsynligvis for første gang i historien). Grunnen er at Danmark scorer høyt på to variabler som er avgjørende for folkevekst i førmoderne tider: tilgang til grøderik jord og sentral beliggen-

Tilgang på havet var viktig for vikingenes spredning. Bildet er fra forsiden på boken *Myths of the Norsemen* av H. A. Guerber. Bildet er digitalt redigert av Haukurth, via Wikimedia Commons.

het. De senere årtier har man gjennom arkeologiske undersøkelser og overflatescanninger funnet rester etter en lang rekke imponerende langhus i Norden, og i særdeleshet i Danmark. Beowulfs og Saxo Grammaticus' myteomspunne konger fantes trolig, i hvert fall de materielle forutsetningene for deres makt. Tanken om at de «opprikkelige» nordiske bønder var egalitære selveiende bønder er blitt mer og mer av en anakronisme. Norden var hierarkisk lenge før kongemakt og kirke tok styringen.²

Tilgangen til sjøen og havet var den andre viktige forutsetningen for bosetting. Fra Norge vet vi at landet først ble bebodd fra ytterst i havgapet før man søkte innover (det samme mønsteret viste seg etter Svartedauden: det var primært de indre strøkene som ble avfolket). Danmark består av øyer og halvøyer, en perfekt kombinasjon av kyst og åkerland. Derfor var også Danmark det nordiske senteret for vikingene, selv om vi alle liker å skryte på oss det. Danmark hadde etablert et kongedømme allerede tidlig på 800-tallet, som klarte å stå i mot selveste Karl den store. Ikke bare det: de foretok også ødeleggende raid langt inn i hans

Norden var hierarkisk lenge før kongemakt og kirke tok styringen.

rike. Det er i Danmark vi finner de store vikingtidsbyene Hedeby, Ribe – og sannsynligvis Kaupang.³ Byene var imidlertid anlagt i randsonene av det danske riket, trolig fordi deres viktigste funksjon var som handelssteder. Og det viktigste for en handelsmann var å komme til et sted der ingen overmekting konge kunne røve ham for alt gods. «Silent trade» er vikingtidens handel blitt kalt, fordi den foregikk mellom parter som ikke kjente hverandre (og sannsynligvis snakket forskjellige språk) og hadde all grunn til å mistenke hverandre for å ville dra nytte av situasjonen – skillet mellom handel og plyndring er tross alt et ganske flytende skille.⁴ Fjernhandelen mellom Konstantinopel og Bagdad i den ene enden og Vest-Europa i den andre – med Norden og særlig Danmark som transittområde, er imponerende ikke bare på grunn av de enorme avstandene, men også fordi handel mellom fiendtlige parter var svært vanskelig å få til. Ifølge historikeren Eric Jones ligger noe av årsaken til «det europeiske miraklet» – Europas take-off i moderne tid – i at slik handel i det hele tatt var mulig uten at handelsmennene plyndret hverandre, eller at fyrtene

plyndret dem.⁵

Danmark fortsatte å inneha en dominerende stilling ut over i vikingtiden. Dette har dels å gjøre med at det fremdeles er svært lite vi vet fra resten av Norden ut over det arkeologien og mytiske beretninger kan fortelle oss. Men det skal også presiseres at den tids Danmark var langt større enn i dag. Kaupang var som nevnt sannsynligvis en dansk anlagt by, og danene kontrollerte trolig hele Viken. Derfra strakte daneveldet seg gjennom Østfold og Båhuslen, Halland og Blekinge helt til Skåne og Sjælland. Skagerrak og Kattegat var danske innlandshav, Sverige fikk ikke tilgang til Skagerrak før i 1654, om man unntar en liten stripe ved Gøta elv (og en del omstridte områder).⁶ Det må likevel presiseres at betegnelsene svensk, dansk og norsk gir begrenset mening i vikingtiden, da slike politiske enheter knapt nok fantes.

Mye er omstridt når det gjelder danskene tidlige dominans i Norden. Som gode nordmenn er vi kjent med fortellingen om at Harald Hårfagre stammet fra Vestfold og at hans forfedre hadde holdt til der i uminnelige tider. Dette var Snorre Sturlassons fortelling om Ynglingeætten, som trolig var et ledd i et forsøk på å legitimere norsk herredømme over Viken på 1200-tallet. Så sent som på dette tidspunktet hadde danskene hevd på Viken. I nyere tid er Snorres fortelling om Vestfold som arnestet for Norges rikssamling blitt forlatt. Noen har endog gått så langt som til å hevde at Harald Hårfagres «rikssamling» ikke har historisk hold.⁷ Om Harald var den første norske kongen er det sannsynlig at han holdt til på Vestlandet, og at en viktig forutsetning for at han lyktes var at danskekongene på dette tidspunktet – rundt år 900 – var svekket.

For danskene hadde mer truende naboer å forholde seg til enn nordmennene. De første danske kongene vi kjenner til klarte som nevnt å motstå Karl den store tidlig på 800-tallet. Danskekongene klarte også å stå imot den neste truselen sørfra, da Otto den store midt på 900-tallet overtok som keiser og ekspanderte i alle retninger. På den måten kan man nesten si at det var gjennom slike trusler at det danske riket ble til. «Prisen» danskene måtte betale denne gang var i form av et religionsskifte. Harald Gormsson gikk rundt 960 over til kristendommen etter å ha blitt døpt av den tyske misjonæren Poppo. På den storløftede Jellingsteinen fikk Harald ristet inn at han var konge over både Norge og Danmark og kristnet Danmark.

Så snart danskekongene kom seg på beina igjen brant det et blått lys for de norske kongene. Harald Blåtann var alliert med Håkon Ladejarl, som overtok etter sønnene til Eirik Blodøks i ca. 970. Håkon aksepterte å være Haralds jarl, men motsatte seg kristningen.

I realiteten var Haralds kontroll over Norge begrenset, men helt fram til Knut den mektiges død i 1035 var Norge del av Danmark oftere enn riket var selvstendig. Det må imidlertid understrekkes at for folk flest spilte det liten rolle hvem de hadde som konge – en viktig forutsetning for at områder kunne skifte overhode så fleksibelt helt fram til tidlig nytid.

Nordens demring

Før begynnelsen av 1000-tallet er Nordens historie innhyllet i tåke. De samtidige skriftlige kildene vi har

til historien er utenlandske, men de er så kortfattede og ofte forutinntatte («vikingene») at de ikke sier oss mye om forholdene i Norden. På den andre siden

har vi sagaer og kroniker, men de er først skrevet ned fra andre halvdel av 1100-tallet av, slik at opplysningene de kommer med må tas med en stor klype salt.

De skriftlige kildene til Nordens historie kan følges langs to spor. Det ene går fra europeisk lerd, geistlig kultur, og får sitt største nedslag i Danmark med kroniker skrevet på latin i tett tilknytning til kongemakten og kirken. Saxo Grammaticus' Danmarkshistorie fra tidlig 1200-tall er den mest imponerende. Det andre sporet går fra Island, der sagaer ble skrevet ned i høpetall fra 1100-tallet av: islendingesagaer, kongesagaer,

Gustav Vasa gjorde opprør mot Kalmarunionen. Maleri av Jacob Binck. Bilde: Nk, via Wikimedia Commons.

fornaldersagaer, bispesagaer etc. Islendingene ble Nordens store arkivarer, der fortellinger som i andre land gikk fra munn til munn ble skrevet ned på kalvskinn. En annen viktig historisk kilde er lovene, som ble nedskrevet fra 1100-tallet. Arkeologien kan fortelle mye om samfunnet, men mindre om konkrete politiske begivenheter og prosesser. Etter hvert kommer andre typer kilder til, som diplomer som eksploderte i antall i senmiddelalderen.

Denne kildesituasjonen spiller utvilsomt inn for hvordan vi vurderer historien fra før tusenårsskiftet. For Sveriges del har vi knapt nok skriftlige kilder heller før langt utover 1200-tallet. Når Sverige regnes som det mest tilbakeliggende riket i Norden, f.eks når det gjelder rikssamling og kristning, kan man derfor spørre seg om det skyldes realhistoriske forhold eller de mangelfulle kildene. Trolig er årsaken en kombinasjon av de to forholdene.

Knut den mektiges Nordsjøimperium (1018–35) var et foreløpig høydepunkt i nordisk samling. Riktignok ble ikke Sverige innlemmet, men svenskekongen inntok en klart underlegen stilling overfor Knut etter at et felles framstøt med norskekongen mot ham slo feil midt på 1020-tallet. Til gjengjeld ble Knut også engelsk konge. Fram til normannerne erobret England i 1066 var de britiske øyer langt mer orientert mot Norden enn mot kontinentet.

Knuts død i 1035 markerte et vannskille i Nordens historie. Fram til da hadde Danmark vært det desidert sterkeste riket i Norden, og hadde dominert nabolandene. Etter dette gikk Danmark inn i en drøyt hundreårig periode med indre svekkelse, noe som banet veien for de andre nordiske rikene.⁸ Knuts sønn Hardeknud inngikk en avtale med Magnus, sønn av Olav den hellige, om at den som levde lengst skulle overta den andres rike. Hardeknud døde først (1042), og Magnus ble dansk konge. Etter at Magnus døde (1047) forsøkte hans medkonge Harald Hardråde å hevde norsk overherredømme, uten å lykkes. Den danske jarlen Svein Estridsson utropet seg til konge og klarte etter hvert å få kontroll i Danmark. Etter Harald Hardrådes død i 1066 var norske forsøk både på å vinne England og Danmark lagt døde (selv om danskene forsøkte seg på England et tiår til).

Den første nordiske riksavtale ble inngått i 1101 ved munningen av Gøta elv, rundt dagens Göteborg. Der møttes den danske kong Erik Eiegod, den norske Magnus Berrføtt og svenskekongen Inge Stenkilsson. De ble enige om hvor riksgrensene skulle gå i Norden, og som pant ble den svenske kongsdatteren Margaret gift med kong Magnus. Da Magnus falt to år senere i Irland ble Margaret gift med danske kong Niels, som regierte helt til 1134. Margaret spilte gjennom sine nettverk i hele Norden en nøkkel-

rolle i å opprettholde fred og fordragelighet – hun fikk også tilnavnet «fredkolla», fredskvinne. Historikeren Lars Hermanson mener at en hovedårsak til at det brøt ut borgerkrig i Danmark i 1131 var at de nettverkene som Margareta hadde klart å binde sammen smuldret opp etter hennes død.⁹

Perioden fra 1035 til ca. 1150 er den formative perioden for de nordiske rikene. Danmarks svekkelse gjorde at Norge og Sverige ble mer likestilte, og mer konoliderte som kongedømmer. Det er likevel lett å stirre seg blind på rikene og tillegge dem altfor stor betydning i denne perioden. Hvor viktig et rike er måles i hvilke funksjoner det innehar, på hvilke måter det gjør seg gjeldende overfor lokalbefolkningen. I dette tidsrommet hadde kongene fint lite å slå i bordet med ut over sitt eget krigerfølge. Lokale ombudsmenn fantes knapt, og i den grad de fantes var de enten av beskjeden rang (årmenn, danske villici) eller notorisk upålitelige (lendmenn, danske stabulari). Kirkene var lokalt forankret, der eierne av kirken spilte hovedrollen. Rettlig og militært er det høyst begrenset hvor mye kongene kunne gripe inn. I tillegg styrte ikke kongene alene, men sammen med stormenn. Stormennene var i seg selv maktfaktorer å regne med, fordi dette var menn som var ledere i lokalsamfunnene. Og de hadde bånd på kryss og tvers, også av riksgrensene, slik vi så i forbindelse med Margareta Fredkolla.¹⁰

Borgerkriger og storhetstider

I 1157 fant Nordens mest kjente og blodigste gjestebud sted: den danske kong Svend Grathe hadde invitert sine to medkonger Knud Magnussen og Valdemar Knudsson til fest for å feire deres forbund, men midt i laget stormet hans hirdmenn fram og tok livet av Knud, mens Valdemar med nød og neppe klarte å unnslippe. Valdemar samlet tropper og ett år senere lå Svend død på Grathe Hede. Få begivenheter er så myteomspunne som blodgildet i Roskilde, og få hendelser er så vanskelige å trenge igjennom. Valdemar skulle bli «den store», kongen som gjenreiste det danske riket, og ved hans side, nesten på like fot, stod fosterbroren og erke-

biskopen Absalon. Det problematiske er at denne historien er gjengitt i Saxos Danmarkshistorie,

Islendingene ble Nordens store arkivarer [...]

som Saxo skrev på oppdrag av Absalon.¹¹

Men om de realhistoriske forholdene bak Valdemars tronbestigelse er kompliserte å trenge gjennom, så er de historiske konsekvensene uomtvistelige: Danmark ble igjen Nordens ledende makt. Dette gav seg utslag på en rekke felter. Valdemar slo vendiske sjørøvere tilbake, han dominerte Sverige, og i Norge fikk han Erling Skakke til å avlegge troskapsed til seg som jarl. Det betydde at Erlings sønn Magnus var Valde-

Blodbadet i Stockholm. Bilde: Lidingo, via Wikimedia Commons.

mars underordnede. Valdemar dro da også til Norge for å la seg hylle som konge etter at Erling hadde vist seg gjenstridig. Saxos og Snorres framstilling av dette er en oppvisning i kongelig propaganda. Mens Saxo mente Valdemar ble tatt godt i mot men ikke så verdien av å herske over Norge, forteller Snorre at Valdemar møtte motstand hvor enn han reiste.¹²

Den danske dominansen bør likevel ikke overdrives. For det første var danskene igjen sterkt presset sørfra. Midt på 1100-tallet var de tysk-romerske keiserne på offensiven, og dette ble særskilt prekært da flere danske tronpretendenter kjempet om tronen. Keiseren spilte dem ut mot hverandre, og resultatet ble at Valdemar måtte avlegge troskapsed til keiseren. Saxo er svært vag om dette, og generelt hadde han sterk antipati mot tyskerne, utvilsomt fordi de utgjorde den største trusselen mot Danmark. Også seirene mot venderne virker mer imponerende i skrift enn i realiteten – Saxos beskrivelser av de strålende danske bedrifter forhindret i hvert fall ikke venderne fra til stadighet å dukke opp igjen. I 1225 tok den danske storhetstiden brått slutt da kong Valdemar Seier, sønn av «den store», ble tatt til fange av en svikefull tysk greve og to år etter tapte et avgjørende slag.¹³

Det samme året ble ribbungreisningen på Østlandet slått ned, og Håkon Håkonsson fikk sikrere grep om Norge. Da Valdemar Seier døde i 1241 og etterlot seg flere sønner i tronstrid, og kong Håkon året før hadde

nedkjempet sin siste innenriks rival, skiftet igjen styrkeforholdene mellom naboene. Kong Håkon foretok i siste del av sin kongstid (1240–63) gjentatte tokt mot Danmark, og giftet sin sønn med en dansk dronning hvis tronkrav han forfulgte med stor iver. Nå hadde imidlertid omsider også Sverige meldt seg på i den nordiske maktkampen. Birger jarl er den første riksstyreren i Sverige vi har virkelig gode spor etter. Birger gjorde som enhver tredjepart i en konflikt: han holdt med den svakeste av de to andre, som nå var danskene. På den måten ble han vektstangen som sørget for en maktbalanse i Norden. To generasjoner senere oppstod det borgerkrigsliknende tilstander mellom Birgers sønnesønner. Som i de norske og danske borgerkrigene var dette en produktiv periode: realhistorisk ved at det skjedde en betydelig statsutvikling, og kildemessig ved at det ble skrevet ned beretninger om begivenhetene. Erikskrønikan er Sveriges første store litterære verk. Som Sverres saga har det en helt – her hertug Erik Magnusson, og som i Norge skulle hovedpersonen komme til å sette et uutslettlig avtrykk – så får man diskutere hvor mye disse avtrykkene er historiske eller litterære.¹⁴

Det er et tydelig mønster i nordisk historie fram til senmiddelalderen: Danmark er det sterkeste og mest ressursrike landet, og har normalt en lederskille der som det er samlet (noe ofte press sørfra bidrar til at det er). Norge etter hvert Sverige er svakere, men har en

mulighet når det er uro i Danmark. En slik uro opplever Danmark med borgerkrig mellom ca 1130 og 1157. Deretter spres den til Norge (ca 1160–1240) og Sverige (ca 1150–1250, mer usikre årstall), før den så vender tilbake til Danmark (ca 1241–74), og til slutt til Sverige (ca 1290–1320). Island kan også føyes til dette. Der ble borgerkrigen «importert» fra Norge rundt 1220, og avsluttet med at landet ble lagt inn under Norge i 1262/64.¹⁵

Vi bør imidlertid være klar over noen momenter når vi setter opp et slikt mønster. For det første er forskjellen mellom «storhetstid» og «borgerkrig» noe som ser ryddig og fint ut på papiret, men vi må huske på at dette er betegnelser og forståelser som ble lagt på begivenhetene lenge etter at de hadde funnet sted. Dette er ikke bare ordkløveri. Termen «borgerkrig» impliserer et innre sammenbrudd, krig mellom kjente og det motsatte av orden.¹⁶ Men konflikter mellom kjente var noe som preget alle de nordiske samfunnene, og som ble ansett som helt naturlig.¹⁷ Spørsmålet om når disse «naturlige» konfliktene gikk over i «borgerkrig» er derfor grunnleggende et spørsmål om hvordan man skal tolke konflikters rolle i samfunnet. Med en weberiansk statsdefinisjon er svaret enkelt, for da har staten monopol på legitim voldsbruk. Med middelaldermenneskenes normer i mente blir imidlertid dette mer komplisert, for det tok mange århundrer før staten opparbeidet seg

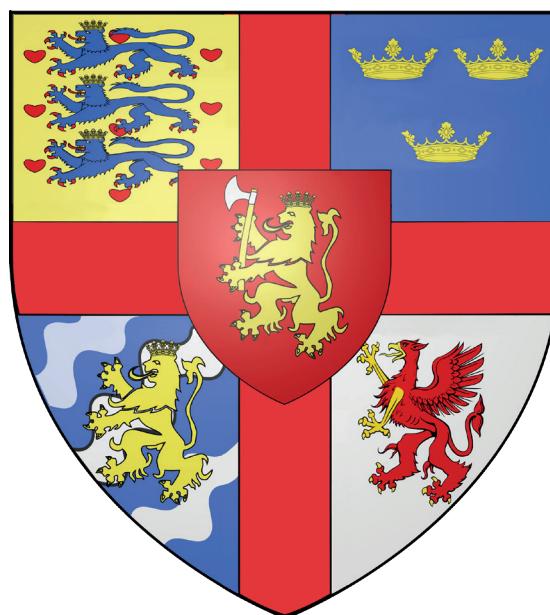
noe i nærheten av voldsmonopol i samfunnet, og det skjedde ikke uten motstand. Å overdra staten enerett til legitim voldsutøvelse innebar i virkeligheten et enormt inngrep i mennesker livs og selvforståelse, siden de dermed gav slipp på retten til selv å utøve vold som tilsvarte på personlige krenkelser. «Storhetstid» er om mulig en enda mer problematisk betegnelse, som smaker av 1800-talls nasjonalistisk historieskriving. Når vi fremdeles bruker slike betegnelser er det ofte mest fordi de er så innarbeidede. Som framtidige historikere bør dere som leser *Fortid* gå løs på slike betegnelser med storslegga!

For det andre fant det i alle de nordiske landene sted en statsutvikling i denne perioden. Det skjedde på flere måter: militært og rettslig fikk kongedømmet en langt stertere innflytelse enn tidligere, og kongelige ombuds-

menn ble mer synlige enn før.¹⁸ Denne statsutviklingen gikk i rykk og napp, men den var sannsynligvis størst i de såkalte borgerkrigsperiodene. «War makes states», skriver sosiologen Charles Tilly om europeisk historie. Dette skulle bli enda mer tilfelle etter militærrevolusjonen på 1500-tallet, men også i middelalderen kan utsagnet bekreftes.¹⁹

For det tredje hadde de nordiske landene svært tette bånd, og disse ble bare sterkere og sterkere ut over i middelalderen. Når vi på 1300-tallet blir i stand til å følge adelsslekter mer detaljert i kildene kan vi se hypotetiske nordiske inngiftene.²⁰ Det er viktig å ha i bakhodet når vi diskuterer riker i middelalderen, der det toneangivende samfunnslag, den verdslike eliten, i så stor grad så ut over landegrensene. Dette gjaldt i enda større grad den geistlige eliten. Fra midten av 1100-tallet var kirken en selvstendig maktfaktor i de nordiske middelaldersamfunnene, med et langt større personell, for ikke å snakke om åndelig gjennomslagskraft, enn kongene. Lokalkirkene kunne nok fremdeles i stor grad ha en lokal horisont, men på bispe- og klosterlivet taler vi om en internasjonal kultur.²¹

På mange måter kan vi si at middelalderens verden primært var lokal eller global. Folk levde i lokalsamfunn der de stort sett var selvforsynte og ikke hadde de store behovene for å søke ut over sine vanlige rammer. Med et stort unntak: deres frelse, som var del av det store universelle dramaet som gikk fra Syndefallet til Dommedag. Menneskene levde i en verden gjennomsyret av religion. Da Martin Luther gikk løs på katolisismen sammenliknet han den med hedendom. Helgendyrkingen, ritualene og de omfattende geistlige hierarkiene så han som brudd med den rette lære. Dette var særtrekk den katolske kirke hadde utviklet i nærblokkene med samfunnene de virket i. Hadde Luther preket 500 el-

Kalmarunionens riksvalpen. Bilde: P. S. Burton, via Wikimedia Commons.

Frem til slaget ved Stamford Bridge (bildet) var England mer orientert mot Norden enn mot kontinentet. Illustrasjon fra *Life of King Edward the Confessor*, skrevet av Matthew Paris rundt 1250. Bilde: Ålfgar, via Wikimedia Commons.

ler 1000 år tidligere ville han neppe ha fått noe gjennomslag. Den franske historikeren Jacques Le Goff skriver at kirken etter antikken hadde valget mellom å forblie en elitekultur, slik den antikke kulturen hadde vært, eller å forsøke å appellere til folket. Kirken valgte det siste, og ble med det en kraft i samfunnet, ikke bare i dens øverste lag (slik romerne kunne tenkt seg) eller innenfor en sekt (slik kristendommen i utgangspunktet var før Paulus kom).²² Det gjorde det nødvendig å inngå noen kompromisser i samfunn der kollektivet stod i sentrum og troen på overnaturlige krefter var stor. Først ved middelalderens ende var Europa klar for det individuelle, direkte Gudsforholdet.

Kalmarunionen var som en skjør bygning plassert oppå en vulkan [...]

Nordens samling – og splittelse

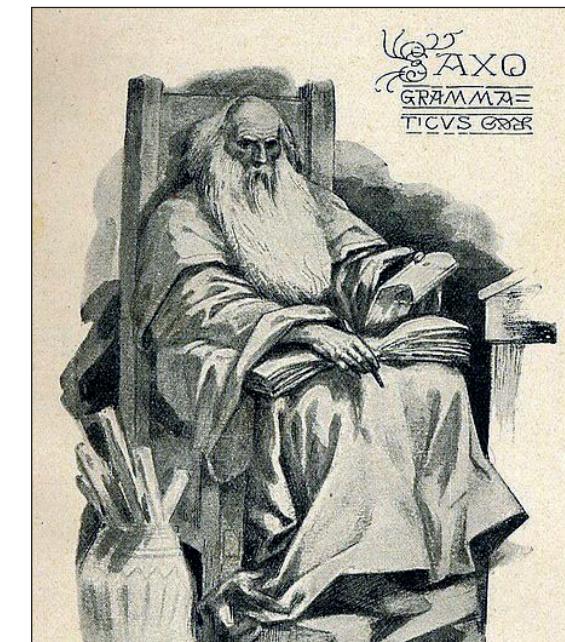
I 1397 ble Norden samlet til et rike: Kalmarunionen, der Danmark, Sverige og Norge (inkludert Island) inngikk. Unionens arkitekt var Margrete, datter av den danske Valdemar Atterdag og gift med den norske (og tidvis svenske) kong Håkon 6. (konge i Norge 1355–80, i Sverige 1362–64). Hun var dermed et ektefødt barn av Norden, men mest av alt var hun dansk. Kalmarunionen var en union dominert av Danmark og deres interesser. Derfor er det også bare danskene som ser på unionsinngåelsen som en lykkelig begivenhet, mens norske og svenske historikere har vært langt mindre velvillige innstilte til den.

Kalmarunionen var ingen unormal politisk enhet i senmiddelalderen. Unioner ble mer og mer vanlige i denne epoken, med Habsburgerriket som det fremste eksemplet. Det er to hovedårsaker til dette. For det første hadde folketallet og dermed også ressursene minket betraktelig etter at pesten kom til Europa. Den logiske responsen på ressursnedgang var å utvide enhetene som skulle leve av disse ressursene. Vi ser det samme innenfor kirken, der sogn ble slått sammen for å kunne underholde prester. For det andre var rikene i senmiddelalderen fremdeles skapt ovenfra gjennom dynastiske

forbindelser, og det gjorde at landebytter ikke hadde de store konsekvensene for folket. Det var lite som bandet befolkningen til staten – verken positivt (identitet, tilhørighet) eller negativt (skatter og andre ytelsler). Unionene er kort sagt en påminner om hvor *uviktig* staten var for folk flest i middelalderen.

Det skal likevel sies at staten ble gradvis viktigere, men det var først på 1500-tallet, da staten for første gang begynte å kreve inn ekstraskatter som bøndene følte som belastende. I det neste hundreåret kom de omfattende militærutskrivningene, og det var da bøndene virkelig fikk merke at «krigen skaper stater». ²³

I senmiddelalderen ble det ikke ført kriger slik vi kjerner dem fra 1600-tallet. Senmiddelalderen var bondeopprørenes tid – mye som følge av hardhendte

Saxo Grammaticus, Louis Moe. Bilde: Soerfm, via Wikimedia Commons.

forsøk fra godseiere på å opprettholde avgiftsnivået fra før pestepidemiene. Hvor militært svake statene var i denne perioden går fram av at unionskongene gang på gang røk på nederlag mot det hanseatiske forbundet, en løselig sammenslutning av nordtyske handelsbyer. At hansaen gjennom handelsblokader og flåteangrep kunne stå seg mot Kalmarunionens konger sier mye om hvor effektiv ressursmobiliseringen var i slike byforbund, og hvor ineffektiv den var i kongeriker. Så møtte da også de hanseatiske koggene norske leidangskip når de stille til slag på 1400-tallet – skip bygd etter modell av vikingsskip og bemannet med motvillige norske bønder – kanskje ikke så rart at hansaen trakk det lengste strå.

Kalmarunionen hadde sine ytre fiender, som Hansaen og dertil andre nordtyske områder som Mecklenburg og Holstein. Men motstanden kom vel så mye fra indre hold, fra adelens i de tre nordiske rikene. Sterkest var adelens i Danmark, men den fikk også flest privilegier, siden unionskongene tilbrakte mest tid i København. Den norske adel var såpass svak at den sjeldent klarte å agere selvstendig, men den svenske adel var både sterkt og misfornøyd. I senmiddelalderen hadde adelens sitt eget formelle politiske organ – riksrådet, og den politiske dragkampen i perioden dreide seg mye om hvor stor innflytelse riksrådet skulle ha på kongene. Unionskongene forsøkte konsekvent å redusere riksrådets makt til fordel for deres egne utvalgte favoritter, og like sikkert var det at riksrådet brukte enhver anledning til å protestere mot dette, og da især ved konge-

valgene, der de hadde en nøkkelrolle.²⁴ I tillegg kunne adelens spille på bøndenes misnøye. Bondeopprørene i senmiddelalderen var ofte ledet av adelsmenn, der bøndenes klager over for strenge skatter kunne kombineres med adelens frustrasjon over manglende politiske innflytelse.²⁵

Kalmarunionen var som en skjør bygning plassert oppå en vulkan, og i stedet for å spørre hvorfor det gikk galt er det kanskje rettere å spørre hvordan det kunne gå godt så lenge. For opprørene mot unionen kom ved hvert eneste tronskifte, og svenskenes motstand vokste bare i styrke ut over 1400-tallet og truet med å spre seg til Norge. Da Sverige gikk permanent ut av Kalmarunionen i 1523 skyldtes det helt konkret en ufattelig dårlig vurderingsevne fra kong Kristian 2., som trodde han kunne kvele den svenske motstanden ved å ta livet av dens adel (Stockholms blodbad i 1520). Men mer grunnleggende er det at Sverige på begynnelsen av 1500-tallet i ferd med å ta igjen Danmarks forsprang. Gjennom gruveindustri og godsdrift var landet blitt vel så sterkt som Danmark, og da de klarte å vinne Skåne var de ikke lenger noen underdog i Norden. De neste to århundrene skulle Sverige bli Europas mest militariserte stat, og et rike som satte sine spor ikke bare i Norden, men også på den europeiske arenaen. På andre halvdel av 1600-tallet og starten av 1700-tallet så det til og med en stund ut til at Sverige skulle klare å utmanøvrere Danmark fullstendig. Men balansen vant da Sverige forstrakk seg, og den har fortsatt å gjelde i Norden.

Norden kunne ha blitt ett land, men ble det ikke. Grunnen er at motkretene mot sentralisering, og mot at ett land ble dominerende, var for stor. Kanskje var dette også et resultat av at de nordiske rikene såpass lenge fikk utvikle seg i relativ fred fra (hver)andres innblanding. Norden er likevel en viktig kulturell enhet, og det til tross for at de topografiske forholdene innad i Norden er langt mer forskjellige enn mellom Norden og våre naboer. Det nordiske fellesskapet skyldes neppe topografi så mye som det skyldes felles historie, en historie preget av kontinuerlig tautrekking.

NOTER

¹ Hans Jacob Orning, *Norvegr – Norges historie I: frem til 1400* (Oslo: Aschehoug, 2011), s. 27.

² Se relevante artikler i Søren Michael Sindbæk and Bjørn Poulsen, *Settlement and Lordship in Viking and Early Medieval Scandinavia*, vol. vol. 9, *The Medieval Countryside* (Turnhout: Brepols, 2011).

³ Dette bygger i hovedsak på P. H. Sawyer and Olaf Olsen, *Da Danmark blev Danmark : fra ca. år 700 til ca. 1050*, [Ny udg.], ed., vol. B. 3 (København: Gyldendals Bogklubber, 1993); Jón Viðar Sigurðsson, *Skandinavia i vikingtiden* (Oslo: Pax, 2017).

⁴ Kåre Lunden, *Økonomi og samfunn: synspunkt på økonomisk*

- historie (Oslo: Universitetsforlaget, 1972); Richard Hodges, *Dark Age Economics: The Origins of Towns and Trade A.D. 600-1000*, 2nd ed. ed., New Approaches in Archaeology (London: Duckworth, 1989).
- 5 E. L. Jones, *The European Miracle: Environments, Economies, and Geopolitics in the History of Europe and Asia*, 2nd ed. ed. (Cambridge: Cambridge University Press, 1987).
- 6 Jón Viðar Sigurðsson, *Skandinavia i vikingtiden*.
- 7 Krag Claus, "Myten om Hårfagreættens 'odel'", *Historisk tidsskrift*, no. 02-03 (2002); Jakobsson Sverrir, "«Erindringen om en mægtig personlighet»," ibid.
- 8 Narve Bjørgo, *Selvstendighet og union: fra middelalderen Til 1905*, vol. B. 1 (Oslo: Universitetsforlaget, 1995).
- 9 Lars Hermanson, "Släkt, vänner och makt: en studie av elitens politiska kultur i 1100-talets Danmark" (Göteborgs universitet, 2000).
- 10 Sverre Bagge, Cross & Scepter: The Rise of the Scandinavian Kingdoms from the Vikings to the Reformation, (Princeton University Press, 2014). Kongelige ombud i Norden behandles i en artikkel av Bjørn Poulsen og Hans Jacob Orning, som er under trykking på Routledge.
- 11 En god innføring i Saxos verk er Per Andersen and Thomas K. Heebøll-Holm, *Saxo og hans samtid* (Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2012).
- 12 «Knut Helle, *Norge blir en stat: 1130-1319*, 2. utg. ed. (Bergen: Universitetsforlaget, 1974). s. 69-73.
- 13 Fenger, Kirker rejses alle vegne Ole Fenger and Olaf Olsen, "Kirker rejses alle vegne": 1050-1250, [Ny udg.]. ed., vol. B. 4 (København: Gyldendals Bogklubber, 1993). Michael Bregnsbo and Kurt Villads Jensen, *Det danske imperium: storhed og fald* (København: Aschehoug, 2004).
- 14 Fagerland Tor Einar Fagerland, *Krig og diplomati i nordisk middelalder: de internordiske konflikten 1286-1319 i et nordisk og europeisk perspektiv*, vol. nr 29, Forsvarsmuseets Småskrift (Trykt Utg.) (Oslo: Forsvarsmuseet, 2002).
- 15 De nordiske borgerkrigene er tema for forskningsprosjekten *The Nordic "Civil Wars" in the High Middle Ages in a comparative perspective* ledet av Jon Vidar Sigurdsson og Hans Jacob Orning, støttet av CAS og NFR.
- 16 En god innføring i hvordan borgerkrigstermen er blitt brukt historisk i Vesten gis i David Armitage, *Civil Wars: A History in Ideas* (S.l.: Yale University Press, 2017).
- 17 Dette er et hovedpoeng i William Ian Miller, *Bloodtaking and Peacemaking: Feud, Law, and Society in Saga Iceland* (Chicago: University of Chicago Press, 1990). Sverre Bagge, *Society and Politics in Snorri Sturluson's Heimskringla* (Berkeley, Calif.: University of California Press, 1991).
- 18 Helle, *Norge blir en stat: 1130-1319*.
- 19 Charles Tilly, *Coercion, Capital, and European States, A.D. 990-1990*, Rev. paperback ed. ed., Studies in Social Discontinuity (Cambridge, Mass: Basil Blackwell, 1992); Michael Mann, *The Sources of Social Power: Vol. 1: A History of Power from the Beginning to A.D. 1760*, vol. Vol. 1 (Cambridge: Cambridge University Press, 1986).
- 20 Erik Opsahl and Sølv Sogner, *I kongenes tid, 900-1814*, vol. B. 1, Norsk innvandringshistorie (Oslo: Pax, 2003).
- 21 Steinar Imsen, *Ecclesia Nidrosiensis 1153-1537: Søkelys på nidaros-kirkens og nidarosprovinsens historie*, vol. nr 15, Skrifter (Norges Teknisk-Naturvitenskapelige Universitet. Senter for Middelalderstudier : Trykt Utg.) Vol. nr 15, Trondheim: Tapir akademisk forl., 2003.
- 22 Jacques Le Goff, *Medieval Civilization 400-1500*, La Civilisation De L'occident Médiéval (Oxford: Basil Blackwell, 1988).
- 23 Sosiologen Michael Mann kaller dette middelalderstatens koordinerende funksjon, til forskjell fra den organiserende funksjon den senere fikk, i Mann, *The Sources of Social Power: Vol. 1: A History of Power from the Beginning to A.D. 1760*, Vol. 1.
- 24 Ole Georg Moseng et al., *Norsk historie: 1: 750-1537*, 2. utg. ed., vol. 1 (Oslo: Universitetsforlaget, 2007).
- 25 Magne Njåstad, "Grenser for makt : konflikter og konfliktlösung mellom lokalsamfunn og ørvighet ca 1300-1540" (Institutt for historie og klassiske fag, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, 2003).

LITTERATUR

- Andersen, Per, and Thomas K. Heebøll-Holm. *Saxo og hans samtid*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2012.
- Armitage, David. *Civil Wars: A History in Ideas*. S.l.: Yale University Press, 2017.
- Bagge, Sverre. *Cross & Scepter: The Rise of the Scandinavian Kingdoms from the Vikings to the Reformation*. Princeton University Press, 2014.
- . *Society and Politics in Snorri Sturluson's Heimskringla*. Berkeley, Calif: University of California Press, 1991.
- Bjørgo, Narve. *Selvstendighet og union: fra middelalderen til 1905*. Vol. B. 1, Oslo: Universitetsforlaget, 1995.
- Bregnsbo, Michael, and Kurt Villads Jensen. *Det danske imperium: storhed og fald*. København: Aschehoug, 2004.
- Claus, Krag. "Myten om Hårfagreættens 'odel'." *Historisk tidsskrift*, no. 02-03 (2002): 381-94.
- Fagerland, Tor Einar. *Krig og diplomati i nordisk middelalder : De internordiske konflikten 1286-1319 I et nordisk og europeisk perspektiv*. Forsvarsmuseets Småskrift (Trykt Utg.). Vol. nr 29, Oslo: Forsvarsmuseet, 2002.
- Fenger, Ole, and Olaf Olsen. "Kirker rejses alle vegne": 1050-1250. [Ny udg.]. ed. Vol. B. 4, København: Gyldendals Bogklubber, 1993.
- Helle, Knut. *Norge blir en stat: 1130-1319*. 2. utg. ed. Bergen: Universitetsforlaget, 1974.
- Hermanson, Lars. "Släkt, vänner och makt: en studie av elitens politiska kultur i 1100-talets Danmark." Göteborgs universitet, 2000.
- Hodges, Richard. *Dark Age Economics : The Origins of Towns and Trade A.D. 600-1000*. New Approaches in Archaeology. 2nd ed. ed. London: Duckworth, 1989.
- Imsen, Steinar. *Ecclesia Nidrosiensis 1153-1537: Søkelys på nidaros-kirkens og nidarosprovinsens historie*. Skrifter (Norges Teknisk-Naturvitenskapelige Universitet. Senter for Middelalderstudier : Trykt Utg.). Vol. nr 15, Trondheim: Tapir akademisk forl., 2003.
- Jón Viðar Sigurðsson. *Skandinavia i vikingtiden*. Oslo: Pax, 2017.
- Jones, E. L. *The European Miracle: Environments, Economies, and Geopolitics in the History of Europe and Asia*. 2nd ed. ed. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- Le Goff, Jacques. *Medieval Civilization 400-1500*. La Civilisation De L'occident Médiéval. Oxford: Basil Blackwell, 1988.
- Lunden, Kåre. *Økonomi og samfunn: synspunkt på økonomisk historie*. Oslo: Universitetsforlaget, 1972.
- Mann, Michael. *The Sources of Social Power: Vol. 1: A History of Power from the Beginning to A.D. 1760*. Vol. Vol. 1, Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
- Miller, William Ian. *Bloodtaking and Peacemaking: Feud, Law, and Society in Saga Iceland*. Chicago: University of Chicago Press, 1990.
- Moseng, Ole Georg, Erik Opsahl, Gunnar I. Pettersen, and Erling Sandmo. *Norsk historie: 1: 750-1537*. 2. utg. ed. Vol. 1, Oslo: Universitetsforlaget, 2007.
- Njåstad, Magne. "Grenser for makt : konflikter og konfliktlösung mellom lokalsamfunn og ørvighet ca 1300-1540." Institutt for historie og klassiske fag, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, 2003.
- Opsahl, Erik, and Sølv Sogner. *I kongenes tid, 900-1814*. Norsk innvandringshistorie. Vol. B. 1, Oslo: Pax, 2003.
- Orning, Hans Jacob. Norvegr - *Norges historie I: frem til 1400*. Oslo: Aschehoug, 2011.
- Sawyer, P. H., and Olaf Olsen. *Da Danmark blev Danmark : fra ca. år 700 til ca. 1050*. [Ny udg.]. ed. Vol. B. 3, København: Gyldendals Bogklubber, 1993.
- Sindbæk, Søren Michael, and Bjørn Poulsen. *Settlement and Lordship in Viking and Early Medieval Scandinavia*. The Medieval Countryside. Vol. vol. 9, Turnhout: Brepols, 2011.
- Sverrir, Jakobsson. "«Erindringen om en mægtig personlighet»." *Historisk tidsskrift*, no. 02-03 (2002): 213-30.
- Tilly, Charles. *Coercion, Capital, and European States, A.D. 990-1990*. Studies in Social Discontinuity. Rev. paperback ed. ed. Cambridge, Mass: Basil Blackwell, 1992.
- Fenger, Ole, and Olaf Olsen. "Kirker rejses alle vegne": 1050-1250. [Ny udg.]. ed. Vol. B. 4, København: Gyldendals Bogklubber, 1993.
- Helle, Knut. *Norge blir en stat: 1130-1319*. 2. utg. ed. Bergen: Universitetsforlaget, 1974.
- Hermanson, Lars. "Släkt, vänner och makt: en studie av elitens politiska kultur i 1100-talets Danmark." Göteborgs universitet, 2000.
- Hodges, Richard. *Dark Age Economics : The Origins of Towns and Trade A.D. 600-1000*. New Approaches in Archaeology. 2nd ed. ed. London: Duckworth, 1989.
- Imsen, Steinar. *Ecclesia Nidrosiensis 1153-1537: Søkelys på nidaros-*

NORDISKE REFORMASJONER

De landene som vi i dag regner som de nordiske var blant de første som gjennomførte en luthersk reformasjon på tidlig 1500-tall. Dette var en skjellsettende hendelse formet alle disse lands videre historie – og har gjort dem likere hverandre. Den lutherske statskirken ble i alle disse landene et effektivt verktøy for å samle, men også å kontrollere befolkningen i de respektive land. Dette gjaldt både i imperiene tid hvor Sverige og Danmark kontrollerte sine kolonier, og i mer moderne tid hvor disse fikk sin selvstendighet. Det interessante er at selv om resultatet på mange måter ble det samme, var selve prosessen med å innføre reformasjonen svært forskjellige i de forskjellige områder av Norden som i dag er selvstendige stater. Denne teksten tar for seg innføringen av reformasjonen i de nordiske land med både et historisk og statsvitenskapelig blikk, og viser hvordan lokale maktpolitiske forhold formet selve reformasjonsprosessen både i Nordens sentrale og mer perifere områder.

KJETIL EVJEN

*Universitetslektor
Institutt for sammenliknende politikk
Universitetet i Bergen*

HÖRDUR BARDDAL

*Master i Middelalderstudier
Universitetet i Leeds.*

I statsvitenskapelig sammenheng blir som oftest de nordiske landene plassert i en felles kategori og vurdert som en samlet enhet. Man snakker gjerne om en felles nordisk velferdsmodell og en felles historisk utvikling frem mot moderne stabile demokratier. Et annet fellestrekks som naturligvis ofte blir trukket frem er at alle de nordiske landene gjennomførte reformasjonen på et relativt tidlig tidspunkt. En reformasjon som i alle disse landene førte med seg etableringen av sterke statskirker, og med det sterke stater. Selv om disse statskirkene på langt nær har den innflytelse over samfunnslivet som de hadde under sin storhetstid på 1700- og 1800-tallet, spiller de fremdeles en viktig rolle og disponerer store ressurser også i dag. De nordiske landene har derfor sterke fellestrekks, som gjør at når man ser på dem utenfra er det ikke unaturlig å se på dem som en regional enhet. I denne sammenhengen spilte reformasjonen en ikke ubetydelig rolle både ved å

Den florentinske diplomaten Niccolò Machiavelli (1469–1527) ble berømt for hensynsløsheten han i sin bok om statsvitenskap, Fyrsten. Foto: Wikimedia Commons.

Christian II (1481–1559) prøvde på brutal vis å styrke sin makt på bekostning av adelens, og massakrerte i 1520 store deler av den svenske adelstanden. Avskyen vekket av Stockholms blodbad førte til at han i 1523 ble fordrevet. Resten av livet tilbrakte han i eksil og fangenskap. Foto: Wikimedia Commons.

gjøre landene likere hverandre og ved å sette opp skiller til de omkringliggende katolske, anglikanske og ortodokse statene.

Nå er det slik at selv om resultatet ble det samme var selve måten reformasjonen ble gjennomført på svært forskjellig i det som i dag regnes som å være de nordiske land. Hva som i dag regnes for å være de nordiske land er til dels noe flyttende, men i akkurat denne sammenhengen vil vi ta utgangspunkt i de svenske og danske imperiene i tidlig moderne tid, med alle deres regioner og kolonier. Det vil dermed naturligvis inkludere Norge, Finland og Island, men også den mer perifere grønlandske kolonien og tidligere danske områder i dagens Tyskland.

Reformasjonens inntog i Norden var i all hovedsak et politisk prosjekt. Det var fyrstene selv som tok initiativet til skiftet fra katolsk til protestantisk tro, og det blir dermed vanskelig å se på reformasjonen uten å se den i sammenheng med de dominerende ideene i samtiden.

Det var nok Christians plan å sikre seg makt over Sverige ved å utradere eliten, men resultatet ble det fullstendig motsatte.

Tidlig på 1500-tallet ble det politiske livet i Europa introdusert for nye tanker og ideer om statens styre. Disse tankene ble kanskje best oppsummert i den filosofiske tankegangen til Italieneren Niccolò Machiavelli. Hans mest berømte bok, Fyrsten, ble først trykket i 1532 – fem år etter hans død. Ideene hadde likevel sirkulert lenge, og de første håndskrevne utkast hadde allerede vært i omløp siden 1513. Fyrster og konger over hele Europa hadde latt seg inspirere av dette og med svært varierende hell søkt å øke sin makt på bekostning av både adel, pave og der det var relevant konger og keisere. Machiavellis viktigste råd til en ambisiøs fyrste var at det var viktigere å være fryktet enn å være elsket, et råd som mang en fyrste trykket til sitt bryst.

En slik monark var Christian II, konge over Norge og Danmark, som hadde ambisjoner om igjen formelt innlemme Sverige i Kalmarunionen. Både i sin tidlige karriere som stattholder i Norge, som senere konge og i forsøket på å igjen ta kontroll over Sverige viste

Christian seg fra en svært kynisk og brutal side. Dette kulminerte i det berømte Blodbadet i Stockholm i 1520, hvor store deler av den svenske adel og en stor mengde geistlige ble brutalt myrdet. Dette var en hendelse som sammenfalt i tid med den første gradvise utbredelse av lutherske ideer i Tyskland.

Hendelsen i Stockholm kom på mange måter til å bli den hendelsen som utløste reformasjonen i de nordiske landene, men på til dels svært forskjellig vis.

Sverige

I Sverige utløste massakrene et opprør mot Christian, nå kjent som Christian Tyrann. Dette opprøret ble ledet av den unge

og relativt ukjente adelsmannen Gustav Vasa. Han hadde ikke selv vært til stede i Stockholm, men begge hans foreldre var der. Vasas far ble henrettet, mens hans mor ble satt i fangenskap i Danmark og døde få år senere. Det var nok Christians plan å sikre seg makt over Sverige ved å utradere eliten, men resultatet ble det fullstendig motsatte. Gustav Vasa klarte å mobilisere deler av den svenske bondebefolkningen til opprør og skaffe seg finansiell støtte fra danskenes tradisjonelle fiender blant de tyske Hansa-kjøpmennene.

Ingenting av dette skulle i seg selv ført til noe umiddelbart behov for å gjennomføre en religiøs reformasjon. De svenske bøndene var akkurat så katolske som bondebefolkningen i resten av Norden. Blant Vasas allierte i Hansa-byene var det mer rom for lutherske og andre reformerte ideer, men selv om de fleste Hansabyene etterhvert kom til å bli reformerte lå det enn så lenge et stykke inn i fremtiden. Det var rent realpolitiske og til dels økonomiske hensyn som etter hvert tvang en relativt motvillig Vasa til å vurdere et skifte av religion, et skifte som var langt fra å være uten risiko.

Vasas nye svenske kongedømme var i utgangspunktet i en svak situasjon. Lån og vedlikehold av flåte og forsorging av opprørsk dala-almue var ikke helt uten kostnad, og kronen ble salet med ganske stor gjeld. I tillegg oppsto det en del konflikter med kirken etter at Vasa kom til makten. Den sittende erkebiskopen, Gustav Trolle, var regnet for å være en støttespiller av Christian II, og Trolle hadde vært direkte involvert i Stockholms Blodbad. Det var derfor fullstendig uakseptabelt for den nye kongen å godta ham som erkebisop, og Trolle selv hadde flyktet til utlandet. Vasa sendte brev til Roma og ba om investitur av ny erkebisop, noe paven nektet. I ettertid ville det nok være korrekt å anta at en mer kompromissvillig pave nok kunne forandret historiens gang.

Det er her reformatoren Olaus Petri kommer inn i bildet. Han hadde studert i Tyskland og hadde vært i kontakt med både Martin Luther og Philip Melanchthon. Petri tok kontakt med kongen og argumenterte for

fordelene med et skifte av religion, men hadde i starten liten suksess.

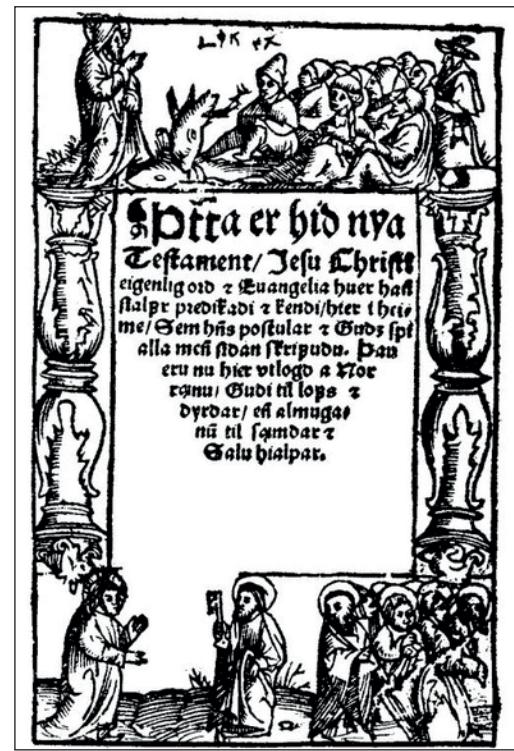
Kombinasjonen av stor statsgjeld og pavestolens manglende samarbeidsvillighet gjorde likevel reformasjonen til et mere spiselig alternativ enn fortsatt tilhørighet til den katolske kirke. Etter Västerås riksdagsbeslutning i 1527 kunne kongen formelt dra inn kirkens eiendommer og andre verdisaker. Olaus Petri, Laurentius Petri, som også hadde lutherske tendenser, ble

utpekt til Erkebisop i Uppsala i 1531. Dei teologiske spørsmålene, derimot, hadde det ikke så veldig med, og innførel-

sen av den lutherske tro var en langsom prosess og ble i større grad drevet frem av det nyutdannede lutherske presteskapet enn av kongemakten selv. Det var derimot en ulmende misnøye blant bondebefolkningen som av og til koket over til væpnet motstand. Dette var i stor grad rettet mot kongemaktens inndragelse av eiendom og verdisaker som de mente tilhørte soknet, heller enn motstand mot reformasjonen i seg selv. Siden Olaus Petri hadde klart å erverve seg ganske mye makt og

Gustav Vasa (ca. 1496–1560), samtidig portrett av Jacob Binck. Sveriges landsfader brøt med paven av realpolitiske hensyn. Paven nektet ham å innsette sin egen støttespiller som erkebisop av Sverige, samtidig som reformasjonen lot ham betale for krigen med danskenes gjennom beslaglegging av kirkelig eiendom. Foto: Wikimedia Commons.

Tittelsiden fra Oddur Gottskálkssons islandske oversettelse av det Nye Testamentet fra 1540. Da reformasjonen i begynnelsen var svært upopulær på òya, foregikk oversettelsen i fjøset på bispegården. Foto: Wikimedia Commons.

innflytelse, og hadde begynt å rette kritikk mot kongen, brukte den opportunistiske Vasa tilfellet for å forskyve hele skylda over på reformatorene sine. Olaus ble arrestert og dømt til døden i 1540, før å deretter bli benådet av kongen selv og gjeninnlemmet i det kirkelige byråkrati. Dette var et tydelig signal til alle reformatorene om at de skulle kjenne sin plass, samtidig som rettsprosessen skulle dempe allmuens motstand mot kongen. To år senere gjorde derimot allmuen i Smålands mørke skoger opprør. Den brede folkelige oppslutningen var en reel trussel, og bøndene klarte å beseire statsmakten i flere slag.

Siden bruddet hadde vært relativt udramatisk var det også alltid en reell mulighet for at Sverige igjen kunne vende tilbake til den katolske kirke. Nå skjedde aldri det, selv om det var nære på noen ganger. Samtidig var det ikke sikkert at det nødvendigvis var den lutherske versjonen av reformasjonen som skulle få fotfeste, selv om det var den som spredte seg først. Det var større toleranse for og åpenhet for andre reformerte retninger, enn det man fant i andre nordiske land. Når da Sverige til slutt valgte den lutherske retningen, og under den senere 30-årskrigene også ble omtalt som lutheranismens og protestantismens redningsmann har det mer med regionale forhold og det enkle faktum at

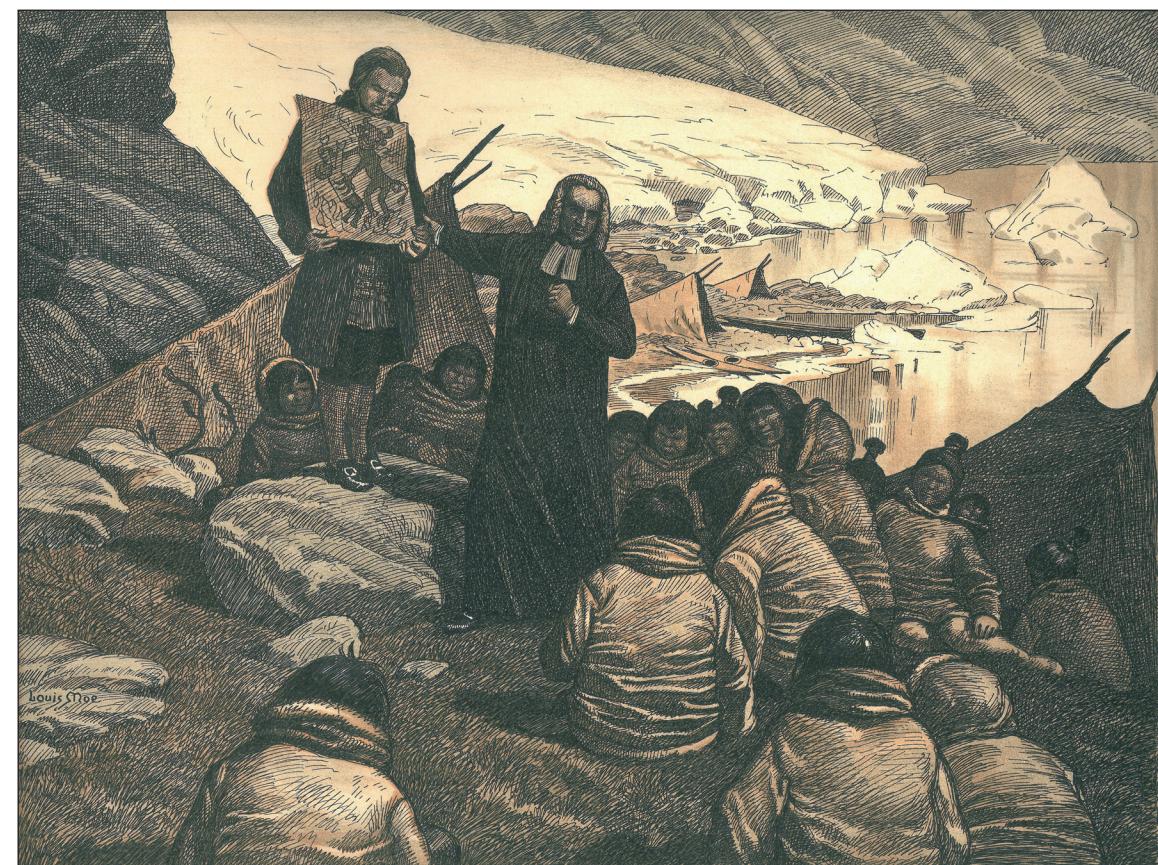
de svenske prestene så fordelen med en sterk luthersk statskirke.¹

Danmark

I Danmark kom Christians atferd i Stockholm også til å få store konsekvenser. Her kom Christians tyranniske tendenser til å utløse en borgerkrig – den såkalte Grevefeiden. Denne borgerkrigen kom etter hvert til å få religiøse undertoner, og det ble klart at vinneren av borgerkrigen ville også komme til å definere Danmarks forhold til reformasjonen. I kontrast til resten av Norden hadde den folkelige reformasjonen allerede kommet et godt stykke på vei. Under Grevefeiden, som herjet Danmark mellom 1534 og 1536, var allerede store deler av allmuen troende protestanter. Dette gjaldt spesielt i den tyskspråklige delen av riket. Kong Frederik I hadde i sin håndfestning gått med på å beskytte den katolske kirken i Danmark, en avtale han stort sett holdt. Unntaket var de områdene av Slesvig-Holstein hvor han styrte direkte i kraft av sin arverett. Her spredte lutheranismen seg både blant prester, handelsborgere og bønder.

Når da Frederiks sønn, den senere Christian III, vant borgerkrigen ble han konge over et religiøst splittet rike. De tyske områdene hadde klart falt ned på den lutherske siden, den danskebefolknings var stort sett delt på midten, mens innbyggerne i de mer perifere deler av riket som Norge og Island var nærmest utelukkende katolikker. I disse områdene hadde det ikke foregått noen misjonsvirksomhet, og Christian antok nok med rette at det lå en risiko for et religiøst motivert opprør. Like fullt ble reformasjonen innført effektivt i Danmark fra 1536. En prosess som utløste gratulasjoner fra tyske lutheranere, anført av Martin Luther selv. Selv Danmark var nå offisielt en del av den lutherske verden.

Det er nok flere forklaringer hvorfor dette ble gjort såpass effektivt, og uten særlig motstand. Christian III var nok, i motsetning til sin svenske allierte Gustav Vasa, sannsynligvis en personlig overbevist lutheraner. Han hadde vært til stede ved den berømte riksdagen i Worms i 1521 hvor han hadde overvært Martin Luthers forsvar. Dette hadde gjort et uutslettelig inntrykk på den da unge mannen og rent personlige motiver spilte nok en rolle. Som seierherre i en borgerkrig hadde også den ferske kongen mulighet til å gjennomføre en effektiv samfunnsforandring. De tapende katolikkene måtte forvente straff og tap av jord og embeter. Det var derfor liten interesse for den tapende part å tvinne på sin katolske tro, motivasjonen lå heller i å raskt vise sin lojalitet til det nye systemet med raskt å underkaste seg den nye tro. Det enkle faktum at kongen kontrollerte en større kontingent med leiesoldater gjorde det nok også lite motiverende å motsette seg selve reformasjonsprosessen. Nå var ikke leiesoldatene helt uprøblematiske

Til Grønland kom reformasjonen først i 1721. Den danske presten Hans Egede dro for å misjonere til den norske kolonien den. Da denne viste seg å ha vært tapt i flere hundre år, henvendte han seg til Grønlenderne selv. Bildet viser ham under hans gjerning på øya. Fra: Danmarks historie i billede (1898).

for kongen heller. De skal som kjent ha betalt, og i den forbindelse så man i Danmark de samme fordelene som i Sverige. Klostre kunne opploses og kirkens eienedom overføres til kronen. Både i Danmark og i Sverige ble inndragningen av kirkegods i stor grad brukt til å finansiere kriger som allerede hadde blitt utkjempet. I Sverige var det Vasas opprør, i Danmark var leiesoldater brukt i borgerkrigen.²

Reformasjonen i Sverige og Danmark har naturligvis noen fellestrekker, men både motiver og utføring var svært forskjellige. Den svenske reformasjonen ble gjennomført sakte og av en motvillig monark som nok ville ha foretrukket en minnelig løsning med den katolske kirke. Til sist var det økonomiske og maktpolitiske motiver som tvang seg frem. I Danmark var det en borgerkrig som ble katalysatoren. Borgerkrigen kom til å få en religiøs dimensjon da begge sider mobiliserte på konflikten mellom pro-

testanter og katolikker og hentet allierte utenfra. Når da støvet på slagmarken hadde lagt seg ble reformasjonen gjennomført raskt og effektivt av en personlig luthersk kongemakt.

Det neste steget i prosessen for begge stater var å gjennomføre samme prosess også i de mer perifere områder. For Danmark gjaldt det i Norge og på Island, men for Sveriges del gjaldt det den finske delen av riket. Dette var områder som var mindre økonomisk utviklede og mindre viktige som skatteobjekter, noe som i stor grad kom til å påvirke den videre utviklingen i disse delene av det svensk og danske riket.

Reformasjonen får dermed en helt annen form i disse delene av Norden, igjen svært forskjellige fra hverandre, men med det fellestrekkt at prosessen gjennomføres utenfra og ovenfra og over en befolkning som er ukjent med de lutherske tanker og ideer.

Reformasjonen i Sverige og Danmark har naturligvis noen fellestrekker, men både motiver og utføring var svært forskjellige.

Carta Marina. Kart over norden trykket i 1539. Selv om reformasjonen ble innført i alle de nordiske landene på forskjellig grunnlag, skulle den senere utviklingen følge en likere bane. Foto: Wikimedia Commons.

Imperier og kolonier

I både Sverige og Danmark var det viktig å få gjennomført reformasjonen i de største byene, og naturligvis først og fremst hovedstedene. I de mer perifere danske og svenske provinsene var det mindre hastverk. I disse mer fjerntliggende områder av både det svenske og det danske riket hadde det ikke blitt sendt noen lutherske misjonærer, det var i tillegg alltid en risiko at protest mot sentralmakten kunne bli ledsaget av protest mot lutheranismen. Opprør i periferien var ikke ønskelig. Selve reformasjonen ble derfor stort sett gjennomført med stor forsiktighet og lokale tilpasninger, dog ikke alle steder helt uten motstand.

Norge

I Norge ble det som kjent forsøkt å kombinere et krav om større selvstendighet innen unionen med motstand mot reformasjonen. Dette vant ikke frem, og med Olav Engelbrektssons flukt til Nederlandene fantes det ikke lenger noen kraft i Norge som kunne lede den kampen videre. Reformasjonen sammenfalt dermed med en prosess hvor Norges selvstendighet ble ytterligere svek-

ket, og det kan ofte være vanskelig å holde de to prosesene fra hverandre. Like fullt ser man i Norge en klar trend. Reformasjonen blir introdusert raskt og effektivt i de store byene, Nidaros, Oslo og Stavanger. Her blir prester og biskoper erstattet eller omskolert. Liturgi og praksis i kirkene ble endret og det er ingen tvil om at den lutherske tro ble innført på samme måte som i Danmark. I de mer perifere delene av Norge er dermed saken en helt annen. Norge er et langstrakt land med dårlige kommunikasjonsforhold og med en liten og spredt befolkning. Skatteinngangen fra bygdebefolkingen er lav og den potensielle kostnaden er stort. Reformasjonen blir dermed innført svært gradvis og med "list og lempe". Langs fjordene og i de norske fjellbygdene forsvarer de katolske tradisjonene svært gradvis, og til dels fant bare gamle katolske tradisjoner nye former i tråd med en mer liberal tolkning av luthersk teologi.

De samiske områdene i det nordlige deler av landet var enda mindre prioritert. Her hadde befolkningen stort sett fortsatt sin tradisjonelle livsstil upåvirket av de konflikter som preget Danmark og Norge. Grensedragningen i nord var heller ikke helt nøyaktig og den

danske staten hadde ikke hverken styrke til, eller interesse av, noe storstilt reformasjonsarbeid. Den samiske religionen fortsatte å være tradisjonell ispedd enkelte elementer av katolsk kristendom. Interessant nok finner vi på 1500-tallet ortodokse misjonærer i Finnmark og et ortodokst kapell ble bygget allerede i 1565. Etter hvert som både danske og den svenske statsmakten styrket seg utover 1600- og 1700-tallet ble situasjonen en annen og fra tidlig 1700-tall blir lutheranismen innført med full styrke også her.

Finland

Reformasjonen i Finland manglet nesten fullstendig de politiske konflikter som preget reformasjonen i Sverige. Sammenlignet med det som skjedde Norge får den også helt andre konsekvenser. I Norge blir reformasjonen sett i sammenheng med opprør, tap av selvstendighet og kulturell og politisk nedgangstid. I Finland lå det ikke noen kime til opprør, men reformasjon ender opp med å styrke det finske språket og kulturen.

Starten på den finske reformasjonen starter allerede i 1528. Da ble Mårten Skytte utpekt som biskop i Åbo. Han var katolikk, men inspirert av reformasjonen. Han

ske delen av riket der kongen klarte å legge hele skylden for sin egen reformpolitikk på reformasjonens nye presteskap.

Reformasjonens konsekvenser for den finske kulturen var derfor stikk motsatt til det som skjedde i Norge. I Norge ble reformasjonen brukt for å knytte Norge nærmere Danmark og medførte at den svekket det Norske språkets særegenhets. I Finland styrket den finske reformasjonen det finske språket, og sådanne frøene for en fremtidig finsk nasjonalidentitet og til slutt selvstendighet. Hadde dette ikke skjedd kunne det finske språket ellers ha forsvunnet og finnene og svenskene blitt assimilert til et folk.³

Vesterhavssøyene, Island og Grønland

Tidlig på 1500-tallet var den islandske provinsen svært fattig og tynt befolket. Pest, naturkatastrofer og dårlig styre hadde redusert både økonomi og befolkning. Island var delt opp i to kirkeprovinser og hver provins ble i praksis styrt av sin biskop, biskoper som stort sett opererte uavhengig av både danske myndigheter og paven i Roma.

Med reformasjonen lå alt til rette for at biskopene ville miste sin innflytelse over det islandske samfunnet, og motivasjonen for motstand var i aller høyeste grad til stede. Her talte Islands økonomiske svakhet og perifere plassering til landets forhold.

Det var lite sannsynlig at Danmark ville bruke særlig store ressurser. På samme tid hadde biskopene bare begrenset kunnskap om hva som foregikk utenfor Island, og hadde bare delvis oversikt over de store hendelsene som foregikk på kontinentet. Unntaket var naturligvis prestestudenter som måtte forlate Island for å få utdannelse.

Den ene intetanende katolske biskopen, Ögmundur Pálsson i Skálholt, sendte elevene sine til Tyskland for å få sin presteutdanning. Her ble de ble introdusert for lutheranismens idéer, men dette snakket de ikke høyt om når de vendte hjem. Den ene av disse, Oddur Gottskálksson, brukte tiden sin på å oversette Det nye testamentet til islandsk, så språket overlevde der i likhet med Finland. Forskjellen var at dette ble gjort om natten, i skjul ute i fjøset på bispegården.

Selve reformasjonsprosessen gikk svært langsomt, og med store tilbakefall. Når Pálsson oppdaget at hans etterfølger var skjult protestant forsøkte han å få han avsatt, men ble hindret av at et dansk krigsskip dukket opp sommeren 1541. Pálsson ble arrestert, men døde under overfarten til Danmark. Hans etterfølger, Gissur Einarsson, forsøkte så godt han kunne men uten folkelig støtte ble det ikke noe videre reformasjon og Gissur

selv døde ikke lenge etter.

Nord på Island gikk det enda dårligere. Der satt Jón Arason som katolsk biskop og styrt sammen med sine mange sønner. Ættekulturen stod fremdeles sterkt på Island og tanker om det geistlige solibatet ble stort sett ignorert. Jón Arason tok med seg følge av sin nærmeste slektinger og gikk til regelrett krig mot den lutherske biskopen sør på øyen. Selve opprøret var bare delvis vellykket, men frem til 1550 beholdt Biskop Jón Arason kontroll over store deler av Island, og da en ny luthersk biskop ble sendt for å erstatte den avdøde Gissur Einarsson ble han arrestert. Einarsson selv ble gravd opp igjen og hauglagt på tradisjonelt førkristent vis i uvigslet jord som straff for sin kjetterske lutherisme. Opprøret kunne ikke vare lenge og senere samme år ble Jón Arason og to av hans sønner arrestert, og alle tre ble senere henrettet. Med det forsvant motstanden mot reformasjonen på Island og den videre prosessen gikk ganske raskt.⁴

Sammenlignet med Norge og Finland er likevel hendelsene på Island interessante. Her første reformasjonen og trusselen om sterke dane kontroll til et faktisk opprør, og vi må helt til 1550 før danske myndigheter får kontroll. På samme tid ble bibelen gradvis oversatt til Islandsk og i motsetning til i Norge var det islandsk og ikke dansk som erstattet den tradisjonelle latinske bibelen.

Reformasjonsprosessen i det som i dag regnes som de nordiske land begynte så smått i 1520-årene men ble ikke endelig fullført før 30 år senere. I 1550 var det ikke lenger noen militær motstand mot reformasjonen men det kom til å ta enda mange år før den nye tro var ordentlig etablert blant vanlige mennesker. Det var nok ikke før pietismens inntog på 1700-tallet og obligatorisk konfirmasjonsundervisning ble etablert at de lutherske ideer ble allment akseptert. En sterke dansk og svensk stat hadde nå både mulighet og interesse for å gjennomføre reformasjonen i områder som hadde vært mindre prioritert. Nye fremstøt ble gjort mot samiske befolkningen i nord. På samme tid ble misjonærer sendt til Danmark-Norges tapte koloni - Grønland. I utgangspunktet antok man at den norrøne befolkning fremdeles levde der som katolikker, når man oppdaget at det ikke var tilfelle ble misjonsstøtet rettet mot inuitene som nå befolket området. Lite visste de at de hadde slått seg ned på territoriet til Frederik IV, Danmarks konge av Guds nåde, noe som medførte at de mätte påtvinges såvel kristendom som statsborgerskap.

De nordiske lands historie, og spesielt den religiøse historien er nært sammenknyttet. Påvirkningen fra de store imperiestatene over sine mindre kolonier har naturligvis vært størst, og det var den danske og svenske statens ambisjoner som var førende for reformasjonen i hele Norden. Ser man tilbake på historien fra i dag er det lett å komme til den slutning at likheten blant de

nordiske stater i hvert fall til dels kan forklares med at statene antok reformasjonen ved omtrent samme tidspunkt, og at alle utviklet sterke og til dels like statskirker, en arv som har vært med oss helt frem til i dag.

Det som nå regnes som de nordiske statene hadde svært forskjellig utgangspunkt før reformasjonen. Interessant nok er landenes religiøse historie de neste århundrene likere. Både den svenske og den danske staten bruker statskirken til å sikre seg sterke kontroll over både egen befolkning og sine respektive kolonier. Alle de nordiske landene er preget av både 1700-tallets pietisme og av 1800-tallets lavkirkelige bevegelser. I den siste av disse ligger nok deler av forklaringen på at de nordiske land hadde en lignende, og relativt fredelig demokratiseringsprosess.

Kjetil Evjen, (f. 1980) Universitetslektor ved institutt for sammenliknende politikk (UIB). Gav i 2017 ut: *Reformasjonen- Den store historien*, med Frank Aarebrot

Hördur Barddal, (f. 1990) Historiker med Mastergrad i Middelalderstudier fra Universitetet i Leeds.

Reformasjonens konsekvenser for den finske kulturen var derfor stikk motsatt til det som skjedde i Norge.

NOTER

¹ Kouri, E. I. "The Early Reformation in Sweden and Finland c. 1520–1560." I Ole Peter Grell (red.) *The Scandinavian Reformation: From Evangelical Movement to Institutionalisation of Reform*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995, s. 42–69; Aarebrot, Frank & Kjetil Evjen. *Reformasjonen: Den Store Historien*. Bergen: Vigmostad & Bjørke, 2017, s. 52–60.

² MacCullagh, Diarmaid, *The Reformation, A History*. New York: Penguin Books, 2003, s. 334–337.

³ Kouri, "The Early Reformation in Sweden and Finland c. 1520–1560", s. 42–69; Aarebrot & Evjen, *Reformasjonen: Den Store Historien*, s. 52–60.

⁴ Aarebrot & Evjen, *Reformasjonen: Den Store Historien*, s. 76–77.

LITTERATUR

Aarebrot, Frank & Kjetil Evjen. *Reformasjonen: Den Store Historien*. Bergen: Vigmostad & Bjørke, 2017.

Kouri, E. I. "The Early Reformation in Sweden and Finland c. 1520–1560." I Ole Peter Grell (red.) *The Scandinavian Reformation: From Evangelical Movement to Institutionalisation of Reform*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995, s. 42–69.

MacCullagh, Diarmaid, *The Reformation, A History*. New York: Penguin Books, 2003.

VITENSKAP OG FOLKEOPPLYSNING I NORDEN

- Johan Ernst Gunnerus' liv og virke

På 1700-tallet var det de nye naturvitenskapene og en mer praktisk rettet opplysning av folket som skulle kjennetegne den nordiske opplysningsstiden, og da særlig i det eneveldige Danmark-Norge. Som eksponent for denne opplysningsvirksomheten var den norske biskopen Johan Ernst Gunnerus blant de viktigste. 2018 markerer at det er 300 år siden han ble født.

JON EMIL HALVORSEN
Masterstudent i historie
Universitetet i Oslo

Hva var «opplysningsstiden»? Den idéhistoriske konteksten For at vi kan nærme oss Johan Ernst Gunnerus som vitenskapsmann og, kanskje viktigst, som opplysningsmann, er det viktig å forstå hans samtid. Den tiden som Gunnerus levde og virket i og som danner den idéhistoriske konteksten for hans gjerning kaller vi gjerne opplysningsstiden. Opplysningsstiden forstås gjerne som en bestemt historisk epoke som for det meste er avgrenset til 1700-tallet, som gjerne omtales som «opplysningsens århundre». I europeisk historie tidfester man gjerne opplysningsstiden til hundreåret som varte fra den engelske revolusjon i 1688 til den franske revolusjon i 1789.¹ I denne perioden satte en intellektuell bevegelse og samfunnskritisk åndsretning sitt preg på den vestlige verdens kultur og samfunn. Dette er selvfølgelig en nyere og forenklet abstraksjon, en konstruksjon som er blitt til

i ettertid slik som de fleste periodebetegnelser. Vi kan spore opplysningsstidens idéer tilbake til forutgående epoker slik som renessansen, middelalderen og antikken.² Opplysningsbevegelsen stoppet heller ikke brått i 1789, men fortsatte også utover 1800-tallet mange steder. Det er for eksempel tilfellet i Norge og Skandinavia. Foruten den allerede omtalte periodebetegnelsen, kan vi også snakke om opplysningsstiden som en konkret historisk begivenhet avgrenset til Voltaires og Diderots Frankrike, som er en mer snever definisjon. Og til sist kan vi kanskje si at vi fremdeles lever i en opplysningsstid, som en tid hvor fornuft, skepsis, rasjonalitet og vitenskapelighet dyrkes. Dette blir igjen en veldig vid definisjon. I denne artikkelen, som omhandler livet til Gunnerus og de samtidige impulser som preget ham, velger jeg å gå ut ifra den definisjonen gitt innledningsvis og avgrense opplysningsstiden til en historisk epoke for det meste på 1700-tallet, selve «opplysnin-

Johan Ernst Gunnerus som biskop. Maleri av Johan Friedrich Schweiger ca. 1765 Foto: Wikimedia Commons

grepet ville kanskje resultert i at svenskene erobret landet, hadde det ikke vært for at en kule felte kongen ved Fredriksten festning i Halden 30. november samme år. I juni 1720 kom freden, og den skulle for Danmark-Norges del vare det meste av 1700-tallet. De mange krigene med nabolandet Sverige gikk nå, med visse unntak,⁶ i stedet over i en varig maktsbalanse.

Johan Ernst Gunnerus ble født i en tid da det skjede markante og betydningsfulle endringer i Danmark-Norge. Hans liv faller sammen med en modningstid for eneveldet. En periode som den danske historikeren Ole Feldbæk har gitt navnet «helstatens højsommer».⁷

Med en naturvitenskapelig interessert far, som var opptatt av anatomi, ble Gunnerus tidlig trukket inn i hans arbeid og interesser. Han deltok blant annet i farenes dissekeringer og eksperimentering. På den måten interesserte Gunnerus seg tidlig for naturvitenskapene. Interessen ble bare sterkere med årene. Han utmerket seg allerede på Katedralskolen i Christiania, der han gikk fra 1729 til 1737. På Katedralskolen hadde han et omdømme for å være svært boklærd allerede i ung alder. Han skal for eksempel ha holdt filologiske forelesninger for sine medelever.⁸ Gunnerus' far døde i 1732 og etterlot seg 14 barn! Dette skapte økonomiske problemer for familien, men allikevel ble det bestemt at Gunnerus skulle få studere teologi og filosofi i København. Hans evner og omdømme som en lovende intellektuell bidro nok til at han fikk den sjansen. I tillegg fikk han økonomisk støtte av forskjellige velyndere. I 1737 tok han studenteksamen ved Universitetet i København. Der valgte han seg etter hvert ingen ringere enn Ludvig Holberg (1684–1754) som «privatpræceptor» (faglig rådgiver).⁹ Ludvig Holberg var, som forfatter, filosof og historiker, kanskje den største intellektuelle kraft i Danmark-Norge på første halvdel av 1700-tallet og et av de første virkelige opplysningsmennesker i nordisk historie.

Som huslærer i familier av en viss betydning, politisk og kulturelt, skaffet Gunnerus seg en betydelig sosial kapital under sin tid i København. Slike kontakter bidro, sammen med hans utvilsomt høye kunnskaper og evner, til at Kong Christian VI i 1742 undertegnet et stipend til Gunnerus for å studere ved Universitetet i Halle i Tyskland. Den pietistiske kong Christian ville ha dyktige pietistiske prester i embetene rundt om i riket. Halle var på denne tiden et viktig senter for pietismen. Pietismen var en fornyelsesbevegelse innen luthersk kristendom på 1600- og 1700-tallet, som la vekt på personlig tilegnelse og levendegjørelse av troen hos den enkelte. Pietismen søkte en inderlighet og personlig tilnærming til troen. Dens tilhengere mente at den etablerte lutherske kristendom hadde blitt for dogmatisk og preget av ortodoksi.

Universitetet i Halle ble grunnlagt av den førende pietisten August Hermann Francke (1663–1727) i 1694.

Innen Gunnerus kom til Halle var universitetet i tillegg blitt et viktig senter for vitenskaper som filosofi, juss, historie og naturvitenskaper som kjemi, fysikk og matematikk. Halle var med andre ord også et knutepunkt for opplysningstidens strømninger. Gunnerus, som den polyhistor han var, gikk på forelesninger i de fleste av disse fagene. Det var også tiden da den tyske filosofen Christian Wolff (1679-1754) underviste ved universitetet. Wolfs filosofiske system skulle få mye å si for Gunnerus' egen filosofiske tenkning.

Christian Wolff var elev av den store tyske filosofen Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716) og videreførte mye av dennes tenkning og filosofiske system. Både Leibniz og Wolff var representanter for den tyske rasjonalismen, som bygget på arven fra den franske filosofen René Descartes (1596-1650). Rasjonalismen er den ene av to beslektede filosofiske retninger som mye av opplysningstidens teknologi baseerer seg på. Den andre er empirismen, som med sin vekt på sanseerfaring forlangte at all sann viten måtte bygges på erfaring (empiri). Rasjonalismen derimot la vekt på fornuften og at vi gjennom den kan nå frem til et sikkert grunnlag for viten. Rasjonalismen fronter også det deduktive vitenskapsideallet, der ny viten utledes fra sikre grunnsetninger ut ifra en deduktiv-matematisk eller «geometrisk» metode.¹⁰

Christian Wolfs hovedanliggende var å forene Descartes' mekanistiske måte å betrakte naturen på, med den teologiske forståelsen av mennesket som skapt i Guds bilde. Naturen er ifølge Wolff Guds skaperverk, men mennesket er naturens høyeste mål.¹¹ Naturvitenskapene og teologien sto ikke i noe konfliktforhold til hverandre, det ene ble utledet fra det andre. Wolfs filosofiske system skapte en harmoni mellom protestantismen og opplysning som fikk stor innflytelse på samtidens teologi og preget særlig tysk åndsliv på 1700-tallet.¹² Meningen var å vise at det ikke var noe i veien for å drive naturforskning sett fra et teologisk synspunkt, snarere tvert imot, det var berettiget og nødvendig for å kunne forstå skaperverket. Den tyske rasjonalismen ble viktig for opplysningsstrekningen i Danmark-Norge, og Gunnerus var blant de fremste representantene for denne teologisk funderte rasjonalismen i Norge i siste halvdel av 1700-tallet.¹³

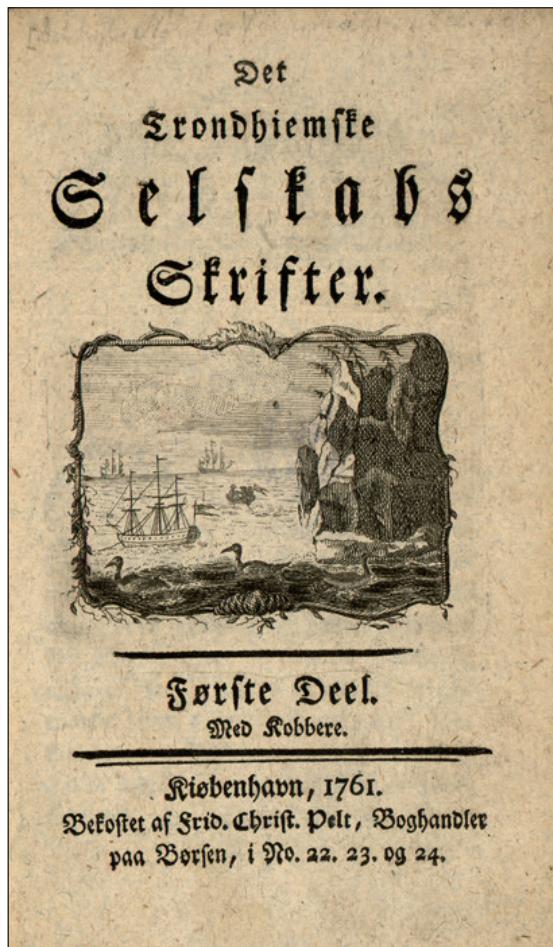
I 1744 brøt Den andre schlesiske krigen ut, en del av den større krigen kjent som Den østeriske arvefølgekrig (1740-1748). Gunnerus flyttet til Jena for å unngå konflikten og fortsette sine studier. Der ble han værende i 10 år. Han ble i 1747 magister i filosofi og underviste i dette ved universitetet. Det var særlig natur- og folkeretten som opptok ham i denne perioden.¹⁴ Han foreleste også i rettsvitenskap ved universitetet, i til-

Naturvitenskapene og teologien sto ikke i noe konfliktforhold til hverandre [...]

legg til ulike emner som matematikk, filosofi og teologi. Gunnerus skrev og utga flere verker i denne perioden, blant annet et bindsterkt verk om rettshistorie (*Fullständige kommentarer och anmerkningar om natur- och folkeretten ut fra prinsippene til Hr. hoffråd Darjes*) og en lærebok i dogmatikk. Han forfattet også det verket som skulle stå som hans viktigste teologiske sådan for ettertiden: *Institutiones theologicae dogmaticae* (Prinsipper for dogmatisk teologi).

Både som teolog og rettsfilosof var Gunnerus sterkt påvirket av rasjonalismen. Han fulgte det deduktive

vitenskapsideal og plasserer seg slik i tradisjonen fra Descartes, Leibniz og Wolff. Universitetet i Jena stod nok litt tilbake for Halle, men det hadde i det minste én av tidens ledende filosofer: naturrettsfilosofen Joachim Georg Darjes (1714-1791), som også skulle sette sitt preg på Gunnerus, og som han fortsatte å korrespondere med i ettertid.

Tittelblad til førsteutgaven av Det Trondhiemske Selskabs Skrifter, fra 1761. Foto: Wikimedia Commons

I 1754 var tiden i Tyskland over. Gunnerus ble kalt tilbake til Danmark og til den adelige skolen Herlufsholm syd på Sjælland der han skulle virke som prest. Gunnerus reiste likevel ikke til Herlufsholm, men i stedet forble han akademiker som ekstraordinær professor ved Universitetet i København. Der foreleste han ivrig i fag som teologi, logikk, metafysikk og natur- og folkerett. Gunnerus må ha følt seg vel og hjemme der, for han hadde ingen planer om å tre ut av sin akademiske karriere på dette tidspunkt.¹⁵ Allikevel, etter anmodning av Kong Frederik V, takket han i 1758 ja til stillingen som biskop i Trondheim som nå var blitt ledig. Gunnerus ankom Trondheim senere samme år, til stedet som skulle bli hans hjem resten av hans levetid.

Det vitenskapelige selskap

Det er fra denne tiden Johan Ernst Gunnerus er mest aktuell for oss, for det er her han har sin mest virksomme fase som naturvitenskapsmann. Når Gunnerus tar opp sitt embete i Trondheim forfatter han det som kjennes som et hyrdebrev. Et hyrdebrev er et rundskriv

En illustrasjon av planten selsnepe fra Gunnerus' botaniske hovedverk *Flora Norvegica*. Flere av illustrasjonene i boken er signert Gunnerus kollega Jacob von der Lippe Parelius. Foto: Wikimedia Commons

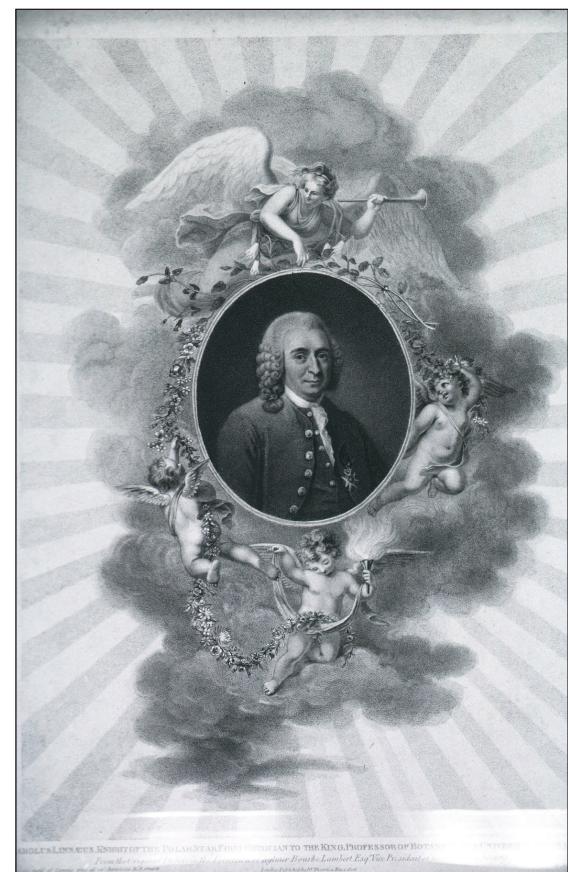
om kirkelige og teologiske spørsmål fra biskopen til bispedommets prester, der han skisserer sine planer og tanker for presteskaps forbedring. Dette hyrdebrevet fikk tittelen *Johann Ernst Gunnerus Hans Opvækkelige Hyrdebrev Til Det Velværdige, Høj- og Vellærde Presteskab i Trondhjems Stift* (1758), og det er i dette skrivet han skisserer et program for et vitenskapelig selskap.¹⁶ Kun to år senere, i 1760, etablerer han sammen med historikerne Peter Frederik Suhm (1728-1798) og Gerhard Schøning (1722-1780) Det Trondhiemske Selskab. Det som i 1767 ble hetende Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab.

Jeg havde foresat mig [...] at oprette et Danske Selskab, som skulde føre Navn af de smukke Videnskaber. Dette vil jeg nu [...] oprette her. Oratorie, Poesi, den naturlige og anden Historie, Physik, de naturlige Tings Hensigt og Guddommelige Øjemerke, Oeconomie, Psychologia Empirica og andre Ting [...] Bliver derudi vort Øjemerke.¹⁷

Dette hyrdebrevet var en oppfordring fra den nye biskopen til sine prester om å ikke bare gjøre en god jobb som prester og forkynnere av Guds ord, men å i tillegg vie seg til vitenskapens tjeneste. Slik kunne de bli bedre forbilder og veiledere for allmuen. Under sin tid i Trondheim ble Gunnerus og selskapet et lokalt samlingspunkt for det allerede relativt lærde miljøet som fantes i byen. De koordinerte og videreutviklet dette miljøet. Gunnerus gikk i løpet av denne tiden aktivt inn for å dyrke sine naturvitenskapelige interesser, som nå kom enda sterkere til uttrykk hos ham, og utførte et omfattende vitenskapelig arbeid innen utforskingen av norsk natur. Han samlet inn eksemplarer av arter, dokumenterte de og skrev flere avhandlinger om en rekke naturvitenskapelige emner for å utforske det han mente var Guds skaperverk. I tillegg foretok han en rekke visitasreiser rundt om i landet hvor han også samlet kunnskaper om naturen, og det var på en slik reise til Kristiansund at Johan Ernst Gunnerus døde den 25. september 1773.

Pastoral opplysing i Norden

Hvordan artet opplysningsstiden seg i det dansk-norske eneveldet? Igjen beror det litt på hva man mener med opplysning og «opplysningsstiden». Opplysningsstiden som kjennetegnet av en verdslig og kritisk-politisk, eller politisk-filosofisk bevegelse med vitenskapelig basis, var det i stor grad bare Frankrike som kunne vise til.¹⁸ Riktignok var det også i Danmark-Norge strømninger av en slik natur, som opponerte mot kirken og eneveldet, men de var i mindretall og slapp sjeldent gjennom sensuren. Bortsett fra under den korte perioden med trykkefrihet under Struensees diktatur (1770-1772).¹⁹ Den viktigste forskjellen mellom Danmark-Norge og

Illustrasjon av Carl Von Linné i boken *The Temple of Flora* av Robert Thornton fra 1807 Foto: Wikimedia Commons

Frankrike var at den dansk-norske opplysningsingen ikke var verdsdig og opposisjonell, men i stedet forsvarte det bestående: eneveldet og kirken. Den fungerte også godt i samband med eneveldet og innenfor dets rammer. Kulturhistorikeren Nina Witoszek har brukt betegnelsen «pastoral opplysnings» som en betegnelse på den formen opplysningen tok i Norden fra 1700-tallet til begynnelsen av 1800-tallet.²⁰ Geistligheten var nettopp selve opplysningsagentene i Norden på denne tiden. Johan Ernst Gunnerus' arbeid er, som en av de mest sentrale geistlige i Norge i sin samtid, et svært godt eksempel på hvordan den pastorale opplysningen foregikk.

Johan Ernst Gunnerus' arbeid er [...] et svært godt eksempel på hvordan den pastorale opplysningen foregikk. Gjennom sitt embetsvirke som biskop i Trondheim, sine prekener og sine visitasreiser i stiftet, og ikke minst det arbeid han utførte gjennom vitenskapsselskapet ble prestene engasjert til å opplyse og undervise allmuen i praktiske så vel som i teologiske kunnskaper, i pact med opplysningstidens idealer om fornuft og vitenskap. Det

var allikevel filosofien og teologien som sto sterkest hos Gunnerus ved ankomsten til Trondheim, og ikke naturvitenskap.²¹ Derimot skulle interessene for sistnevnte øke betraktelig etter ankomsten til stiftsbyen, og en brevveksling med en ikke helt ukjent svensk naturvitenskapsmann kan ha bidratt til at dette skjedde. Dette var Carl von Linné (1707–1778), som hadde skapt seg et navn internasjonalt som en av samtidens viktigste naturforskere. Linné er kjent for ettertiden som grunnleggeren av taksonomien, ordningen og klassifiseringen av det biologiske mangfoldet.

På 1700-tallet var det offentlige rom i det dansk-norske eneveldet i all hovedsak kirken. Alle innbyggerne i helstaten måtte forholde seg til kirken og ingen kunne stå utenfor. Kirken fungerte som eneveldets talerør til folket. Der møttes allmue og statsmakt representert ved dets tjenestemenn, prestene. Presteskapet var formidlingsager for kongemakten overfor dens undersåtter. Det var bundet og regulert av de kommunikasjonsforhold som eksisterte under eneveldet, der lojalitet til konge, stat og kirke var avgjørende for hva som kunne formidles.²² Samtidig fikk prestene etter hvert instruks om å holde seg oppdatert på den folkelige opinion og hva som rørte seg hos allmuen i sin menighet og i sitt sogn.²³ Kongemakten ønsket å bedre den økonomiske situasjonen i riket og få større kunnskaper om de forhold, naturmessige som samfunnsmessige, som fantes ute i riket. I forlengelsen av dette ønsket kongemakten også en mer tilfreds og lovlydig allmue, som da også ville bli mer produktiv. Da måtte den lytte til hva som rørte seg i distrikturene. Det er i denne forbindelse historikeren Jens Arup Seip snakker om «det opinionsstyrte eneveldet».²⁴ Vi kan si at dette var den verdslike eller timelige siden av eneveldets opplysningsprosjekt. Den andre siden var den religiøse og åndelige.

En av de pliktene den eneveldige kongen hadde overfor sitt folk var å sørge for at de ble oppdratt i, og holdt seg til, den rette lutherske tro. Dette var en plikt

særlig «pietistkongen» Christian VI tok alvorlig. Det førte til et at et stort ansvar ble lagt på prestene. De skulle ikke bare representere kongemakten i lokalsamfunnet, men også fungere som lokalsamfunnets ansikt utad. De var

derfor ansvarlige for at deres sognebarn var gode undersåtter og kristne. Prestene var i tillegg, som dannede og høyere embetsmenn, godt oppdaterte i de nye tanker og ideer som etter hvert trengte inn fra kontinentet, især fra Frankrike og Tyskland. Disse nye opplysningstankene ble etter hvert filtrert, omarbeidet og tilpasset helstaten, der de mest radikale politisk-filosofiske ide-

Nidarosdomen på 1700-tallet. Illustrasjon fra Gerhard Schönings bok «Beskrivelse over den tilforn meget prægtige og vidtberømte Dom-Kirke i Thronhjem, egentlig kaldet Christ-Kirken, 1762» Foto: Wikimedia Commons

ene ble utelatt og den mer praktisk-vitenskapelige nytteverdien ble ivaretatt. Det var som regel prestene som i praksis fikk ansvaret med å formidle tankene til allmuen. Men religionen og troen sto fortsatt i sentrum og det ser vi i måten de geistlige opplysningsmennene, slik som Gunnerus, forsvarer sine naturvitenskapelige studier på.

Det var fortsatt vanlig på 1700-tallet å legitimere og rettferdiggjøre naturforskningen i religiøse termer, som et middel til å undersøke Guds skaperverk og få tilgang til Hans tanker og hensikt. Det hadde naturforskere gjort siden den vitenskapelige revolusjons tidlige fase på 1500- og 1600-tallet. Gud åpenbarer seg ikke bare i Bibelen men også i «Naturens bok». Hvis man kunne forstå hvordan naturen var skrudd sammen og fungerte, kunne man kanskje også forstå Guds skaperverk bedre og kanskje kunne man få innsikt i Guds hensikt med skaperverket. Hva kunne ikke være bedre enn det? Nå hadde man endelig fått et middel til å lese naturens bok; naturvitenskapene. Teologi og naturvitenskap var derfor to sider av samme sak og utfylte hverandre, og betydningen av dette ble understreket av Gunnerus selv:

Naturlæren [...] tiener herlig til at overbevise os om, at der er en Gud til, og forestille os hans uendelige Fuldkommenheder i sin fulde Glans, i det at de vise os allevegne i Naturen de herlige Kunst-Stykker og drage tillige Forhænget tilbage, at vi kunde see den almægtige og uendelige vise Kunstner, som har dannet det alt altsammen.²⁵

Opplysningen og opplysningsperioden i Danmark-Norge på 1700-tallet var i sammenligning med den bevegelse av skjønnånder som i Frankrike, Tyskland og England, en dempet affære. Den var praktisk, nyttig og folkeopplysende og den var religiøs. Den var da også ment å styre eneveldet.

Så langt om forholdene i Danmark-Norge, men hva med Sverige? I Gunnerus tid var det et ganske annet type regime i Kongeriket Sverige, som frem til 1809 også inkluderte Finland; der styrtet nasjonalforsamlingen kalt Riksdagen. De fire stendene som var representert der hadde all makt og kongen hadde svært lite han skulle ha sagt etter det svenske eneveldets avskaffelse, i det som har blitt kjent som *frihetsperioden* (1718–1772).²⁶ Det ble praktisert en relativt stor grad av trykkesfrihet

under denne perioden i svensk historie. Et opplyst borgerskap som kulturelt sett gjerne var knyttet til Frankrike kunne i langt større grad diskutere de nye politiske og filosofiske ideene derfra gjennom flere tidsskrifter og aviser. Det har også vært debattert hvorvidt det fantes sterke opplysningstendenser i Sverige av den typen som eksisterte i for eksempel Frankrike i den tiden vi omtaler. Den svenske vitenskapshistorikeren Tore Frängsmyr mener for eksempel at det ikke kan sies å ha funnet sted en opplysning som en samlet [intellektuell] bevegelse i Sverige på 1700-tallet.²⁷ I hvert fall tok den aldri form av en bevegelse som kjempet mot autoriteter som kirke og statsmakt, slik som i Frankrike, men tilpasset seg disse og fungerte innenfor rammene av det bestående. Ord som «folkeopplysning» og «allmennopplysning» ble brukt i samtidens Sverige.²⁸

Med andre ord var opplysningstiden også i Sverige dempet. Den hadde også der i all hovedsak et religiøst og praktisk uttrykk og det var prestene som var dens fanebærere.

Visst fantes det også i Sverige skjønnånder slik som Johan Henric Kellgren (1751–1795) og Nils von Rosenstein (1752–1824), men de

var fåtallige og de var ikke så kritiske som sine samtidige i Frankrike. Dessuten skrev de først mot slutten av århundret. 1700-tallet var den tiden da den pastorale opplysning sto sterkest også i Sverige. Vi kan snakke om en forsiktig reformbevegelse innenfor rammene av kirke og statsmakt som var rettet mot å opplyse allmuen. Forskjellen fra Danmark-Norge var at bevegelsen eksisterte i et langt friere politisk klima. Men like fullt var det begrensninger også der; trykkesfrihetsforordningen av 1766 ekskluderte for eksempel religiøs litteratur.²⁹ Den samme interessen for, og anvendelsen av, naturvitenskap fantes i Sverige som i Danmark-Norge og et svensk vitenskapsselskap, Kungliga Vetenskapsakademien ble etablert allerede i 1739.

Gunnerus' betydning for den nordiske vitenskapshistorien

Det fant sted en omfattende nettverksbygging på 1700-tallet blant de intellektuelle og lærde. Helt siden renessansen hadde intellektuelle kommunisert med hverandre på tvers av landegrenser i det som har blitt kjent som «De lærdes republikk» - et nettverk av brevskrivere som strakk seg over mesteparten av Europa. Naturforskere og opplysningsmenn på 1700-tallet, følte at det var lite rom for å praktisere de nye eksperimentelle vitenskapene innen det gamle universitetssystemet.³⁰ Det gamle systemet ble ansett for å være dogma-

tisk, tungrodd og til dels fortsatt preget av skolastikken. Det ble et behov for å samle kunnskap og kompetanse innen nye institusjoner. Da ble nettverksbygging viktig og det dukket opp en rekke forskjellige vitenskapelige og lærde selskaper som kunne koordinere selve opplysningsprosjektet. I opplysningstidens Norden var Gunnerus en viktig initiativtaker til et slikt arbeid, da han gjennom sine sogneprester ute i stiftet bygget opp ett nettverk han og selskapet kunne dra nytte av til innsamling av informasjon om naturen og lokale forhold. Men han knyttet også gode kontakter i lærde miljøer i andre deler av landet, slik som med Pontoppidan i Bergen, og med flere store naturforskere i Norden og andre land i Europa. Brevvekslingen med Linné tok til i 1761 og fortsatte frem til Gunnerus' død. Selv om det var den dansk-tyske botanikeren Georg Christian Oeder (1728–1791) som sammen med Peter Frederik Suhm skal ha æren for å ha styrт Gunnerus videre i retning av botanikken, var antakelig den nevnte korrespondansen og vennskapet med Linné (de møttes riktignok aldri) svært viktig for Gunnerus' utvikling på dette feltet.³¹ Linné hadde åpenbart en beundring for Gunnerus og hans arbeider og er ikke sen med å gi uttrykk for det i sine brev. I et av dem skriver han: «Aldri har det vært en erkebisop som deg! Gid vi hadde deg i Uppsala. Som en komet bestråler og opplyser du de tåkete arktiske strøk».³²

Som så mange av hans samtidige intellektuelle interesserte Gunnerus seg for alt. I begynnelsen av hans tid i Trondheim omfavnet han den norske faunaen, særlig kysten og marine undersøkelser. Men omkring 1764 ser vi en vending; fra da av står botanikken i fokus hos Gunnerus, og dette året omtales som et viktig år i botanikkens historie i Norge, for det er da Gunnerus tar fatt på arbeidet med sin Flora: *Flora Norvegica. Observationibus præsertim aeconomicis Panosque norvegici locupletata*.³³ Dette var hans botaniske hovedverk, som fikk rosende omtaler også utenfor Danmark-Norge. En flora i betydningen et skrevet verk er en systematisk beskrivelse av floraen i et land eller en landsdel, og beskriver de planter som vokser i dette området. Gunnerus flora må regnes som et viktig verk for botanikkens og naturvitenskapens historie ikke bare i Norge men også i Norden. Selv om den nok falt noe i skyggen av for eksempel Linnés svært innflytelsesrike *Systema Naturae*, var det allikevel et viktig bidrag. Det var også Gunnerus arbeider innen marinzoologien.

Gjennom arbeidet med Norges fauna beskrev Gunnerus flere arter. Mye av dette ble publisert ikke bare i Videnskabsselskabets Skrifter i Norge, men også

Trondheim omkring 1800. Malt av John William Edy Foto: Wikimedia Commons

i *Kungliga Vetenskaps-Akademien Handlingar* i Sverige og i *Tidsskriftet til Københavns Selskab for Lærdoms og Videnskabers Elskere*.³⁵ Gunnerus var også den naturforskeren i Norge som først benyttet seg av Linnés zoologiske system og nomenklatureggelen.³⁶ Han regnes derfor ofte som den første norske biolog i moderne forstand.³⁷ Kanskje var Gunnerus, sammenlignet med store navn i Nordens tidligmoderne historie som Anders Celsius (1701–1744), Ole Rømer (1644–1710) og ikke minst Linné, noe av en hobbyforsker å regne på det naturvitenskapelige området. Men så var det heller ikke naturforsker eller naturvitenskapsmann han primært var, men biskop. Hans hovedoppgave var og ble å sørge for det religiøse liv i stiftet. Dette var hans embete. Beskjeftigelsene med naturvitenskapene var

ganske riktig en hobby, en fritidssyssel, slik det også var for mange av hans likemenn på 1700-tallet. Det var likevel en hobby Gunnerus var svært dyktig i og en han fikk utfoldet seg i under sine mange visitasreiser (som ble rene forskningsreiser) til de nordlige landsdeler. Og gjennom sitt nettverk av kontakter mottok han mange prøver og eksemplarer av arter. Dette resulterte blant annet i en stor naturaliesamling for selskapet. Han rakk å publisere en mengde litteratur om naturvitenskapelige temaer i sin levetid. I 1771 ble han kalt til København av Struensee for å reformere universitetet i en mer

moderne vitenskapelig retning. Samtidig la Gunnerus frem et forslag om et eget norsk universitet i Kristiansand. Forslaget kunne ha båret frukter, hadde det ikke vært for at Struensee i 1772 mistet både makten og hodet. Men vi ser i universitetssaken en opplysningsmann som ikke bare var teoretiker, men også forsøkte å omsette tidens ideer i praktisk opplysningsarbeid.

Avsluttende betrakninger

Selv om det ikke ble noe norsk universitet i Gunnerus' levetid ble tanken båret videre av andre. Universitetet ble til slutt realisert i Christiania i 1811. Derimot var hans arbeider i vitenskapens tjeneste ellers å regne som ganske fruktbare. Ikke minst som vi har sett med nybrotsarbeider innen norsk flora og fauna. Gunnerus bar på mange måter fakkelen videre fra sine forgjengere som presten og topografen Peder Claussøn Friis (1545–1615) og Erik Pontoppidan, i arbeidet og trangen etter å utforske og dokumentere naturen i Norge. Gunnerus førte dette enda mer i retning av moderne vitenskap. Den interessen hos de to sistnevnte gjerne lå i det spesielle og merkverdige i naturen, var det for Gunnerus det mangfoldige som vakte interesse. Som polyhistor var Gunnerus også typisk for sin samtid. Arbeidsdelingen og spesialiseringen mellom de nye vitenskapene var ennå ikke kommet langt og intellek-

tuelle syslet med mange fag. Mye av det de bedrev var gjerne en hobby ved siden av deres egentlige virke. Allikevel gjorde de viktige fremskritt for vitenskapene og regnes gjerne som pionerer. Det må man også kunne kalte Gunnerus. For selv om han først og fremst var en geistlig embetsmann som skulle se til sitt stifts åndelige behov som kongemakten tjener, var han også sin tids kanskje fremste norske naturforsker og vitenskapsmann. Men som vi har sett var det for Gunnerus ingen motsetning mellom disse to gjerningene. Han fungerte godt innenfor eneveldets rammer. Ved siden av sine samtidige i Danmark og Sverige var Johan Ernst Gunnerus en betydelig brikke i naturvitenskapenes utvikling i Norge på 1800-tallet. Den største arven etter Gunnerus er nok initiativet til og etableringen av Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab, det opplysningsarbeid som ble utført gjennom selskapet og den betydningen det hadde for koordineringen av vitenskapelig aktivitet i Norge. Hvert år feirer selskapet sin høytidsdag den 26. februar - på Gunnerus fødselsdag.

Jon Emil Halvorsen (f. 1978) er masterstudent ved Universitetet i Oslo. Har tidligere bidratt til Fortid med artiklene «Fra bystat til fyrstestat», i Fortid nr. 1. 2016 og «Revolusjonen som skulle forandre verden», i Fortid nr. 1 2017.

NOTER

- 1 <https://snl.no/opplysingstiden> Lest: 29.01.2018.
- 2 Ohman Nielsen, May-Brith og Steinar Supphellen (red.), *Johan Ernst Gunnerus – Samtid og vitenskaper*. Kristiansand: Høyskoleforlaget AS, 2005. s. 35.
- 3 Hampson, Norman. *The Enlightenment – An evaluation of its assumptions, attitudes and values*. London: Penguin Books, 1990. s. 35.
- 4 R. R. Palmer/ Joel Colton/ Lloyd Kramer. *A History of Europe in the Modern World*. New York: Mc Graw-Hill Education, 2014. s. 309.
- 5 Ohman Nielsen og Supphellen, *Johan Ernst Gunnerus*, II.
- 6 «Tyttebærkrigen» i 1788 er et eksempel på konflikt i fredstiden. Danmark-Norge forsøkte å invadere Sverige, men den var svært kortvarig og mislykket. Krigen førte ikke til noen nevneverdige resultater for noen av partene.
- 7 Ohman Nielsen og Supphellen, *Johan Ernst Gunnerus*, 22. «Helstaten» er en omskriving av Danmark-Norge
- 8 Ohman Nielsen og Supphellen, *Johan Ernst Gunnerus*, 12.
- 9 Gilje, Nils og Tarald Rasmussen. *Norsk Idéhistorie Bind II – Tankeliv i den lutherske stat 1537–1814*. Oslo: Aschehoug, 2002. s. 377.
- 10 Gilje og Rasmussen, *Norsk Idéhistorie Bind II*, 375–376.
- 11 Grøn, Arne m.fl. *Filosofileksikon*, Oslo: Zafari forlag, 1996. s.
- 594.
- 12 Ohman Nielsen og Supphellen, *Johan Ernst Gunnerus*, 48.
- 13 Gilje og Rasmussen, *Norsk Idéhistorie Bind II*, 376.
- 14 Ohman Nielsen og Supphellen, *Johan Ernst Gunnerus*, 13.
- 15 https://nbl.snl.no/Johan_Ernst_Gunnerus_-_I
Lest: 12.01.2018.
- 16 Gilje og Rasmussen, *Norsk Idéhistorie Bind II*, 384.
- 17 Gilje og Rasmussen, *Norsk Idéhistorie Bind II*, 383.
- 18 <https://www.norgeshistorie.no/enevelde/kommunikasjon-og-kunnskap/1208-opplysingstiden-i-danmark-norge.html>
Lest: 14.01.2018.
- 19 Johann Friedrich Struensee var livlege for den sinslidende Christian VII og hadde stor inflytelse på denne. Han inledet et forhold til dronningen, Caroline Mathilde, og tilrev seg i praksis eneveldig makt da han opphevet konseilet i desember 1770 og styrete som kongens eneste virkelige minister. Struensee var preget av opplysingstidens ideer og forbilder, og gjennomførte en rekke reformer på kort tid. Bl.a. trykkefriheten.
- 20 Burgess, J. Peter (red.). *Den Norske Pastorale Opplysingsten – Nye perspektiver på norsk nasjonsbygging på 1800-tallet*. Oslo: Abstrakt forlag AS, 2003. s. 12–13.
- 21 *Ibid.*
- 22 Burgess, J. Peter (red.). *Den Norske Pastorale Opplysingsten – Nye perspektiver på norsk nasjonsbygging på 1800-tallet*. Oslo: Abstrakt forlag AS, 2003. s. 45.
- 23 *Ibid.*
- 24 Seip, Jens Arup, «Det opinionsstyrte enevelde». I *Historisk tidskrift* 1957 – 58 ss. 397 – 463.
- 25 Nøtvik Jakobsen, Gunnerus og nordisk vitskapshistorie, 175.
- 26 *Frihetstiden* refererer til friheten fra eneveldet. En ny sterke kongemakt oppsto ved Gustav III's statskupp i 1772.
- 27 <https://fof.se/tidning/2006/4/den-svenska-upplysningen-fanns-den> Lest: 16.01.2018.
- 28 Burgess, *Den Norske Pastorale Opplysingsten*, 144–145.
- 29 *Ibid.*
- 30 Gilje og Rasmussen, *Norsk Idéhistorie Bind II*, 377.
- 31 Ohman Nielsen og Supphellen, *Johan Ernst Gunnerus*, 54–55.
- 32 Ohman Nielsen og Supphellen, *Johan Ernst Gunnerus*, 62.
- 33 Ohman Nielsen og Supphellen, *Johan Ernst Gunnerus*, 55.
- 34 Ohman Nielsen og Supphellen, *Johan Ernst Gunnerus*, 58.
- 35 Ohman Nielsen og Supphellen, *Johan Ernst Gunnerus*, 68–69.
- 36 I biologien et regelverk for bruk av artenes og gruppene vitenskapelige latinske navn.
- 37 Ohman Nielsen og Supphellen, *Johan Ernst Gunnerus*, 63.

LITTERATUR

- Seip, Jens Arup, «Det opinionsstyrte enevelde». I *Historisk tidskrift* 1957 – 58 ss. 397 – 463
- Burgess, J. Peter (red.). *Den Norske Pastorale Opplysingsten – Nye perspektiver på norsk nasjonsbygging på 1800-tallet*. Oslo: Abstrakt forlag AS, 2003.
- <https://fof.se/tidning/2006/4/den-svenska-upplysningen-fanns-den>
- Gilje, Nils og Tarald Rasmussen. *Norsk Idéhistorie Bind II – Tankeliv i den lutherske stat 1537–1814*. Oslo: Aschehoug, 2002.
- Grøn, Arne m.fl. *Filosofileksikon*, Oslo: Zafari forlag, 1996.
- Hampson, Norman. *The Enlightenment – An evaluation of its assumptions, attitudes and values*. London: Penguin Books, 1990.
- https://nbl.snl.no/Johan_Ernst_Gunnerus_-_I
- <https://www.norgeshistorie.no/enevelde/kommunikasjon-og-kunnskap/1208-opplysingstiden-i-danmark-norge.html>
- Nøtvik Jakobsen, Rolv. *Gunnerus og nordisk vitskapshistorie*. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2015.
- Ohman Nielsen, May-Brith og Steinar Supphellen (red.). *Johan Ernst Gunnerus – Samtid og vitenskaper*. Kristiansand: Høyskoleforlaget AS, 2005.
- R. R. Palmer/ Joel Colton/ Lloyd Kramer. *A History of Europe in the Modern World*. New York: Mc Graw-Hill Education, 2014.

KAMPEN OM «SKANDINAVIEN»

Hvordan ble ordet «Skandinavien» brukt og forstått i de skandinaviske landene i årtiene etter 1814, og hvordan skal vi forstå de sterke reaksjonene som «Skandinavien» som ladet og omstridt begrep vekket i Norge? Begrepets betydningsendring i denne perioden og dets potensielt retoriske kraft illustrerer viktigheten av semantisk kontroll av et ord som ikke lenger vekker fullt så sterke følelser.

RUTH HEMSTAD
Førsteamanuensis II i historie
Universitetet i Oslo

Det «store Skib, Scandinavien» grunnstøtte ved innløpet til Portør havn 7. mai 1834. Skroget var det bare å hugge opp, lasten – tømmer, tremateriale og jern – ble solgt på auksjon.¹ Men det var flere «Skandinavien» i de nordlige farvann på denne tiden – en brigg fra Bergen, en skonnert fra Stavern, en dansk kadettbrig, et svensk linjeskip og enda mange flere.² Navnet var tydeligvis populært til sjøs. På den norske landjorda ble imidlertid ordet «Skandinavien» omtalt som motbydelig og forhatt, dessuten historisk feil og for øvrig beliggende enten på månen – eller også i det blå. Andre «Skandinaver», særlig i Sverige og Danmark, lot seg drive jublende med. Begrepets tidvis stormfulle historie kaster interessant lys over nordiske bølgdedaler og nasjonale skjær i sjøen. Kampen om «Skandinavien» ble ført med ulike virkemidler – satire var én av dem.

«Skandinavien» – og «Norden» – er bare tilsynelatende tilforlatelige geografiske betegnelser. De har ikke vært uskyldige eller klart avgrensede begreper

– det framgår tydelig når man ser nærmere på begrepene i bruk gjennom det lange 1800-tallet. Begrepene kunne være sprengfulle av mening, eller også luftige konstruksjoner, relativt nøytrale eller høyst omstridte – avhengig av den konkrete kontekst og den gitte sender eller mottaker. Nordenbegrepet, har Torkel Jansson påpekt, var et trekspillbegrep som kunne utvides eller innskrenkes.³ Det samme, skal vi se, er tilfelle med skandinaviabegrepet. Begrepene er skrevet inn i en rekke politiske, kulturelle, geografiske og vitenskapelige kontekster og konflikter. «Skandinavien» – og «Norden» – kan være

hensiktsmessige og nødvendige å bruke som samlende betegnelser. Men noen ganger er det nyttig å legge begrepene under lupen i en semantisk kontroll for å se på deres historiske transformasjoner og vekslende meaningsinnhold, for å unngå feillesninger og for å fange opp diskursive endringer. Begrepene kan være minefelt der mye står på spill, og da gjelder det å få øye på de fine, men vanskelige nyansene.

12. desember 1863, da det ikke lenger var mye håp

Hagelstams kart, Geografisk, militärisk och statistisk Karta öfver hela Sverige och Norriga, utfört ved Geografiska Inrätningen i Stockholm, 1820–1821, ble kritisert i Norge for at riksgrensen ikke var tydelig nok tegnet opp. (Eier: Nasjonalbiblioteket)

om støtte til Danmark fra de «skandinaviske Brødre» i kampen om Slesvig, «Skandinaviens» grenseland mot den fremrykkede tyskheten, fikk følgende spalteplass i vittighetsbladet *Vikingen*:

«Skandinaviens Geographi»

Beliggenhed: Skandinavien er beliggende i det Blaa. Det begrændes mod Nord af Egennytte, mod Syd af Extravagance.

Størrelse: Skandinaviens Quadratindhold falder mellem Grænderne Uendeligstort og Nul, saaledes at det Første betegner, hvad Riget med Tiden vil blive, det Andet, hvad det for Øieblikket er.

Indbyggernes Antal er deimod siden Studentermøderne overordentlig stort, medens det efter al Sandsynlighed vil formindskes betydelig i Fremtiden, nemlig naar Krigen begynder.⁴

Folket hører til den islandsk-pæredanske Race. Det er meget noisomt og lever hovedsagelig af Begeistring. Et annet Næringsmiddel er Løfter og tomme Ord; dog kan man ikke sige, at Folket lever af dette, da det er meget sandsynligere, at det vil dø deraf.

«Skandinavien», landet som dessuten stadig var «indhyllet i Taage», ble slett ikke tatt på alvor, og ble forstått som lite annet enn Danmark selv. I et eget avsnitt med «Ordforklaringer», var det tilføyd: «Det Blaa, das Blaue, det uvirkelige, bedrageriske Skin». Striden om «Skandinaviens» geografi var blitt ført fra norsk side lenge, og *Vikingens* harselas var en slags videreføring av Wergelands satire fra rundt 20 år tidligere, som vi skal se.

Den norske skepsisen til skandinavismen og den pan-skandinaviske bevegelsen midt på 1800-tallet er godt kjent. Men den avisende, sarkastisk grensende til angstbiterske holdningen i Norge til bruken av begrepet «Skandinavien» er eldre enn skandinavismens historie. Det var dessuten et annet «Skandinavien» enn det dansk-norsk-svenske som først satte de norske sinene i kok. Denne tidligere historien er med på å forklare den norske motstanden og skepsisen til begrepet, som varte ved gjennom store deler av 1800-tallet.⁵ Det var en skepsis og årvåkenhet mot tilløp til nasjonale – innbilte eller reelle – krenkelser som også kunne rette seg mot begrepet «Norden», særlig når det inngikk i meningstunge fraser som «Nordens Eenhed» og «det skandinaviske Norden», som forekom hyppig fra rundt 1840.

I det følgende er det primært «Skandinavien» som skal studeres ved å se på motstanden mot begrepet og endringen av meningsinnholdet. «Skandinavien» hadde en egen betydning fra årene rundt 1814 til begynnelsen

sen på 1840-tallet – i hvert fall i Sverige. Det svenske linjeskipet fra 1825 med 74 kanoner hører til i en annen semantisk kontekst enn den danske kadettbriggen med samme navn. Begrepet må ses i sin konkrete samtidige sammenheng.

Begrepshistorikeren Reinhart Koselleck peker på behovet for semantisk kontroll av begreper i bruk og for en varsom og informert omgang med fortidig begrepsbruk – ikke minst der begrepene lever videre, men ikke nødvendigvis med samme meningsinnhold.⁶ Den begrepshistoriske tilnærmingen lærer oss også noe om ordenes og begrepene makt – til å skape, definere, mobilisere. Dette blir vi med jevne mellomrom gjort uehagelig oppmerksomme på, ikke minst i dagsaktuell politikk. 1800-tallets kilder viser oss i høyeste grad en oppmerksomhet om ord og begrepers betydning, om bevisst mobilisering med begreper som virkemidler og om felttak mot «falsk begrepsbruk», som vi skal se. «Skandinavien» er et slikt ord, et potensielt mangetydig og ladet begrep som kunne brukes retorisk og som det stod politisk strid om – i flere, heftige runder. La oss se nærmere på noen av dem. Det skal handle om kart, geografi og grenser, om språklig historiebruk og strid om en prosjektert fremtid, om selvbenevnelse og merkelapper og, som vi alt har sett, om svende nasjonal satire og fare for havarier. Et viktig startpunkt – også for kampen om «Skandinavien» – er årene rundt 1814.

Kampen om «Skandinavien» ble ført med ulike virkemidler – satire var én av dem.

«[S]kall adskilles Norman og Svenske»

I det håndskrevne diktet «Svar fra den Norske hofved Armée på den Sv. Reserve Armees Krigssang» fra høsten 1813, ble den «Norsk Danske Tronen» og Fredrik 6. forsvar mot den «omdøpte» Carl Johan, den franske generalen som ble valgt som svensk tronfølger i 1810. Det norske diktet, som er funnet i flere svenske samlinger, rettet seg med ironi som våpen mot Pehr Wahllströms «Krigs-sång för reservarmeen», skrevet for den hjemlige svenska armeen i 1813, på et tidspunkt da Carl Johan, i spissen for den allierte Nordarmeen, var på vei sørover i Europa.⁷ Avslutningsvis heter det i et av versene:

Och Sverige skall snart ha till gräns – blott ett Haf –
Och kärlekens känsla hos hvor Skandinav
Dig hylla som skyddsgud och Første.

I det omdiktede verset, som en norsk motmelding til den svenske krigssangen, heter det:

Ei Sverrig till Grændse skal faa blot et Hav;
Og altid, naar nævnes det Ord «Skandinav»,

Carl af Forsells store kartprosjekt, Karta öfver Södra Delen af Sverige och Norriga eller det fordna så kallade Skandinavien, som ble utarbeidet i Stockholm mellom 1815 og 1826, ble kritisert fra norsk side både for uklar riksgrænse og for bruk av betegnelsen «Skandinavien». (Eier: Nasjonalbiblioteket)

Skal adskilles Nordmand og Svenske!

«Skandinav» i denne nye, svenske terminologien var nordmenn og svensker. Ikke bare Finland, etter 600 år som Sveriges østlige rikshalvdel, men også Danmark var definert ut av betegnelsen, ut av «Skandinavien». Dette var en gjennomført svensk begrepsbruk, og sammen med «Skandinaviska halvön» en integrert del av Carl Johans offensive geopolitiske agitasjon fra 1812 av.⁸ Den var imidlertid ganske ensidig og med begrenset gjennomslag utenfor Sveriges grenser, men den ble lagt til grunn i så mange svenske og unionelle sammenhenger, som en semioffisiell, symbolsk fellesbetegnelse, at det fremkalte anskrik fra norsk side og uttalt frykt for at «Norge» skulle forsvinne. I en kommentar til en svensk pamflett fra 1813 heter det: «Navnet *Normænd* skal altsaa ophøre, Navnet *Scandinavere* skal indtræde i dets Sted [...].»⁹ Begrepsbruken hadde en politisk funksjon og slagside, både før og etter at unionen ble inngått. Striden om begrepsbruken skulle fortsette i mange år. En av stridssonene var plasseringen av «Skandinavien» på kartet.

«Skandinavien» på kartet

En *Skandinaver* er et nybagt Ord
Men ikke ilde lidt, saavidt jeg troer,
Især af hvem Amalgamationer
Kan lide godt af Stater, Sprog, Personer.
Vel er ei Ordet ægte norsk Product,
Men passer ligegodt, hvor det blier brugt,
Paa Westergöthen som paa Guldbrandsdølen,
Det er et mægtigt Ord, som flytter Kjølen,
Som hver en Hindring let kan rydde bort,
Og Grændsen, liig det hagelstamske Kort,
Forvandlet til en fin, umærket Traad.
Saa kraftig Ord jeg kunde ei forsmaae;
Thi uden Kraftord, hvad er en Poet?
Derfor jeg brugte det, – nu veed I det¹⁰

Etter 1814 ble det satt i gang flere store kartprosjekter i Sverige med utgangspunkt i den nye statskonstruksjonen. Grensene var endret – Finland var tapt og Norge kommet til. Helt nye kart måtte derfor utformes – over Sverige og Norge, eller med andre ord over «Skandinavien». De nye kartene, som ble annonseret også i norske avisar, kunne forhåpentligvis resultere i nye mentale kart, både for den hjemlige befolkningen i begge land – de nye «Skandinaverne» – og som et budskap til det internasjonale samfunn. Dette var intensjonen fra svensk side – i alle fall ble det oppfattet slik fra nasjonale miljøer i Norge. Otto J. Hagelstams kart over «Sverige och Norrige» fra 1820 ble fra norsk side anklaget – som i det satiriske diktet fra 1829, som også peker på begrepene og kartenes makt – for å viske ut grensene mellom landene.¹¹ Carl af Forsells store kartprosjekt, som ble satt i

gang i 1815 og ferdigstilt i 1826, brukte som tittel *Karta öfver Södra Delen af Sverige och Norrige eller det fördna så kallade Skandinavien*. I et forklarende skrift het det bare [...] *Sverige och Norrige eller Skandinavien*.¹² Dette var en kartografisk begrepsinnsnevring fra tidligere kart, og en amalgamasjon på kartet, som raskt ble påtalt fra norsk side. Om Forsells kart het det i 1833 at riksgrenselinen var så godt som «forsvunden for Øiet i Sverige, saa at Amalgamationen der er fulendt [...].»¹³

Kritikken mot kartene var en del av de pågående unionelle stridene om rammer og grenser for den nye statskonstruksjonen. I 1833 fremmet stortingsrepresentanten og opposisjonspolitikeren Jonas Anton Hjelm et spørsmål overfor Stortinget angående riksgrenselinen, med henvisning til kodicillen i grensetraktaten mellom Norge og Sverige fra 1751. Der det het at grenselinen skulle holdes åpen, og eventuelle trær hugges ned hvert 10. år. I Hjelms forslag om oppfølging av 1751-kodicillen tilføyde han som en ekstra grunn til oppfølging faren for at Sverige skulle sende sine kart med «falske Begreper» som underlag for pågående europeiske kartprosjekter. Begrunnelsen er interessant med tanke på kartets retoriske kraft – ikke via ordet og tanken, men direkte «igjennem Øiet»:

Det er bekjendt, om just ikke offisielt, hvorledes Politiken bearbeider Udlandet til i politisk Henseende at betrakte Norge som incorporeret i Sverige i den Grad, at Normænd jevnlig maae taale at ansees for og kaldes Svenske, hvilket vel kan være godt nok i sig selv, men dog altid medfører en sarende Følelse, forsaavidt som det indeholder en Nedværdigelse af deres Fædreland og deres Rettighed til politisk Selvstændighed. Det er ikke alene i Skrifter og Blade, men ogsaa umiddelbar igjennem Øiet at disse falske Begreber tilbringes Fremmede.¹⁴

«Sverige i vidsträckt Begrep eller Skandinavien»

«Falske begreper» var også blant anklagene som kartograferen og offiseren Carl B. Roosen, samme år som Hjelms alarmering, rettet mot en utbredt svensk geografibok, geografen Daniel Djurbergs *Geographie för begynnare*, som ble utgitt i en sjette, revisert versjon i 1815. Forsøkene på geografisk omskrivning i politikkens tjeneste, på å innordne Norge og nordmenn i et nytt «Skandinavien» er det mange uttrykk for, ikke bare i kartene, men også i de nye svenska geografibøkene, i historieverk, bøker om statskunnskap og publisert statistikk, i tillegg til i utallige taler, dikt, i navn på avisar og i oppslagsverk. Vanligvis ble «Skandinavien» – i Sverige – definert som Sverige og Norge.¹⁵ Lærebokforfatter Djurberg gikk et skritt lenger. Han gjorde mest mulig ut av den nye unionen med nabolandet i vest i den påkrevde revisjonen av sin geografibok – femte utgaven var fra 1805. I boken omtales «Skandinavien» som

én av tolv hoveddeler av Europa i geografisk forstand, og Sverige presenteres som én av 48 selvstendige stater. Norge nevnes gjennomgående som en del av Sverige. Sterkest reaksjon vakte avslutningen i introduksjonen av Sverige, der det heter: «*Sverige* i vidsträckt Begrep eller *Skandinavien* består af 2 Hovuddelar: *Egentliga Sverige* och *Norge*.»¹⁶ Her var det ikke lenger Sverige og Norge *eller* Skandinavien, men Sverige *eller* «Skandinavien» – Sverige i «vidsträckt Begrep» inkluderte Norge.

Sverige i «vidsträckt Begrep» inkluderte Norge

Som et geografisk mot-skrift utga Roosen, 18 år etter, pamphletten *En normands alvorstale i anledning den i Sverig udgivne bog: Geographie för begynnare, författad af Daniel Djurberg*. Det er den geografiske begrepsbruken i boka han advarer mot konsekvensene av: [...] Forfatteren besträber sig for at gjøre Sverig og Skandinavien til synonyme Udtrykke, og derved da om muligt omsider aldeles udslette det gamle Norge.¹⁷ Roosen viser også til Forsells kart over Norge og Sverige, med en tilsvarende be-

grepsbruk: «det fordna såkallade Skandinavien».¹⁸

Seks år senere utga Roosen som et korrektiv læreboken Norges og Sveriges *Geographi for Begyndere*, med et innlagt kart over «Norge og Sverige». I innledningen viser han til Djurbergs bok og den falske begrepsbruken om de bestående forhold. Selv unngikk Roosen betegnelsene «Skandinavien» og den skandinaviske halvøy, med henvisning til at dette opprinnelig var betegnelser på det gamle danske område Skåne, og han brukte isteden varianten «Den nordiske Halvø». Den etymologiske striden om historisk korrekt

begrepsbruk var et element i det norske angrepet mot «Skandinavien».

«[...] Modbydelighed for hiint Ord»

«Ordet Scandinavien», fremholder Jens Christian Berg i 1834 i *Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie*, er i nyere tid blitt populært, ikke bare utenfor Norden, men særlig i Danmark, som et felles navn for de tre

16 år gammel, i 1824, tegnet Henrik Wergeland «Nora» og «Svea», under fellesbetegnelsen «Scandinavien» som en del av sitt karikaturbilde over tidens Europa, en av flere tegninger i heftet «Vademecum». (Eier: Nasjonalbiblioteket)

nordiske riker. I Sverige, fortsetter han, vil man gjerne bruke «Scandinavien» som et felles navn for Norge og Sverige. Bergs poeng, i hans lett anti-danske felttog, er imidlertid å avvise at dette ordet er gangbart, i og med at det er en gresk og latinsk fordreining av Skåne, som i sin tid var dansk. Dette er samme argumentasjon som Roosen bruker i sin lærebok fra 1839. På denne bakgrunnen forklarer Berg at «[d]et er derfor ikke saa ugrundet, at man hos os har følt Modbydelighed for hint Ord som et fælles Navn for Halvøens tvende Riger». Berg innrømmer at det nok kan være problemer «naar begge Riger paa samme Tid skulle nævnes», men at dette likevel er et mindre onde og at man må forkaste utrykkene «Scandinavien», «den scandinaviske Halvø», og «Scandinaver».²⁰ P.A. Munch er inne på det samme i 1838, i *Norges, Sveriges og Danmarks Historie til Skolebrug*. Her heter det om Norge, Sverige og Danmark at de til sammen kalles «de nordiske Lande», og noen ganger, men uriktig, «Skandinavien».²¹

«Skandinavien» ble fra norsk side omtalt, ikke bare som et motbydelig ord, men også som forhått. I februar 1837 diskuteres begrepsbruken i en norsk-svensk avisopolemmik mellom *Dagligt Allehanda* og *Den Constitutionelle*. I et synderegister over norske overdrivelser rettet mot svenskene, i et innsendt brev til Daglig Allehanda, nevnes Djurbergs geografi, Roosens angrep på denne, kartbruk og «Skandinavien»-begrepet.

Kartene til Hagelstam og Forsell ble sett på som en forrædersk innledning til en amalgamasjon, heter det her, fordi grenselinjene, ifølge det norske synet, ikke var tydelig nok opptrukne. Roosen blir omtalt som en av Norges «Storpatrioter», som i vidfløtige brosjyrer og med «undrende Alvorsord» forsøker å vekke sine landsmenn. Videre heter det: «Ja, sjelfva orden: Scandinavien og Scandinaviska halön» er blitt mistenkte blant de norske patrioter som fordekt amalgamasjon, og de har derfor, både på vers og i prosa, «blifvit forklarade i akt och bannlysta utur det äkta Norrska patriot-språket».²² Den Constitutionelle kritiserer i sitt svar de svenske forsøkene på å bagatellisere norske reaksjoner mot unionelle krenkelser, og forsvarer avvisningen av ord som «Skandinavien»:

[...] ogsaa os ere Ordene «Skandinavien», «Skandinaver» og «skandinavisk» forhadte, – det er Orme, som gnave paa tvende Rigers Nationalitet –; og fortrinsvisi mistænkelige og forhadte for enhver Normand ere Bøger og Charter, som meer eller mindre aabenbar gaae ud paa at udbrede og bestyrke saa-

danne falske Begreper om Norges Forhold til Sverige, ifølge hvilke hiint kun skulde være Provinds af dette.²³

Dette forhatte svenske «Skandinavien», som ofte ble brukt med et mer eller mindre unionelt siktepunkt, ble for alvor utfordret tidlig på 1840-tallet av en dansk for tolkning og håp om et fremtidig felles «Skandinavien». Fra norsk side var skepsisen dypt forankret og det var fortsatt nok av nasjonale skjær i sjøen for nye og offensive skandinaviske prosjekter.

«Vi er eet Folk, vi kaldes Skandinaver!»

Man skilte Skandinavien
I tre ulike Dele,
Men Kunst og Videnskab igjen
Forbandt dem i eet Hele!²⁴

H.C. Andersens sang ved den danske Studenterforenings fest for den store dikteren Adam Oehlenschläger i 1841 fremhever et nytt «Skandinavien» – samlet igjen etter tidligere spilttelle gjennom kunst og vitenskap.

Kunsten sto blant annet dikttere som Oehlenschläger og N.F.S. Grundtvig i Danmark, Esaias Tegnér i Sverige for, som gjenskapte og gjendiktet den nylig gjenoppdagede felles norrøne oldtiden for en ny tid. Vitenskapens forening var tydelig representert gjennom

nom de skandinaviske naturforskermøtene, som startet opp i 1839 – etter tysk og engelsk mønster – med jevnlige sammenkomster. Både historien, litteraturen og vitenskapen – forstått som prosjekter som var eller burde være felles – inngikk som konstituerende elementer i den pan-skandinaviske bevegelsen.

«Skandinavien» ble nå et felles dansk-norsk-svensk framtidsland og ble utvidet som et kulturelt, historisk og politisk rom, med en felles norrøn fortid og en tenkt felles, sikrere framtid.²⁵ Med Kosellecks terminologi, kan man snakke om et endret erfaringsrom og en ny forventningshorisont knyttet til begrepet.²⁶ Toneangivende i denne endringen var danske nasjonaliberale, som mot slutten av 1830-tallet utvidet den svenske unionelle for tolkningen av «Skandinavien» til å inkludere Danmark. I danske og svenske aviser, og derfra til utenlandske medier, ble det i økende grad fra rundt 1840 skrevet om en mulig skandinavisk forening og om «et ung Skandinavien».²⁷ Den reviserte betydningen av «Skandinaver» og «Skandinavien» la grunnlaget for en neologisme, for en ny politisk isme som kom i bruk fra 1843–1844, og som snart møtte betydelig motstand i Norge: «Skandinavisme».²⁸ I disse årene

«Hvor ligger det berømte Land Scandinavien?» spurte Henrik Wergeland i 1845. Han plasserte landet – i den grad det kunne plasseres noe sted – i Maanen. Bildet av månen er hentet fra Skilling-Magazin til almenntige Kundskabers Udbredelse, 6. mai 1837. (Eier: Nasjonalbiblioteket)

ble det ofte fremhevet at bevegelsen hadde størst oppslutning i Danmark, økende utbredelse i Sverige, mens Norge var mer passivt og kritisk og hadde ennå ikke, som det het i 1843, «hævet sig til nogen skandinavisk Nationalfølelse».²⁹

Samlingen rundt et felles dansk-svensk-norsk «Skandinavien» tok ikke minst form av møter mellom danske og svenske studenter – det unge «Skandinavien». I 1842 var det et skånsk-dansk arrangement i København. Mer organisert var reisen fra København via Lund til møtet i Uppsala i pinsen 1843. De begeiste talene og sangene, de mange skåltalene og den

svensk og dansk side, og etter hissige debatter i forkant i Studentersamfundet.³¹ I København ble de norske studentene møtt med begeistring og hilst med H.C. Andersens sang «Vi er eet Folk, vi kaldes Skandinaver!», publisert i 1840.³²

Betydningen bak devisen i silke med «Skandinavien» ble understreket i en tale som ble holdt for noen norske studenter som befant seg i Uppsala i etterkant av det store dansk-svenske møtet i pinsehelgen 1843. De norske gjestene ble begjærlig feiret og skrevet inn i den større bevegelsen. Magister Bergmann fremholdt de nylig tilbakelagte glade dager, «fulde af den mest jublende Glæde», da studentene bar «'Skandinavien' som et fælles Løsen ikke blot uden paa vore Hjerter, men ogsaa inden i dem, og det endnu fastere, endnu læseligere».³³ Etter pinsemøtet i Uppsala gikk debatten, både i svenske og norske aviser, om manglende norske tilstedevarelsen – bare et par studenter var tilfeldigvis til stede der. I *Den Constitutionelle*s svar til *Dagligt Allehanda* ble en skandinavisk union fremholdt som «den betænkeligste Sag i Verden».³⁴ *Morgenbladet* fulgte opp og fremholdt at selv om man «ikke sværmer for det projekterede Skandinavien», innebar ikke det nødvendigvis at man var mot forbindelsen med Sverige.³⁵ Fra både svensk og dansk side var det påtrykk mot nordmennene for at de skulle innordne seg et større 'Skandinavien' – først på vegne av den norsk-svenske unionen, så med tanke på en mulig utvidet union, eller i alle fall et forsterket samarbeid. Et gjentakende virkemiddel i det norske avisende eller avventende svaret var, som vi har sett, bruk av satire.

Hvor ligger det berømte Land Scandinavien?

16 år gammel tegnet Henrik Wergeland «Europa» som den første i hans håndskrevne hefte «Vademecum», en samling karikaturer laget i 1824. I tegningen over Europas stater, framstilt som karikerte personer, er Norge og Sverige symbolisert ved kvinnesikkelsene Nora og Svea. Over dem står som samlet betegnelse «Scandinavien». «Danmark» er avbildet litt lenger ned, som en mager og krumbøyd mann, som, støttende til en krykke, klager over de høye skattene.³⁶

I 1845 vender Wergeland tilbake til «Skandinavien» i en annen karikert variant, denne gang som en kommentar til den nye danske – og kanskje også den gamle svenske – begrepsbruken. I den oppdaterte utgaven av *Nordmandens Katechisme* spørres det ironisk om forskjellige nasjonaliteter og land. Wergeland sendte boken til Uppsalas studenter kort tid før sin død.³⁷ I oktober 1846 ble flere utdrag fra Wergelands bok gjengitt i et større oppslag i det Uppsala-baserte *Studentbladet*, som sent året før etterfulgte *Intelligensblad, utgifven i Upsala*, som igjen var en frukt av studentmøtet i 1843 og det resulterende Skandinaviska Sällskapet. Wergelands nidvers om «Schleswig-Holstein» passet godt

som kommentar og støtte til *Studentbladets* pågående polemikk med *Dagligt Allehanda*, som ukritisk hadde brukt tyske avisers retoriske betegnelse «Schleswig-Holstein» – i strid med den danske forståelsen av Slesvig som et gammelt dansk land. Dette var i kjernen av den pan-skandinaviske bevegelsen sett fra dansk side, som et nøkkelpunkt og begrunnelse for behovet av et samlet «Skandinavien» mot den tyske fare. Wergeland spør:

Hvad er «Schleswig-Holstein» for et Land?
Den Stat er endnu kun en Paddehat;
men lyster at blive et Træ.
Den op er skudt paa en eneste Nat;
Men lader alt Bladene see.³⁸

Det andre retoriske geopolitiske begrepet Wergeland harselerer med i sine vers, ble imidlertid ikke tatt med i det pan-skandinavisk orienterte *Studentbladet*. «Skandinavien» ble tatt på stort alvor i dette bladet. Ikke så av Wergeland, som spør på nordmanns vis – senere videført av *Vikingen* i 1863:

Hvor ligger det berømte Land Scandinavien?
Jeg stirrer hvad jeg kan igjennem Luftens Blaanen;
thi ligger det etsteds,
det ligger nok i Maanen.

Avslutning

Brottsjøene rundt begrepet «Skandinavien» i de norske farvann i årtiene etter 1814 var mange, og faren for grunnstøtinger overhengende. Den opprinnelige svensk-norske striden om betegnelsen på unionen ble videreført i nye nasjonale omkamper. Striden varte ved, både før og i kjølvannet av den dansk-tyske kri- gen i 1864, som resulterte i Danmarks traumatiske tap av Slesvig. Delvis overtok «Norden» og «nordisk», både i nordiske farvann og som betegnelse på mange av de utallige møtene som ble arrangert rundt i de nordiske landene, etter hvert også i Finland, utover mot slutten av 1800-tallet. «Norden» – avgrenset og definert av selvstendige nasjonalstater fra første del av 1900-tallet – kunne for øvrig være problematisk nok. Norske betenkigheter kom igjen til uttrykk i forbindelse med etableringen av nye nordiske foreninger i 1919 – Foreningene Norden. Siden har begrepene sjeldn skapt særlig høye bølger, og blitt en del av en mer hverdagslig terminologi. Men fra tid til annen glimter de til med retorisk kraft – i tråd med begrepene omvekslende historie – som egnet branding, mer velsmakende og salgbar enn egentlig motbydelig og forhatt, også i norsk kontekst. Fortsatt, riktignok, med elementer av nasjonal kappestrid.

NOTER

- ¹ Omtale i *Den Norske Rigstidende*, 8. juni 1834.
- ² Søk etter «Skandinavien/Scandinavia» i Nasjonalbibliotekets avisdatabase, www.nb.no/search?mediatype=aviser. Takk til Ole Fiske ved Maritimt Museums bibliotek for supplerende opplysninger.
- ³ Jansson, «Some Reflections on the Concept of 'Norden' », s. 202. Se også Kliemann-Geisinger, *Koordinaten des Nordens*; Kliemann-Geisinger, «Mapping the North», s. 69–88; Hemstad, «'Norden' og 'Skandinavien'», 45–60.
- ⁴ «Skandinaviens Geographi», *Vikingen*, 12. desember 1863.
- ⁵ Hemstad, *Fra Indian Summer*.
- ⁶ Koselleck, *Futures Past*, s. 230.
- ⁷ «Poemer», Kungl. Biblioteket; Nielsen, *Bidrag til Norges og Sveriges*, s. 20.
- ⁸ Hemstad, *Propagandakrig*.
- ⁹ *En Dansk Privatmands Meddelelse*, s. 7, note 23. Se også Hemstad, «'Kampagnen med Blæk istedet for Blod'», s. 106–128.
- ¹⁰ *Morgenbladet*, 28. august 1829, mesteparten av diktet ble gjengitt fire år etter: «Storthinget», *Tillæg til Morgenbladet*, 9. april 1833.
- ¹¹ Hagelstam, *Geografisk, militærisk och statistisk Karta*.
- ¹² Forsell, *Karta öfver Södra Delen af Sverige och Norrige*. Se også Hemstad, «Geopolitikk og geografibøker for folket», s. 101–126.
- ¹³ «Storthinget», *Tillæg til Morgenbladet*, 9. april 1833.
- ¹⁴ Ibid.
- ¹⁵ Hemstad, «Geopolitikk og geografibøker for folket».
- ¹⁶ Djurberg, *Geographie för Begynnare*, s. 225.
- ¹⁷ Ibid., s. 16.
- ¹⁸ Roosen, *En Normands Alvorstale*, s. 10.
- ¹⁹ Roosen, *Norges og Sveriges Geographi*.
- ²⁰ Berg, fotnote til artikkelen «Statholder Hannibal Sehesteds Copiebog for Aaret 1640», *Samlinger til det norske*, bd. 2, hefte 3, 1834, fotnote, s. 534–535; Deler av Bergs lange fotnote ble gjengitt som en egen artikkel i *Morgenbladet*. «Norge», *Morgenbladet*, 10. januar 1835.
- ²¹ Munch, *Norges, Sveriges og Danmarks*, s. 1.
- ²² *Dagligt Allehanda*, 13. februar 1837.
- ²³ *Den Constitutionelle*, 19. februar 1837.
- ²⁴ «Sang at H.C. Andersen», *Den Constitutionelle*, 29. november 1841.
- ²⁵ Glenthøj, «Skandinavismen som en politisk nødvendighed», s. 227–256.
- ²⁶ Koselleck, *Futures Past*, s. 229.
- ²⁷ Den danske liberale avisen *Fædrelandet* under Carl Plougs ledelse var et sentral organ for den pan-skandinaviske bevegelsen. Avisen ble regelmessig beslaglagt på 1840-tallet.
- ²⁸ Hemstad, «'Skandinavismens' tilkomst som samtidig og omstridt begrep».
- ²⁹ «Udenlandske Efterretninger. Sverige», *Morgenbladet*, 29. april 1843. Her vises det til en artikkel i *Rheinische Zeitung* 1. april 1843.
- ³⁰ *Morgenbladet*, 13. juni 1843, nr. 164.
- ³¹ Sanness, *Patrioter, intelligens*.
- ³² Haarder Ekman, «Mitt hems gränser vidgades».
- ³³ *Den Constitutionelle* 26. juli 1843.
- ³⁴ «Udenlandske Efterretninger», *Den Constitutionelle*, 18. juli 1843.
- ³⁵ *Morgenbladet*, 3. august 1843.
- ³⁶ Wergeland, «Vademecum», Manuskript, Nasjonalbiblioteket.
- ³⁷ *Studentbladet*, nr. 42–43, 17. oktober 1846.
- ³⁸ Ibid.

KILDER OG LITTERATUR

- Avisdatabasen, Nasjonalbiblioteket
www.nb.no/search?mediatype=aviser
- Den Constitutionelle*, 1837–1843.
- Den Norske Rigstidende*, 1834.
- Morgenbladet*, 1833–1843.
- Andre aviser
- Dagligt Allehanda*, 1837.
- Intelligensblad, utgifven i Upsala*, 1844–1845.
- Studentbladet* (Uppsala), 1845–1846.
- Berg, Jens Christian. *Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie*, bd. 2, hefte 3, 1834, s. 534–535.
- Djurberg, Daniel. *Geographie för Begynnare*. 6. oppdag. Örebro: N. M. Lindh, 1815.
- Ekman, Kari Haarder. «Mitt hems gränser vidgades». En studie i den kulturella skandinavismen under 1800-talet. Göteborg; Stockholm: Makadam's förlag, 2010. *En Dansk Privatmands Meddelelse af et i Norrig indsendt Svenskt Brev*, Christiania 1813.
- Forsell, Carl af. *Karta öfver Södra Delen af Sverige och Norrige eller det färdna så kallade Skandinavien*. Stockholm 1815–1826.
- Forsell, Carl af. *Några underrättelser hörande till kartan öfver södra delen af Sverige och Norrige eller Skandinavien i 8:ta blad*. Stockholm 1825.
- Glenthøj, Rasmus. «Skandinavismen som en politisk nødvendighed. Politisk skandinavisme i et teoretisk og komparativt perspektiv». I Ruth Hemstad, Jes Fabricius Møller & Dag Thorkildsen (red.). *Skandinavismen. Vision og virkning*. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2018, s. 227–256.
- Hagelstam, Otto Julius. *Geografisk, militærisk och statistisk Karta*

öfver hela Sverige och Norrige. Stockholm: Geografiska Inrättningen, 1820–1821.

Hemstad, Ruth. *Fra Indian Summer til nordisk vinter. Skandinavisk samarbeid, skandinavisme og unionsoppløsningen*. Oslo: Akademisk Publisering, 2008.

Hemstad, Ruth. «Geopolitikk og geografibøker for folket. Den norsk-svenske unionens besværlige beskrivelser». I Merethe Roos & Johan Tønnesson (red.), *Sann opplysning? Naturvitenskap i nordiske offentligheter gjennom fire århundrer*. Oslo: Cappelen Damm, 2017, s. 101–126.

Hemstad, «Kampagnen med Blæk istedet for Blod' Håndskrifter, trykk og opinionskamp i skandinavisk offentlighet, 1801–1814», *Sjuttonhundratal: Nordic Yearbook for Eighteenth-Century Studies*, 2017, s. 106–128.

Hemstad, Ruth. «‘Norden’ og ‘Skandinavien’. Begrepsbruk i brytingstid». I Erik Bodensten, Kajsa Brilzman, David Larsson Heidenblad & Hanne Sanders (red.), *Nordens historiker. Vänbok til Harald Gustafson*. Lund 2018, s. 45–60.

Hemstad, Ruth. *Propagandakrig. Kampen om Norge i Norden og Europa, 1812–1814*. Notabene – Nasjonalbibliotekets skriftserie, nr. 9. Oslo: Novus forlag, 2014.

Hemstad, Ruth. «‘Skandinavismens’ tilkomst som samtidig og omstridt begrep». I Ruth Hemstad, Jes Fabricius Møller & Dag Thorkildsen (red.), *Skandinavismen: Vision og virkning*. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2018, 21–44.

Holmberg, Åke. *Skandinavismen i Sverige vid 1800-talets mitt*. Göteborg: Elanders boktrykkeri, 1946.

Jansson, Torkel. «Some Reflections on the Concept of ‘Norden’ and Nordic Identification in Time and Space». I Lars-Folke Landgrén & Pirko Hautamäki (red.), *People, Citizen, Nation*. Helsinki: Renwall Institute, 2005, s. 190–207.

Kliemann-Geisinger, Hendriette. *Koordinaten des Nordens. Wissenschaftliche Konstruktionen einer europäischen Region 1770–1850*. Berlin 2005.

Kliemann-Geisinger. «Mapping the North – Spatial Dimensions and Geographical Concepts of Northern Europe». I Karen Klitgaard Povlsen (red.), *Northbound: Travels, Encounters, and Constructions 1700–1830*. Aarhus: 2007, s. 69–88.

Koselleck, Reinhart. *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*. New York: Colombia University Press, 2004.

Munch, P.A. *Norges, Sveriges og Danmarks Historie til Skolebrug*. Christiania: Johan Dahl, 1838.

Nielsen, Yngvar. *Bidrag til Norges og Sveriges Historie 1812–1816*. Christiania: P. F. Steensballe, 1869.

«Poemer, i anledning af FÖRENINGEN», Signum: 1700–1829 81 Cg Br. Poemer i anl. af Sveriges... 1814, Kungl. Biblioteket, Stockholm.

Roosen, Carl B. *En Normands Alvorstale i Anledning den i Sverig udgivne Bog: Geographie eør [sic] Begynnare*, författad af Daniel Djurberg, rector Scholae. Ledamot af cosmographiska Societeten i Upsala. Sjette Uplagen. Örebro, trykt hos N. M. Lindh, 1815. Exemplaret Koster 24 Skl. Banco. Fredrikshald 1833.

Roosen, Carl B. *Norges og Sveriges Geografi for Begyndere*. Chris-

tania 1839.

Sanness, John. *Patrioter, intelligens og skandinaver: Norske reaksjoner på skandinavismen før 1848*. Oslo: Universitetsforlaget; Stockholm: Almqvist & Wiksell; Aarhus: Universitetsforlaget, 1959.

«Skandinaviens Geographi», *Vikingen*, 12. desember 1863, nr. 11–12, s. 43–44.

Wergeland, Henrik. «Vademecum», Manuskript, Nasjonalbiblioteket, Ms.8° 266 «Vademecum eller Collection de Caricatures ved H.W.»

Wergeland, Henrik. *Normandens Katechisme*. 2. utg. Christiania: Feilberg & Landmark, 1845.

FORFATTEROMTALE

Ruth Hemstad, f. 1966. Dr. art.

Sist publiserte arbeider:

«Geopolitikk og geografibøker for folket. Den norsk-svenske unionens besværlige beskrivelser». I Merethe Roos & Johan Tønnesson (red.), *Sann opplysning? Naturvitenskap i nordiske offentligheter gjennom fire århundrer*. Oslo: Cappelen Damm, 2017, s. 101–126.

«Kampagnen med Blæk istedet for Blod' Håndskrifter, trykk og opinionskamp i skandinavisk offentlighet, 1801–1814», *Sjuttonhundratal: Nordic Yearbook for Eighteenth-Century Studies*, 2017, s. 106–128.

«Skandinavismens’ tilkomst som samtidig og omstridt begrep». I Ruth Hemstad, Jes Fabricius Møller & Dag Thorkildsen (red.), *Skandinavismen: Vision og virkning*. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2018, 21–44.

EMBETSMANNSSTAT OG PRAGMATISME

Litt om finsk politisk kultur

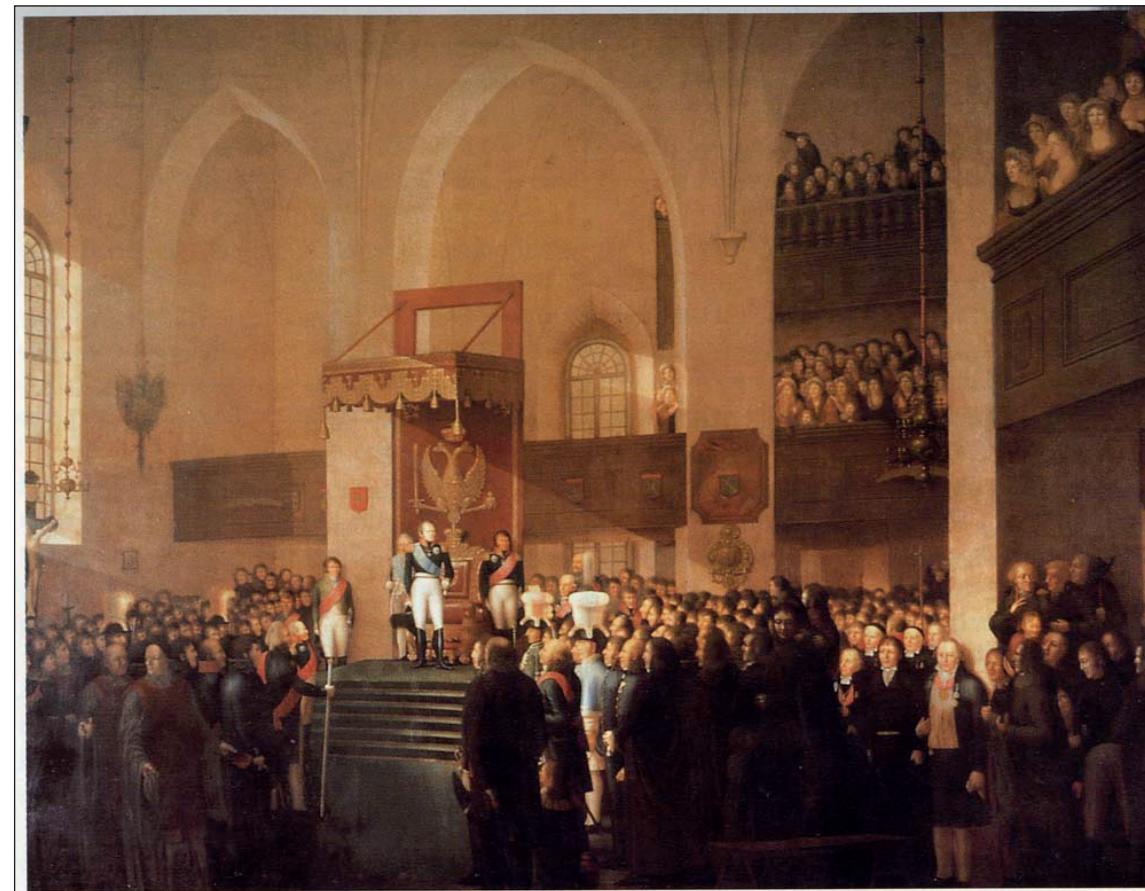
Finland er en del av Norden, men danner på flere måter en kontrast til de andre nordiske statene. Men hva karakteriserer egentlig Finlands politiske kultur? Hva formet den? Trodde du at embetsmannsstaten var noe særnorsk? Tro om igjen.

NILS IVAR AGØY
Professor i historie
Høgskolen i Sørøst-Norge

To nordiske lillebrødre Nabolandene Finland og Norge er spennende å sammenlikne, både fordi de er så like og fordi de er så forskjellige. De er like blant annet fordi de er de yngste av de fire store nordiske statene, dessuten er begge produkter av stormaktspolitikken i den senere fasen av napoleonskrigene. Slik sett har de spilt rollen som *underdogs* som måtte bygge opp sine stater fra grunnen av, men på en basis av embetsverk, tradisjoner og langt på vei også lovverk arvet fra storebrødrene Sverige og Danmark. Begge kom fra første stund inn i personalunioner med større og mektigere naboland (i begge tilfeller tidligere erkefiender, nemlig Sverige og Russland), og begge strevde for å beholde sin status som selvstendige politiske enheter. I forhold til Danmark og Sverige var Norge og Finland karrige bondeland. I likhet med de andre nordiske landene var de dypt preget av lutherdom, formidlet gjennom statskirker, og var uten slike konfesjonelle konflikter som skapte uro og friksjoner i mange andre

europeiske land.

Så er de også forskjellige. Finland var og er språklig delt mellom språk som er lingvistisk ubeslektede, som en følge av at svensk kultur siden middelalderen gjorde seg gjeldende i områder med en finsk talende befolkning. De historiske erfaringene siden de moderne statene ble til tidlig på 1800-tallet har også vært svært ulike. Våren 1918 utsprilte den finske borgerkrigen seg og satte sår som fremdeles kan merkes. Den «hvite», borgelige siden seiret da over den «røde», sosialistiske. I 1939 ble Finland angrepet av Sovjetunionen og måtte, etter å ha fått uventet hard motstand mot en tallmessig helt overlegen fiende, strekke våpen og avstå betydelige landområder i øst og sørøst. Tapene av menneskeliv var nærmere to og en halv gang så store som de totale norske tapene under annen verdenskrig. Som følge av dette erklærte Finland Sovjetunionen krig i 1941 og ble dermed Hitler-Tysklands allierte fram til 1944. Denne såkalte «Fortsettelseskrigen» krevde nye 70 000 menneskeliv, og ble etterfulgt av «Lapplandskrigen» 1944–1945,

Alexander I åpner Borgå landdag 1809, hvor finnenes gamle rettigheter bekreftes. Alexander I ble personlig uhyre populær i Finland, og ble gjenstand for overstrømmende lojalitetserklæringer. (Maleri av Emanuel Thelning 1812. Bilde: Thuresson, via Wikimedia Commons)

hvor finske styrker kjempet mot sine tidligere tyske forbundsfeller. I tiårene etter verdenskrigen ble behovet for å stå på noenlunde god fot med Sovjetunionen det helt overordnede hensynet i finsk utenrikspolitikk, og «finlandisering» ble et begrep i statsvitenskapen. Selv om vi regner med den tyske okkupasjonen, fortører norsk historie seg som svært mye mindre dramatisk.

Likheter og forskjeller har selvsagt satt spor etter seg i den politiske kulturen også. Finland har et tydelig nordisk preg, med en pragmatisk og konsensus-søkende politisk kultur, og med en universalistisk og (vesentlig) skattefinansiert velferdsstat av nordisk type, men har også klare særtrekk. Den finske tradisjonen for regjeringsdannelser og regjeringsdeltakelse har for eksempel vært svært annerledes enn den norske. Mens Norge i lange perioder har hatt mindretallsregjeringer, har dette i etterkrigstida vært unntaket i Finland. Og iveren etter å sitte i posisjon har ført til at partier med betydelig politisk avstand har dannet regjering sammen. Opposisjonspartier har kunnet få betydelig innflytelse i Norge, mens de i Finland ofte har vært dømt til vanmeklig ørkenvandring.

Vi skal nærme oss den finske politiske kulturen ved

å gå tilbake til 1800-tallet og et område hvor det i alle fall er klare paralleller mellom Finland og Norge. I norsk historie er vi vant til å snakke om tiden mellom 1814 og 1884 som embetsmannsstaten. Dette er et begrep som Jens Arup Seip lanserte for å beskrive det påfallende forholdet at en knøttliten gruppe av statstjenere kunne dominere det politiske livet i den unge staten. I klassisk norsk selvopptatthet har nok mange trodd at dette var et område hvor Norge skilte seg ut. Men også Fin-land hadde sin embetsmannsstat på 1800-tallet, kanskje i enda større grad enn i Norge, og med minst like store konsekvenser.¹

Finland som storfyrstedømme – elite og folk

Hva var det i Finlands politiske historie etter 1809 som førte fram til en embetsmannsstat?

Som følge av krigsnederlag var Sverige i 1809 tvunget til å avstå hele den østlige riksdelene (merk: ikke noe svensk lydrike eller koloni) til arvefienden Russland. Den ble ikke innlemmet i Russland, men under navnet Fin-land ble den organisert som et storfyrstedømme med den russiske tsaren som storfyrste. På Borgå landdag i 1809 fikk innbyggerne løfter om at de skulle få

Maktens sentrum på Senatstorget i Helsingfors, 1915. (Bilde: E. Sundström, via Wikimedia Commons)

beholde sin religion, sine lover og sitt politiske system, det vil si den alderdommelige firestandsriksdagen arvet fra Sverige. I Sverige ble dette systemet modernisert litt som en følge av krigen, men i Finland fortsatte det på gammelmåten, blant annet slik at landdagen, det eneste representative organet på nasjonalt nivå, bare ble sammenkalt når fyrsten ønsket det. Så viste det seg at fyrsten, det vil si den russiske tsaren, slett ikke ønsket det. Landdagen ble ikke innkalt mellom 1809 og 1863, den såkalte «statsnatten».

Hva skjedde i mellomtiden?

Den finske eliten som uventet fikk ansvaret for den nyfødte staten i fanget, var ytterst klar over maktforholdene. Storfyrsten, altså tsaren, kunne gjøre som han ville. Det gjaldt dermed å unngå at han skulle ønske å gjøre noe drastisk, og sørge for at Finland ikke ble oppfattet som et problem, men snarere som en ressurs. Åpen opposisjon mot regimet mente man bare ville virke mot sin hensikt og sinke

samfunnsutviklingen man ønsket. I første generasjon etter 1809 manifesterte dette seg ved at den finske eliten la uhyre stor vekt på å erklære lojalitet til tsaren.² Det gjaldt for enhver pris å unngå at finnene ble mistenkt for å ønske gjenforening med Sverige. Etter noe sondering viste det seg imidlertid at lojaliteten kunne kombineres med finsk nasjonalisme, altså den systematiske oppbyggingen av en finsk identitet, ikke minst basert på å fremme det finske språket. Dette var blant annet nettopp fordi det var noe som Russland forstod ville føre Fin-land og Sverige lenger fra hverandre på sikt.

Det gjaldt for enhver pris å unngå at finnene ble mistenkt for å ønske gjenforening med Sverige.

Når landdagen ikke ble innkalt, ble nasjonens politiske liv nødvendigvis konsentrert hos de som allerede hadde ansvaret for administrasjon, kirke, rettsvesen, forsvar og utdannelse, og visste hvordan det kunne gjøres. Dette var embetsmennene, med Universitetet (plassert i Helsingfors fra 1828) som knutepunkt.³ Konstrasjonen av innflytelse i denne gruppa ble enda

større enn i Norge på samme tid, siden Norge tross alt hadde et storting som møttes i noen få måneder hvert tredje år. Men den fikk grunnleggende et liknende preg, nemlig som nasjonens forsvarer mot en sterkere partner. I Norge fryktet man å bli slukt, «amalgamert», av Sverige, i Finland av Russland. I begge tilfeller hadde man å gjøre med egenrådige fyrster som på ingen måte anså seg bundet av tilfeldige innrømmelser som var gjort i 1809 eller 1814, og som overvåket det offentlige livet nøye. I begge tilfeller fikk man et system hvor regjeringsmakten var delt, henholdsvis mellom Kristiania og Stockholm, og Helsingfors og St. Petersburg. I begge tilfeller (og dette sitter det kanskje lenger inne å forstå og erkjenne i dag) dreide det seg også om eliter som ikke drømte om noen nasjonal selvstendighet, men om en mest mulig selvstendig stilling innen unionen.

Slik sett er det ikke merkelig at den finske eliten av akademisk utdannede embetsmenn i enda sterkere grad enn den norske kom til å oppfatte seg som folkets beskyttere og oppdragere. Her hører det med at «folket» i begge tilfeller for det aller meste bestod av landsbygdsboere med bare den aller mest nødtørftige skolegang, slik at en oppdragerrolle må ha virket opplagt for enhver elite som identifiserte seg med det samme folket. På midten av 1800-tallet gjaldt det *nettopp* å vise fram, for verden, men først og fremst for unionspartneren, et samlet og enhetlig finsk og norsk folk. (De fascinerende forviklingene som innslag av henholdsvis dansk og svensk kultur gav støtet til, vil det her føre for langt å gå inn på.)

Én måte den finske «intelligensens» paternalisme kom til uttrykk på, var opprettelsen av masseorganisasjoner med en eller annen form for dannelsesmål. Mønsteret for dette ble lagt under «statsnatten», men det holdt seg senere også. Initiativene kom ovenfra, fra eliten, som gjerne tolket folket som ≈ selveiende bønder. Gjennom folkebevegelsene ble elite og folk knyttet sammen i et mangesidig nasjonsbyggingsprosjekt. Det ble dannet folkeopplysnings-selskap og jordbruksforeninger, for ikke å snakke om avholdsorganisasjoner. Det var helt urealistisk å tro at tsarregimet kunne beveges til vesentlig å øke folkets formelle politiske rettigheter, og eliten mente uansett at finner flest ikke var modne for dem. I stedet fikk folket massebevegelsene.

Hvem definerer nasjonens interesse?

Her står vi ved et helt sentralt punkt når det gjelder å forstå den finske politiske kulturen. Forestillingen

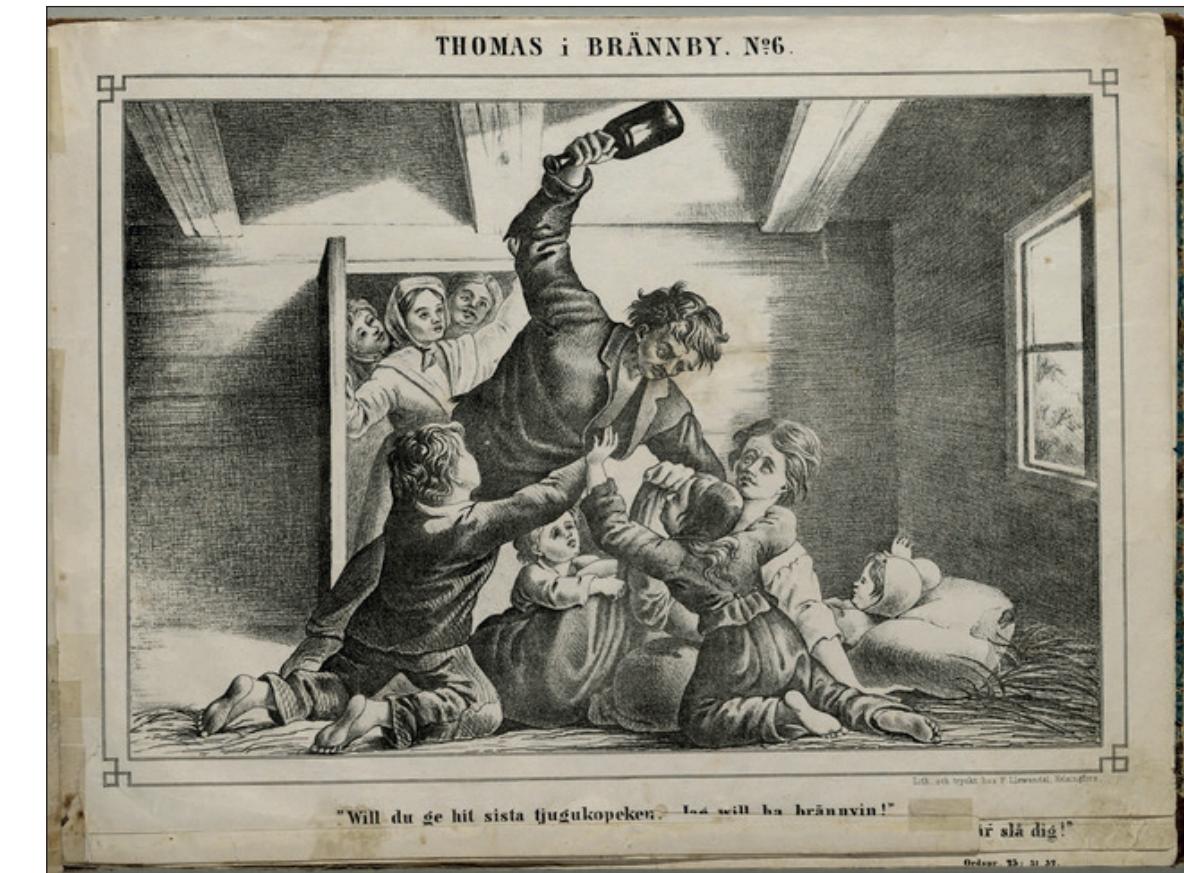
om en felles nasjonal interesse kom nemlig til å stå uvanlig sterkt i Finland. Dette fellesskapets beste arretet seg som noe som allerede forelå, det var preeksisterende, og det var nødvendig at alle gjorde sitt til å utvikle og beskytte det. Fellesskapets interesse framstod ikke, som et alternativ kunne ha vært under andre maktpolitiske forhold, som et kompromiss mellom gruppeinteresser. Tvert imot var det en del av bildet at intelligensen nødig ville innrømme at motstridende gruppe-interesser forelå i det hele tatt. Uenighet og spenninger forekom reelt innad, for eksempel i folkebevegelsene, men utad gjaldt det å presentere en mest mulig samlet front.⁴ Nasjonsbyggingen kom alltid først.

I Norge ble det dannet en samlet nasjonal front mot unionspartneren helt mot slutten av den svensk-norske unionsstriden, men den var midlertidig og framkalt av det nordmennene oppfattet som løftebrudd fra svensk side. Både før og etter unionskrisen i 1904–1905 var norsk politikk preget av sterk partipolitisk uenighet om hva nasjonens interesser bestod i og hvem som best kunne tolke dem. Kontrasten mellom Finland og Norge på dette punktet har trolig å gjøre med hvordan trusselen fra unionspartneren ble oppfattet. Tsar-Russland framstod som noe langt mer truende enn Sverige. Den russiske fare var i seg selv et argument for den svensk-norske unionen, som langt på vei var begrunnet i behovet for et sterkt og samordnet militært forsvar mot kjempen

i øst.

Historikeren Henrik Stenius hevder det er et finsk særtrekk at det aldri ble utviklet noen politisk kultur hvor flere ståstedeler eller interesser ble anerkjent som legitime samtidig og som dermed kunne møtes i en åpen debatt. Han hevder det manglet en republikansk kultur. Slik endte man opp med en politisk elite som ikke klarte å håndtere meningsuenighet i sentrale spørsmål.⁵ At det skulle kunne finnes uforlikelige gruppemotninger innad i folket, var en tanke som simpelthen ikke passet inn. Troen på embetsmennenes rett til å definere og representere den udelelige og enhetlige folkeviljen, samt vekten på statsapparatets rolle i å omforme samfunnet, og den betydningen folkeopplysning ble tillagt, minner om aspekter ved jakobinismen under Den franske revolusjon.⁶ I begge tilfeller er det snakk om situasjoner hvor tidligere tiders politiske beslutnings-systemer ikke lenger fungerte, hvor viktige nasjonale avgjørelser måtte tas, men hvor det ikke var utviklet omforente demokratiske prosedyrer for å ta dem.

Poenget er at «alle», inkludert eliten selv, regnet

En av de største folkebevegelsene var den som fremmet avhold. «Will du ge hit sista tjugokopeken. Jag vill ha brännvin!», er tittelen på dette bildet fra et av bevegelsens skrifter fra 1858. Det gikk likevel bra med hovedpersonen Thomas og hans hardt prøvede familie til slutt. (Litografi av Frans Oskar Liewental)

med at kunnskapen om hva fellesskapets beste var, lå hos eliten – og denne var enda mer sammensveiset enn i Norge. Det har sammenheng ikke minst med at selve konsolideringen av staten ble utviklet samtidig med måten å styre den på. Hele nasjonen måtte forandres etter 1809, og om noen skulle ha regien, kunne det ikke være andre enn intelligensen. Den hadde ingen reelle rivaler i form av alternative elitegrupper med andre maktbasert – mye som i Norge.⁷ Det var heller ingen tradisjon for at det høyere embetsverket isolerte seg, slik tilfellet til dels hadde vært i de mer alderstegne og fornemme forvaltningene i Dan-mark-Norge og i Sverige. Veien fra det lille som fantes av sivilsamfunn til statsapparatet var dermed kort. Embetsmennene var, med unntak av selve generalguvernøren og hans stab, alltid finner, ikke russere. På lokalplanet gled offentlig og privat over i hverandre i et nært samarbeid mellom lokalmyndigheter og folkebevegelsene. «The officials and the citizenry had the same agenda», som den tidligere nevnte Stenius har skrevet.

Mens den norske embetsmannsstaten, uansett hvor paternalistisk den var, hadde et umiskjennelig liberalt preg, fikk liberalismen aldri noe hegemoni i Finland.

den kristne skyldte å adlyde all legitim øvrighet, kom samtidig under press fordi Russlands politikk endret seg, ikke bare overfor Finland, men overfor alle underordnede territorier. Regimet insisterte stadig sterkere på tsarens makt til å sette seg ut over den finske forfatningen om han så ønsket, og det iverksatte en rekke russiferingstiltak for å integrere Finland sterkere i imperiet. Russisk språk ble gitt mye større plass enn før, og særlig upopulært var det at finske vernepliktige ble stilt under russisk kommando. Motstand ble møtt med skjerpet sensur og deportasjoner. I perioden 1899 til 1905 var den finske konstitusjonen faktisk suspendert. Nettopp i en periode da norske politikere stadig hevdet at Kieltraktaten av 1814 var blitt danket ut av Grunnloven samme år, hevdet finske politikere at tsaren i Borgå i 1809 hadde bundet seg til den finske forfatningen.

I denne situasjonen, når både de som ville forsøre forfatningen, og sosialdemokratene som ville forny den, opplevde at de kom helt til kort overfor det reaksjonære regimet, oppstod det halvrevolusjonære tilstander. Det forekom bevisst motarbeidelse av myndighetenes politikk og en aksept i visse kretser for bruk av terroristiske metoder, inkludert attentater. Det ble organisert omfattende protester mot russiferingen av militæret, i de større byene ble det dannet væpnede

borgervern, og i 1904 skjøt en student den forhatte russiske generalguvernør Nikolai Bobrikov i selve senatsbygningen sentralt i Helsingfors, før han vendte pistolen mot seg selv. Han fikk raskt nasjonal heltestatus.

I 1905 brøt imidlertid tsarregimet nesten sammen i den første russiske revolusjonen. Vi kan ikke gå inn på detaljene her, men for Finlands del innebar dette at russiferingen midlertidig stanset opp, og at forfatningen ble dramatisk endret og demokratisert. Tsaren avstod formelt fra eneveldet. I 1906 fikk både kvinner og menn alminnelig stemmerett ved valgene til den nye finske landdagen. I det første valget etter stemmerettens utvidelsen fikk sosialdemokratene 80 av 200 representanter og ble det klart største partiet. Deres framgang sådde for første gang alvorlig tvil – i eliten – om solidariteten mellom eliten og «folket», men forestillingen levde likevel videre.

I årene som fulgte forsøkte tsarregimet på ulike måter å ta tilbake det det så brått hadde gitt fra seg. Forfatningen ble på nytt satt ut av spill mellom 1908 og 1917. Men under en ny revolusjon våren 1917 brøt tsarveldet sammen for godt, og landdagen erklærte Finlands fulle uavhengighet i desember samme år. Våren 1918 kom så konflikten som kostet over 38 000 menneskeliv, og som det ikke er min mening å tolke i noen retning ved her å

Medlemmer av intelligensen gjør seg fortrolige med folkekulturen, her ved å kjøpe drakter fra Säkylä. Berømt maleri av Arvid Liljelund fra 1878. (Foto: Juhani Mylly, via Wikipedia Commons)

Edvard Isto's «Angrep» fra 1899 er den overlegent best kjente allegorien over Finlands kamp for å beholde sin konstitusjon mot Russlands angrep. (Bilde: Kansallismuseo, via Wikipedia Commons)

kalle konflikten *borgerkrigen* (og ikke f.eks. «klassekrigen», «frihetskrigen», «den finske revolusjonen», «brødrekrigen», «hendelsene i 1918» eller «det røde opprøret»). Poenget her er at mange historikere ser en del av forklaringen på den i nettopp dette at man manglet et apparat for legitim beslutningstaking når det ikke var konsensus.⁹ Begge parter, både den sosialistiske røde og den borgerlige hvite siden, hevdet å være folkets sanne representanter, å forvalte den felles nasjonale arven, og var overbevist om at deres egne tolkning var den sanne, som det ikke kunne gås på akkord med. Historikeren Risto Alapuro har framholdt at intelligensens følelse av å være sveket er viktig for å forklare eksessene under og etter borgerkrigen.¹⁰

Historien fra før Finland erklærte sin fulle selvstendighet for hundre år siden, har virket formende på den politiske kulturen i hele tiden etterpå også. Det har skjedd i form av etter-virkningene av borgerkrigen, som lenge innebar at store deler av arbeiderklassen ble definert ut av «folket». Men vi ser det også i form av en realpolitisk, pragmatisk og problem-forebyggende innstilling som fordrer indre samarbeid og selvkontroll, og en meget sterk nasjonal – ikke lokal eller regional – ramme for politikken.

Nils Ivar Agøy (f. 1959) er cand. philol. & theolog., dr. philos. og professor i moderne historie ved Høgskolen i Sør-øst-Norge. Han har blant annet gitt ut boken *For konge og fedreland? Offiserer, politikk, unionsstrid og nasjonalisme 1890–1905* (2001). I 2017 var han medredaktør for boka *Trädene i samfunnsveven: Hva har reformasjonen betydd for Norge?*

NOTER

¹ Også Sverige kan sies å ha vært en embetsmannsstat gjennom deler av 1800-tallet, ikke minst fordi Uppsala-filosofen Christopher Jacob Boströms (1797–1866) anti-parlamentæriske tanker, som fungerte som en avansert ideologisk legitimering av embetsmennenes sentrale samfunnsposisjon, preget flere generasjoner av svenske byråkrater. Imidlertid er dette et forhold som faller utenfor rammene for denne artikkelen.

² Jf. Engman, *Språkfrågan*, s. 59ff.

³ Se Klinge, *Finlands historia* 3, s. 52ff.

⁴ Se Stenius «Paradoxes of the Finnish Political Culture», s. 217.

⁵ Se Stenius «Paradoxes of the Finnish Political Culture», s. 216f., 224 m.fl.st.; jf. Alapuro «Nordic and Finnish Modernity», s. 201.

⁶ Furet, «Jacobinism», s. 71off. Jeg er takknemlig for at Kai Østberg gjorde meg oppmerksom på denne parallellen.

⁷ Alapuro, «The Intelligentsia, the State and the Nation», s. 148f.

⁸ Stenius, «Paradoxes of the Finnish Political Culture», s. 223; jf. Meinander, *Finlands historia*, kap. 6.

⁹ Stenius, «Paradoxes of the Finnish Political Culture», s. 224.

¹⁰ Alapuro, «The Intelligentsia, the State and the Nation», s. 153f., jf. Alapuro «Nordic and Finnish Modernity», s. 201.

LITTERATUR

Alapuro, Risto. «The Intelligentsia, the State and the Nation». I Max Engman & David Kirby (red.), *Finland: People, Nation, State*. London: Hurst, 1989, s. 147–165.

Alapuro, Risto. «Nordic and Finnish Modernity: A Comparison», I Jóhann Páll Árnason and Björn Wittrock, *Nordic Paths to Modernity*. New York/London: Berghahn Books, s. 191–206.

Engman, Max. *Språkfrågan: Finlandssvenskhetens oppkomst 1812–1922*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 2016.

Furet, François. «Jacobinism». I François Furet & Mona Ozouf (red.), *A Critical Dictionary of the French Revolution*. Cambridge, Massachusetts/London: The Belknap Press, 1989, s. 704–715.

Klinge, Matti. *Finlands historia* 3. Esbo: Schildts Förlag 1996.

Meinander, Henrik. *Finlands historia*. Helsingfors/Stockholm: Söderströms/Atlantis 2007.

Stenius, Henrik. «Paradoxes of the Finnish Political Culture». I Jóhann Páll Árnason and Björn Wittrock, *Nordic Paths to Modernity*. New York/London: Berghahn Books, s. 207–228.

HÖGERNS VÄGSKÄL – MED ELLER MOT YTTERHÖGERN?

Under 1930-talet framstod olika former av fascism som hot mot Nordens demokrater. Mest utsatta var de konservativa ungdomsförbunden där många lyssnade på sirenernas lockande sånger från Italien och Tyskland. På senare årtionden har högerpopulistiska partier vunnit inflytande i de tidigare så stabila nordiska politiska systemen.¹ Återigen ställs särskilt högerpartierna inför frågan – samarbete eller strid?

TORBJÖRN NILSSON
Professor i historia
Samtidshistoriska institutet
Södertörns högskola

Spänningarna mellan liberal-konservativa partier och högerpopulismen har sällan studerats i ett längre historiskt perspektiv. Mitt syfte är därför att jämföra utvecklingen under 1930-talet med de senaste decenniernas. Onekligen finns skillnader mellan 1930-talets mer eller mindre fascistiska revoltörer och senare tids mix av nationalism, främplingsfientlighet och populism. Den demokratiska högers huvudbry är dock likartat – att distansera sig från utmanarna eller att samarbeta med dem. Kan de skilda strategier som valts härföras till specifika historiska situationer? Eller går det att spåra en nordisk konsensus i fråga om agerandet mot extrempartierna då och nu?

1930-talets konservativa partier i Norden

Sverige

Att högers 1904 nybildade parti fick namnet Allmänna valmansförbundet, AVF, avslöjar de konservativas skepsis till moderna partier. Till det kan läggas motstånd mot parlamentarism, allmän rösträtt och kvinn-

ligt medlemskap i AVF.² Under Arvid Lindmans ledning utvecklades dock AVF till ett massparti som efter demokratins fulla genombrott 1917–1921 nådde 17–29 procent vid riksdagsvalen fram till 1940.³ Det organiserat självständiga Sveriges nationella ungdomsförbund, SNU, var särskilt framgångsrikt med ett medlemstal kring 40 000 år 1932.⁴ Samma år inleddes dock Socialdemokraternas långa maktinnehav. Efter Lindmans avgång som statsminister 1930 skulle det dröja till 1976 innan högern deltog i regeringen, med undantag för krigsårens samlingsregering.

Danmark

Konservative Folkeparti, KF, efterträdde 1915 det mer aristokratiska och traditionella Høyre. I det nya partiet blandades liberala och konservativa idéer. När den profilstarke John Christmas Møller blev ordförande 1929 lanserades en mer oberoende hållning gentemot bonadliberala Venstre. Christmas Møller betonade sociala och nationella frågor, vilket gav honom ett starkt stöd

"Arvid Lindman – Sveriges statsminister 1906–1911 och 1928–1930"
Hentet fra WikiCommons,

från Konservativ Ungdom, KU. Dess medlemskap fördubblades åren 1932–1936 från 15 000 till 30 000. Moderpartiet samlade 60 000 medlemmar och KU bidrog starkt till valarbete och annan agitation. KF nådde under decenniets val 17–19 procent av rösterna.⁵

Norge

Høyre bildades redan 1884, långt tidigare än sina nordiska partibröder. Huvudkonkurrenten Venstre var större men när Arbeiderpartiet gick fram som en följd av rösträttens utvidgning 1898/1913 kunde Høyre för en tid bli största parti i Stortinget. På 1930-talet nådde man 21–29 procent av rösterna. Samverkan med utbrytarna i Frisinnade venstre upphörde 1931 och det senare började samarbeta med olika grupper på högerkanten, däribland Vidkun Quislings nybildade Nasjonal samling. Någon större lycka hade dessa partier dock inte, vare sig bland väljarna i allmänhet eller Høyres folk.⁶

Finland

Nationella samlingspartiet har sina rötter hos gammal-finnarna. Efter självständigheten 1917 och inbördeskriget arbetade man för en monarkistisk konstitution. Sedan Tyskland brutit samman i november 1918 blev

lösningen istället en republik med stark presidentmakt. Inom Samlingspartiet fanns omfattande stöd för extrema rörelser som Lappo och Akademisk-Karelska Sällskapet, AKS. Samlingspartiet ingick 1933 valsamverkan med den fascistliknande Fosterländera folkrörelsen, IKL. Resultatet blev dock negativt och kontakterna med IKL mer frostiga, för att helt avbrytas 1939.⁷

1930-talets utmanare

Som helhet utgjorde inte nationalsocialisterna något allvarligt hot mot de traditionella högerpartierna vid valen, förutom i Finland. I Danmark fick Fritz Clausens nazister obetydliga 1,8 procent 1938. Också i Sverige och Norge var stödet svagt. Det stora problemet i Danmark, Sverige och Norge visade sig vara ungdomsorganisationerna. Nationalsocialism och fascism var i hög utsträckning en yngre generations protest mot det traditionella samhället och dess parlamentariska system. De yngre attraherades av kollektiva aktioner med aggressiv retorik och våldsromantik. Bortser man från andra skillnader finns här en likhet med den radikala vänstervåg som förknippas med år 1968.

Sverige

SNU hade bildats 1915 och blev snabbt viktigt för AVF, inte minst i kampanjer mot 1925 års nedrustningsbeslut. Särskilt unga akademiker i Lund och Uppsala anslöt sig. I början av 1930-talet ökade avståndet till moderpartiet. Förrakten mot demokrati och parlamentarism spreds till förmån för en stark riksledning. Högers näringsslivsvänliga politik ersattes av statskollektivistiska idéer med inspiration från Italien och Tyskland.⁸

Danmark

"Det unga Danmark" var ett känt begrepp redan vid mitten av 1800-talet. Snarare än en rörelse eller ett program har det setts som ett begrepp som uttolkade danskhetens väsen. Kärnan var en antiliberal och organisk nationalism. Att vara dansk var oförenligt med liberalism. Både ungkonservativa och traditionellt konservativa attraherades av denna idéströmning. Antagonismen mellan systemtrogna och systemkritiska konservativa ökade under 1930-talet. Det program som KU utgav var närmast en direkt översättning av svenska SNU:s, som man hade nära förbindelser med.⁹

De yngre attraherades av kollektiva aktioner med aggressiv retorik och våldsromantik.

temtrogna och systemkritiska konservativa ökade under 1930-talet. Det program som KU utgav var närmast en direkt översättning av svenska SNU:s, som man hade nära förbindelser med.⁹

Norge

Utanför de etablerade partierna fanns extrema rörelser med viss potential, men den tilltänkte ledaren för en auktoritär fosterländerisk rörelse, upptäcktsresanden, forskaren och Nobelpristagaren Fridtjof Nansen, hade

avlidit 1930. Quislings NS nådde bara som högst 1,8 procent vid Stortingsvalen.

Finland

I motsats till i de andra länderna var Finlands unga konservativa mindre lockade av nationalsocialismen än den äldre generation som hade formats av inbördeskriget 1918 och oron för kommunistiska upprorsplaner. Som helhet var dock högerextremismen starkare här än i övriga Norden. AKS hade ett omfattande stöd bland finskspråkiga akademiker och Lappo hade sina rötter bland Österbottens bönder, också många svenska språkiga. Lappo förbjöds efter våldsamheter 1932. Istället blev IKL störst på den högerextrema kanten. Sympatier för det nazistiska Tyskland fanns också inom Svenska folkpartiet, inte minst under fortsättningskriget från 1941. Samtidigt verkade inom SFP en principfast liberalkonservativ strömning med rättsstaten som grund.¹⁰

Avgörandets tid

Relationerna mellan högerpartierna och deras ungdomsförbund i Sverige, Danmark och Norge var inte bara likartad, avgörandet skulle komma ungefär samtidigt, med splittring och ett förändrat konservativt nordiskt landskap som följd.

Sverige

Vissa Høyredistrikts stödda av ungdomsorganisationer

John Christmas Møller (1894–1948) taler til Danmark fra BBC i London" Kilde: Den Store Danske Encyklopædi.

SNU var för starkt för att besegras. När Lindman 1934 bröt banden stod bara en minoritet inom ungdomsrörelsen bakom honom. Majoriteten fortsatte som självständigt parti, under namnet Sveriges nationella förbund, SNF. AVF grundade ett nytt ungdomsförbund, Ungsvenskarna, tätare organisatoriskt knutet till moderpartiet. På kommunal nivå ingicks valallianser mellan SNF och Höger 1934–1938 (Norrköping, Helsingborg), vilket godtogs av partiet. De tre ledamöter (nationella gruppen) som sattit kvar på högermandat sedan valet 1932 föll ur riksdagen vid följande val 1936.¹¹ SNF lyckades lika lite som de andra nationalsocialistiska eller protyska partierna få något större inflytande. Den styrka som visades upp vid brytningen 1934 rann ut i sanden och SNF vandrade ut i den politiska öknen.

Danmark

Här förblev de flesta ungkonservativa lojala till moderpartiet och de ledande opponenterna tvingades lämna rörelsen. Partiets ordförande Christmas Møller var för nationellt sinnad för att acceptera de tyska eller italienska lärorna, och samtidigt för mycket demokrat för att vilja omforma de hävdunna parlamentariska institutionerna.¹²

Norge

Vissa Høyredistrikts stödda av ungdomsorganisationer

ingick i valallians med NS, som i Bergen 1933. Partiledningen angrep beslutet och lyckades isolera NS och andra grupper. På så sätt säkrade partiet även ekonomiskt stöd från näringsslivet, där tidigare tanken funnits att göra Fedrelandslaget till högeraktivismens samlande kraft.¹³

Finland

Valet 1933 blev ett stort bakslag för Samlingspartiet. Partiet rasade från 42 till blott 18 mandat (IKL fick 14). Uppslutningen kring extrema hållningar fick stark intern kritik och samarbetet avbröts några år senare. IKL bevarade däremot sin ställning fram till vapenstilleståndet 1944 (då det förbjöds). Partiet kännetecknades av antikommunism, korporatism, ultranationell utrikespolitik, antisvenskhet, ledarprincip och traditionell kristen tro.¹⁴ Bäst lyckades man i valet 1936 med 8,3 procent. Under fortsättningskriget var tyskvänligheten dock spridd långt utanför IKL.

Högerns glömda antifascism

Ungdomsrörelsernas opposition hade tolererats till en viss gräns. När de gick för långt eller försökte etablera sig som fristående parti slog partiledningarna tillbaka. SNU uteslöts från högerfamiljen och danska KU övertogs av lojala element. Också i Norge slogs angreppen tillbaka. Vid mitten av 1930-talet hade de tre konservativa partierna segrat. Det ideologiska receptet var likartat: Demokratin förenades med traditionella inhemska erfarenheter; nationalsocialism och fascism utdömdes som onationella, oförenliga med nordisk historia.

De konservativas insatser har sällan beaktats när forskare velat förklara högerextremismens misslyckande i Norden. Analysen här motiverar dock Arvid Lindman, John Christmas Møller och Carl Joachim Hambro vars plats i ett tänkt antifascistiskt Panthéon där de självfallet samsas om utrymmet med liberaler såväl som socialdemokrater. De senare inte minst för skapandet av breda allianser som motverkade spridningen av antidemokratiska stämningar bland jordbrukarna och reformer som skapade framtidstro och en ökad tillit till systemet.

Finland avviker från denna bild. Inbördeskriget, den underjordiska kommunismens revolutionära verksamhet och Sovjetunionens närlhet polariserade samhället. Starka auktoritära grupper motarbetade kommunister (och andra) med både legala och illegala medel. Samlingspartiet accepterade en del av de nya extrema idéerna, men distanserade sig sedan från IKL. Orsaken var dock lika mycket oro för dess statskollektivistiska åsikter som våldsinslagen. Reaktionen från konservativa statsmän som Juha Paasikivi (president 1946–1956) var ändå betydelsefull för bekämpandet av våldsaktionerna, liksom regeringsbildandet 1937 då socialdemokrater och agrarer samverkade i "rödmylleregeringen". Extre-

Hambrø var pressemann, författare och politiker (H). Kilde: Nasjonalbiblioteket i Norge.

ma idéer florerade dock fram till 1944.¹⁵

Utan tvivel har det nordiska politiska landskapet förändrats sedan 1930-talet och det andra världskriget. De tidigare konservativa högerpartierna har inlemmat liberala idéer på flera områden, inte minst inom den ekonomiska politiken och i moralfrågor. Liberalism och modernitet väger ofta tungt som konservatism och traditionalism. Skillnaderna mellan de borgerliga partierna skiftar över tid, liksom deras relativa styrka inom blocket.

2000-talets moderna höger

Sverige

AVF:s moderna skepnad, Moderata samlingspartiet, rörde sig mot mitten efter förlustvalet 2002. Den nye partiledaren Fredrik Reinfeldt slaktade många av partiets tidigare heliga kor som ett starkt försvar, kritik mot den socialdemokratiskt färgade arbetsrätten och nedskärningar i välfärdssystemet under sin tid som statsminister för en borgerlig fyrtiårsregering 2006–2014. Även en generös invandrings- och flyktingpolitik präglade politiken. Därmed stängde han dörren till all samverkan med Sverigedemokraterna, SD. I slutet av sin statsministertid höll han ett uppmärksamt tal

där medborgarna uppmanades att öppna sina hjärtan för den stora gruppen flyktingar i världen. Efterträden från 2016 Anna Kinberg Batra lyckades inte balansera mellan de föregående årens öppna politik och de allt starkare interna kraven på en omläggning av flyktingpolitiken. Även oklarheter i fråga om förhållandet till SD bidrog till hennes fall och valet av Ulf Kristersson till ny partiledare 2017. Under tiden hade den socaldemokratiskt ledda regeringen under Stefan Löfven genomfört omfattande inskränkningar av flyktingmottagandet, förvandlande den svenska politiken till EU-genomsnittlig.

Danmark

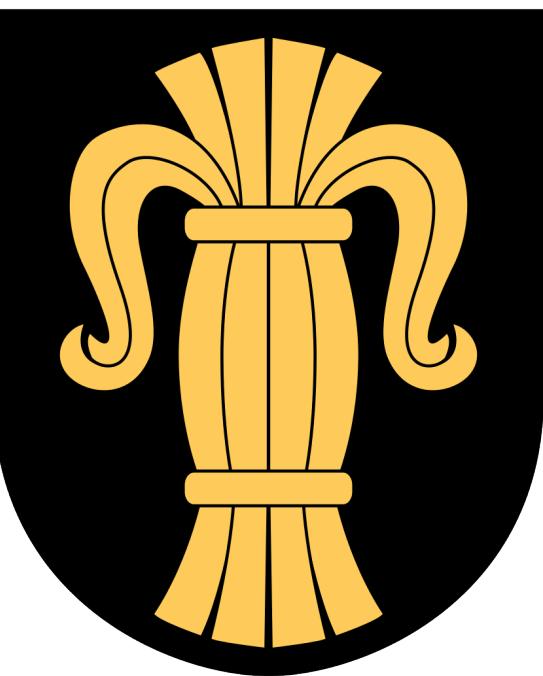
Från 1990-talet ökade kritiken mot den öppna danska invandringspolitiken. Först med den högerliberala regeringen som tillträdde 2001 inleddes dock ett systemskifte. Venstre och KF stödtes i folketinget av invandringskritiska Dansk Folkeparti, DF, som hade gått starkt framåt i valet. Politiken fick omfattande inhemskt stöd men också kritik från andra länder och internationella organisationer för mänskliga rättigheter och flyktingfrågor. Den liberal-konservativa koalitionen under statsminister Anders Fogh Rasmussen, V, behöll makten efter valet både 2005 och 2007. Åren 2011–2015 hade socialdemokraterna makten, utan att omforma den restriktiva invandringspolitiken. Därefter återkom en Venstreledd koalition, nu med Lars Løkke Rasmussen som statsminister, sedan Fogh Rasmussen blivit Nato-chef 2009. DF uppnådde 2015 21,1 procent av rösterna, men stannade ändå utanför regeringen som inflytelserikt stödparti i Folketinget. De danska konservativa är numera ett litet parti, med endast 3,4 procent vid valet 2015. Venstre har övertagit rollen som dominerande högerparti.¹⁶

Norge

Høyre har ofta befunnit sig i skuggan av Arbeiderpartiet. Vänstersidan har dock försvagats och 2013 kunde Erna Solberg bli Høyres första statsminister sedan 1990. Hon kom att leda en minoritetsregering tillsammans med Fremskrittspartiet, från 2018 förstärkt med Venstre. Mittenpartierna utanför regeringen ger sitt stöd i Stortinget i utbyte mot uppmjukningar av den restriktiva invandringspolitiken som sedan länge stått högst på FrP:s önskelista.

Finland

Samlingspartiet har behållt sin inflytelserika position, inte minst genom deltagande i de flesta regeringar de senaste 20 åren. Tidvis har partiet också innehört statsministerposten (Holkeri, Katainen, Stubb). Den finländska traditionen av breda regeringar har möjliggjort partiets regeringsinflytande. Vid valet 2015 nådde man 18,2 procent, en minskning med drygt två procent jämför-

Sveriges nationella förbunds (SNF) vapen. Hentet fra Wikimedia Commons

fört med 2011.

Hotet från höger

Utanarna skiljer sig från företräden för 60-70 år sedan. De har utvecklats vid sidan om det traditionella partisystemet, som protest- eller populistiska partier starkt kritiska till välfärdsstatens skatter och byråkrati samt försvagningen av traditionella värden i samhället. Invandringen blev aktuell efter en tid och kom att utvecklas till den viktigaste frågan och en gemensam nämnare. Att se dem som fascistiska partier vore emellertid missvisande. Man framför i program och agitation demokratins idéer. SD är det enda av de här behandlade partierna som har sitt ursprung i nazistiska miljöer. Det förhindrar inte att företrädare i alla dessa partier kan uttrycka rasistiska hållningar. I forskningen ses vanligen partierna numera som högerinriktade endast i kulturfrågor i vid mening (invandring, multikultur, brottslighet). Ekonomiskt framhävs välfärdsstatens favorer till – den inhemska – befolkningen.¹⁷

Sverige

Populist- eller missnöjespartiet, Ny demokrati, ND, lyckades vid debutvalet 1991 med 5,7 procent på riksdagen, tack vare omfattande medieuppmärksamhet, kända partiledare och ökad misstro mot svensk invandringspolitik. Partiets tid i rampljuset blev dock kort – en mandatperiod – som en följd av personstrider och rasistiska uttalanden av partiföreträdare. Sverigedemokraterna har lyckats att skapa ett mer stabilt parti, även

om ett antal företrädare har hoppat av, gjort rasistiska uttalanden eller hamnat inför rätta. SD har sina rötter i 1980-talets nynazistiska miljöer. Man har utformat en mer modest politik inom demokratins ramar med ideologiska beteckningar som nationalkonservatism och socialkonservatism men det historiska arvet kastar fortfarande en skugga över partiet. Med 5,7 respektive 12,9 procents stöd i valen 2010 och 2014 har man fått ett stabilt fäste i riksdagen. Varken Reinfeldts moderatledda regering eller den efterföljande socialdemokratisk-miljöpartistiska regeringen har dock ingått några avtal, eller ens fört samtal, med SD.

Danmark

Valet 1973 blev sensationellt. Fem nya partier steg in i Folketinget, ett av dem Fremskridtspartiet, bildat året innan av den kontroversielle advokaten Mogens Glistrup. I flera decennier skulle Glistrup dominera det populistiska, antibyråkratiska och snart också främplingsfientliga partiet. Särskilt muslimer utsattes för angrepp. Partiets väg blev som Tivolits berg- och dalbana, tidvis utanför Folketinget, och Glistrup själv dömdes till fängelse för skattebrott. Pia Kjærsgaard och andra i ledningen bröt sig ur 1995 och bildade Dansk Folkeparti, DF. Syftet var att bli ett mer acceptabelt parti som i samverkan med andra kunde förändra främst invandringspolitiken. Vid valet 2001 nådde DF som tredje största parti 12 procent av rösterna. Under tio år samverkade den Venstreledda regeringen med DF. Uppgörelser mellan parterna gjordes innan förslagen nådde Folketinget. DF kom att särskilt präglad invandringspolitiken, som också vällat missnöje inom andra partier. Motståndet mot multikulturalism och invandring har sedan dess utgjort kärnan i politiken, också från 2012 under efterträdaren Kristian Thulesen Dahls ledning. Valet 2015 gav rekordhöga 21,1 procent. De senaste 15–20 åren har DF haft ett påtagligt starkt inflytande i dansk politik, trots att man aldrig suttit i regeringen.¹⁸

Norge

1973 skapades motsvarigheten till danska FrP, även om namnet inledningsvis något narcissistiskt blev Anders Langs parti, ALP, efter sin grundare. Programmet påminde starkt om Glistrups parti med skattesänkningar och minskad byråkrati. Under Carl I Hagens mångåriga ledning 1978–2006 blev man som Fremskrittspartiet, FrP, en etablerad kraft i partisystemet, lokalt och rikspolitiskt. Den ekonomiska politiken svängde mellan nyliberalism och löften om välfärdsreformer. Mer

kontinuitet präglade invandringspolitiken med dess starkt begränsade möjligheter för tillträde till det rika oljelandet Norge.¹⁹ Först under efterträdaren Siv Jensens ledning tog FrP steget in i regeringen efter valet 2013 (16,3 procent). Jensen fick den tunga posten som finansminister. Väljarstödet sjönk något 2017 men koalitionen H – FrP satt kvar.

Finland

Nordens första egentliga populistiska parti var Finlands småbruksparti bildat 1959 av den erfane agrarpolitikern Veikko Vennamo. Missnöjet byggde bland annat på den svåra situationen för de karelare som efter andra världskriget tvingats lämna de områden som blivit sovjetiska. Under namnet Landsbygdspartiet fick man 1970 drygt var tionde väljares röst. Sedan följde upp- och nedgångar om vartannat. Under 1980-talet hade man en lyckad period med sonen Pekka Vennamo som partiledare. 1995 gick partiet dock i konkurs. Arvtagare blev Sannfinländarna, med Timo Soini som ledare fram till 2015. Dess politik har mycket gemensamt med andra partier inom såväl som utanför Norden. Kritik mot EU, mot invandring, för försvaret, nationalism och traditionellt kristna värderingar.²⁰

Partiet nådde riksdagen 2001 men det verkliga genombrottet kom med sensationella 19 procent 2011. Partiet ingår från 2015 i regeringen tillsammans med Samlingspartiet och Centern. Soini blev utrikesminister. När han annonserade sin avgång 2017 utbröt en strid mellan den kontroversielle och starkt invandringskritiske Jussi Halla-aho och en mer moderat kandidat. Halla-aho vann och oppositionen bröt då med partiet för att bilda en egen grupp i riksdagen.

Samverkan tidens lösen

Risken för högerns partier har till skillnad från under 1930-talet inte varit att förlora delar av partiapparaten eller aktiva politiker. Utanarna har vunnit parlamentariskt inflytande genom uppbygge av egna organisationer. Frågan har likväld ställts om samarbete med dem är önskvärt, kanske som regeringsunderlag eller till och med som regeringspartner. De fyra fallen diskuterade ovan visar på såväl skillnader som likheter. Tre partier har en längre historia – från 1959 eller början av 1970-talet – innefattande också ombildningar och namnbyten. Sverige är ett undantag, med Ny Demokrati först 1991 och sedan SD. Det senare skiljer också ut sig med sin nazibakgrund. ”Framstegspartierna” på norska och danska uppvisade inledningsvis många gemensamma tidstypiska drag medan Landsbygdspartiet

Stortingets markering av 4. November. Regeringen deltok på markeringen av 4. November i stortingsalen. Her statsminister Erna Solberg og finansminister Siv Jensen*. Fotograf John Greiner Olsen. Kilde: Stortinget

avvek med sitt antiurbana ursprung.

Strategierna då? I Finland, Danmark och Norge har de nya partierna i hög grad kommit att behandlas som "normala" partier. Landsbygspartiet ingick i regeringen så tidigt som 1966. Dess framtoning var emellertid mindre kontroversiell än de danska och norska revolutionerna. Den mikroskopiska flyktingströmmen var inte heller någon stridsfråga i Finland under det kalla krigets tid, men blev snabbt viktig för de två andra.

Mest framgångsrikt kan danska DF sägas ha varit. Partiets flyktingpolitik har fått gehör och blivit landets, trots att DF aldrig ingått i regeringen. De senaste årens inträde i regeringssamverkan i Norge (2013) och Finland (2015) markerar också de nya partiernas etablerande som en bestående familj i det nordiska partisystemet.²¹ Karaktären av berg- och dalbaneparti med starka svängningar mellan valen tycks också ha förszagats. Några brytningar eller skarpa meningsmotsättningar har denna samverkande strategi från den traditionella högerns sida inte skapat. De egna väljarna har varit med på noterna och priset för samarbete taktiskt sett blivit lägt. Samtidigt har vinsten varit betydande – att kunna skapa ett borgerligt regeringsunderlag.

På 1930-talet följde högern i Sverige, Norge och Danmark en gemensam – framgångsrik – väg. Med sin särpräglade historia avvek Finland. Normalfallet idag är Norge, Danmark och Finland. De nya par-

tierna har accepterats och anpassats till systemet, med norska FrP som mer "normaliserat" än DF och Sannfinländarna. Samarbete med dem är på intet sätt tabubelagt. Undantaget är Sverige. Överenskommelser med Ny Demokrati ansågs inte acceptabelt, trots att partiet kunde falla regeringen Bildt genom att rösta med oppositionen. När ND var på väg att falla sönder förekom dock hemliga kontakter mellan Moderaternas partisekreterare och oppositionella riksdagsledamöter från ND.²² SD har möts av än mer kompakt avståndstaganande. Att ens se någon form av samtal som en möjlighet har snabbt brännmärkts av opinionsbildare. Inget av blocken har velat diskutera hur man ska agera om inget av dem når egen majoritet– ändå ett högst troligt scenario.²³

Från internt hot till extern hjälp

Medan 1930-talets högerextremism hotade att spränga den traditionella högern inifrån står 2000-talets utmanare utanför partiet. De senare har i liten utsträckning vunnit över högerpartiernas medlemmar. Väljare har däremot kunnat hämtas hem, men också från socialdemokratin vilket rent blockpolitiskt har begränsat skadan. Med brytningarna vid 1930-talets mitt mellan höger och ytterhöger distanserades demokratifriarna från det parlamentariska systemet. Högern fick en tydlig plats i försvaret av demokratin. Idag kan samarbete

med populistpartierna (förenklat uttryckt) innebära en hägrande vinst för högern – att förhindra socialdemokratins möjligheter att bilda regering. Detta särskilt som många inom arbetarpartiernas traditionella väljarkår numera röstar på motståndarna.²⁴ Hotet inifrån under 1930-talet vänds då till en möjlighet tack vare stöd utifrån.

Möjligen kan samarbetet som vuxit fram (snart i Sverige?) bli framtidens politiska nordiska modell. Om inte populistpartierna bryts sönder inifrån genom personstrider eller väljarflykt när löftena ska infrias förstås. Det argumentet för att ta in dem i värmen har tidigare framförts i Sverige. Effekterna i Danmark, Norge och Finland har dock motsagt denna förhoppning. I Danmark finns dock tecken på ett närmande mellan socialdemokrater och DF. En sådan socialt sett mer homogen allians är inte helt otänkbar.

Till skillnad från under krisernas 1930-tal är knappast demokratin som system idag hotat. Att försvagade partier, ökat våld i samhället och misslyckad integration på sikt kan urgröpa demokratin ska dock inte glömmas bort. Men inte heller att demokratin bygger på att majoritetens vilja ska styra. Någon hållfast garanti för att inte intolerans och främplingsfientlighet ska ta över finns därfor inte. Och högerns vägval kan därfor få motsatt effekt än den historiska insatsen mot fascismen under 1930-talet.

Studien är tillkommen inom det av Östersjöstiftelsen finansierade projektet *Demokratins drivkrafter*.

Torbjörn Nilsson er professor i historie ved Söderörns högskola og har tidligere gitt ut bökena Mellan arv och utopi. Moderata vägval under hundra år, 1904-2004 (2004) og Hundre år av svensk politik (2009).

NOTES

- ¹ Om begreppen och karaktären av partifamilj, Jungar & Jupskås, *Populist Radical Right Parties*; Demker & Svåsand, *Partiernas århundrade*.
- ² Partiets första decennier i Nilsson, *Mellan arv och utopi*, s. 129–175; Wärenstam, *SNU och högern*.
- ³ Högerns accepterande av demokratin utifrån historiesynen, Nilsson, *Med historien som ledstjärna*.
- ⁴ Andersson, *Tradition och förändring*, s. 58f, 86.
- ⁵ Jensen, *Mellem demokrati og fascism*; Egander Skov, *Konservatism i mellemkrigstiden*, s. 135–149.
- ⁶ Danielsen, *Borgerlig oppdemningspolitikk*; Uglevik Larsen, *Conservatives and Fascists*.
- ⁷ Bonsdorff, *Samlingspartiet*; Bonäs, *Kommunistiskräck*.
- ⁸ Wärenstam, *SNU och högern*; Nilsson, *Mellan arv och utopi*, s. 79–84, 171–173.
- ⁹ Egander Skov, *Konservatism i mellemkrigstiden*, s. 202.
- ¹⁰ Djupsund & Karvonen, *Fascismen i Finland*; om en stark rättsstatsvälv, se Bengelsdorff, *Eirik Hornborg*.
- ¹¹ Brytningen: Nilsson, *Mellan arv och utopi*, s. 171–173; valsamverkan i Wärenstam, *SNU och högern*, kap. 6.
- ¹² Jensen, *Mellem demokrati og fascism*; Egander Skov, *Konservatism i mellemkrigstiden*, s. 220–223.
- ¹³ Danielsen, *Borgerlig oppdemningspolitikk*, s. 197–202.
- ¹⁴ Djupsund & Karvonen, *Fascismen i Finland*, s. 18f.
- ¹⁵ Andreen, *Finland i brännpunkten*, s. 17–28, 98–101.
- ¹⁶ Friisberg, *Dansk demokrati*; Skou, *520 dage*.
- ¹⁷ Om vänster och höger, se Hellström, *Trust us*, s. 44; Jungar & Jupskås, *Populist Radical Right Parties*, s. 216.
- ¹⁸ Dansk Folkepartis inflytande, Friisberg, *Dansk demokrati*; Skou, *520 dage*.
- ¹⁹ Svåsand & Wörlund, *Partifremvækst og partioverlevelse*, s. 253–278.
- ²⁰ Hellström, *Trust us*; Jungar & Jupskås, *Populist Radical Right Parties*.
- ²¹ Demker & Svåsand, *Partiernas århundrade*.
- ²² Tobisson, *Främling i folkhemmet*, s. 440–445.
- ²³ Kiiskinen & Saveljeff, *Att dansa i otakt med väljarna*.
- ²⁴ Marsdal, *Högerpopulismen disseknerad*.

LITTERATUR

- Andersson, Lars I, *Tradition och förändring. Den skånska högern i dess borgerliga omgivning 1928–1936*. Uppsala: Sisyfos, 2003.
- Andreen, Per G., *Finland i brännpunkten. Mars 1940 – juni 1941*. Köping: Lindfors, 1980.
- Bengelsdorff, Anna Lena, *Eirik Hornborg: orädd sanningssägare och rättskämpe*. Helsingfors: Svenska folkskolans vänner, 2012.
- Bonsdorff, Göran von, *Samlingspartiet*. Helsingfors: Söderström, 1947.
- Bonäs, Johanna, *Kommunistiskräck, konservativ reaktion eller medveten bondepolitik? Svenskostberbottniska bönder inför Lapporörelsen sommaren 1930*. Åbo: Åbo Akademis förlag, 2012.
- Danielsen, Rolf, *Borgerlig oppdemningspolitikk 1918–1940*. Høyres historie, bd 2. Oslo: Cappelen, 1984.
- Demker, Marie & Lars Svåsand, *Partiernas århundrade. Fempartimodellens uppgång och fall i Norge och Sverige*. Stockholm: Santérus, 2005.
- Djupsund, Göran & Lauri Karvonen, *Fascismen i Finland. Högerextremismens förankring hos väljarkåren 1929–1939*. Åbo: Åbo akademi, 1984.

Egander Skov, Christian, *Konservatisme i mellemkrigstiden*. Århus: Århus Universitetsforlag, 2016.

Friisberg, Claus. *Dansk demokrati og politik 1973–2015 i en verden i hastig forandring*. Varde: Vestjysk Kulturforlag, 2016.

Hellström, Anders, *Trust us. Reproducing the nation and the Scandinavian nationalist populist parties*. New York: Berghahn Books, 2015.

Jensen, Erik. *Mellem demokrati og fascism. Traek af Konservativ Ungdoms organisatoriske og ideologiske nyorientering 1932–34*. Odense: Odense universitetsforlag, 1983.

Jungar, Ann-Cathrine & Anders Ravik Jupskås, "Populist Radical Right Parties in the Nordic Region: A New and Distinct Party Family?" *Scandinavian Political Studies* (37:3), 2014, s. 215–238.

Kiiskinen, Jenny & Sigrid Saveljeff. *Att dansa i otakt med väljarna: Socialdemokraternas och Moderaternas strategiska bemötande av Sverigedemokraterna*. Malmö: Malmö högskola, 2010.

Marsdal, Magnus E., *Högerpopulismen dissekertad: hemligheten bakom Fremskrittspartiets framgångar*. Lund: Celander, 2008.

Nilsson, Torbjörn, *Arv eller utopi? Moderata vägval under hundra år, 1904–2004*. Stockholm, Santérus, 2004.

Nilsson, Torbjörn, "Med historien som ledstjärna – Högern och demokratin 1904–1940", *Scandia* 1/2002, s. 77–107.

Skou, Kaare R., *520 dage der forandrede Danmark: politisk journal over Lars Løkke Rasmussens smalle venstreregering 2015–16*. Köpenhamn: Gads, 2017.

Svåsand, Lars & Ingemar Wörlund, "Partifremvekst og partioverlevelse: Frelseskirkspartiet og Ny Demokrati", i Demker & Svåsand, s. 253–278.

Tobisson, Lars, *Främling i folkhemmet. Ett högerspöke ser tillbaka*. Stockholm: Atlantis, 2009.

Uglevik Larsen, Stein, "Conservatives and Fascists in the Nordic Countries. Norway, Sweden, Denmark and Finland, 1918–1945", i Martin Blinkhorn (ed.), *Fascists and Conservatives. The radical right and the establishment in 20th-century Europe*. London: Unwin Hyman, 1990, s. 240–263.

Wärenstam, Eric, *Sveriges Nationella Ungdomsförbund och högern 1928–1934*. Stockholm: Svenska bokförlaget, 1965.

DA MILJØPOLITIK BLEV NORDISK

I skyggen af oliekrisen underskrev Danmark, Finland, Norge og Sverige den Nordiske Miljøbeskyttelseskonvention, der for alvor gjorde miljøpolitik til en del af det nordiske samarbejde i 1974. intentionen med konventionen var at fremskynde internationale forhandlinger ved at statuere et regionalt eksempel og dermed få en tilsvarende international aftale i stand. På baggrund af Nordisk Råds kildemateriale tegnes der sig et billede af et regionalt samarbejde, hvor den nordiske blokpolitik aktivt blev brugt til at fremstille regionen som ambitiøs, handlekraftig og miljøbevidst for dermed at påvirke den internationale politik, som den var afhængig af for at beskytte dens eget miljø.¹

MELINA ANTONIA BUNS

*Ph.d. stipendiat i historie
Universitetet i Oslo*

Selvom de nordiske lande har forskellig geografi og natur, er det fælles om havet. Et samarbejde for at beskytte dette marine miljø synes naturligt og kan ligeledes betegnes som det første aspekt af en stigende miljøbevidsthed og -politik inden for det institutionelle nordiske samarbejde i form af Nordisk Råd. Lige siden diskussionerne om havforening i de sene 1950'erne, som opstod på baggrund af oliedumping, var tematikken knyttet til de nationale og internationale udviklinger. I de efterfølgende år og frem til tilblivelsen af den Nordiske Miljøbeskyttelseskonvention i 1974 blev denne interdependens tydeligt og aktivt brugt som rationale for et tættere regionalt samarbejde. Mens dette måske virker som en selvfolge, var det især forureningsprøgsmålet der krævede de nordiske lande at fremføre en fælles position i internationale forhandlinger.

Tages i betragtning at miljøet er et globalt anliggende,

og at international politik under den kolde krig var opdelt i blokke, hvor de nordiske lande repræsenterede en 'tredje vej' mellem kapitalisme og kommunisme, bør der argumenteres for at nordisk samarbejde i høj grad var afhængig af international politik – der samtidig muliggjorde en differenciering fra blokkene.² Den begyndende nordiske miljøpolitik var altså baseret på en indbyrdes relation mellem to faktorer: For det første, måtte de nordiske lande fremføre deres sag på et internationalt niveau, f.eks. i FN eller OECD, for at kunne beskytte deres landes miljø; for det andet, var de nordiske lande nødt til at repræsentere en fælles politik i andre internationale organisationer, som burde kunne støttes af et allerede eksisterende tæt samarbejde i form af aftaler, for at kunne forfølge deres interesser og ambitioner.

Miljø og forurening

Miljøpolitik i Nordisk Råd kan ikke betegnes som et

«Luftforurensning over Oslo.» Desember 1968. Fotograf: Johan Brun (Dagbladet). Norsk folkemuseum.

pludselt fænomen, men som en proces, der tog sin begyndelse med emner som havforurening eller beskyttelse af dyrearter og naturområder i de sene 1950'erne og 1960'erne. Omkring året 1967 spredte opmærksomheden sig også til andre forureningsproblematikker og opmærksomheden blev intensiveret via sin internationale orientering.

På den nordiske konference om jord- og vandforurening i maj 1967 blev en ny diskurs tydelig: Både en økologisk naturforståelse såvel som begrebne *miljø* og *forurening* prægede discussionerne og vandt mere og mere indpas i de politiske forhandlinger. Ifølge den daværende svenske jordbrugsminister Eric Holmqvist var konferencen udtryk for, at «mil-

At forhindre miljøforurening var ikke kun afgørende for naturen og menneskernes helbred, men også for velfærdsstaten.

jöfrågorna kommit att inta en alltmer dominernade plats i alla de nordiska länderna.»³ Diskussionerne om denne nye udfordring for politik og samfund kredsede om argументerne af helbred, økonomi og internationalitet, som også kom til at karakterisere de senere forhandlinger.⁴

At forhindre miljøforurening var ikke kun afgørende for naturen og menneskernes helbred, men også for

velfærdsstaten: «Föröreningsbekämpningen har här bevisat en välfärdssamhällets statussymbol.»⁵ Den svenska forsker Dr. Bengt Lundholms udsagn fremhæver paradoxet af det moderne samfund, der selv var ophav til forurenningen. Velfærdsstatens forsøgte altså at rette op på de skader den selv havde forårsaget på dens vej til et industriel samfund ved nu at gøre miljøbeskyttelse til en hovedopgave for samfund og politik. Det kom til udtryk i miljøkrav til industrierne, i planlægning af rekreationsområder i bynær natur, eller i oplysningskampagner til borgerne for at minde dem om deres pligt til at holde naturen rent. Alligevel var velfærdsstaten nødt til at opretholde økonomisk konkurrenceevne, for at forblive dít, den var.

For politikerne og forskere, der deltog i konferencen, var det således kun muligt at definere grænseværdierne for industriel forurening, hvis de nordiske regeringerne i det mindste agerede éns, og hvis restriktionerne var identiske, så intet land ville have ulemper af at have høje miljøstandarder.⁶

I 1967 var det altså økonomiske bekymringer, der etablerede internationalt samarbejde om miljøforure-

ning.⁶ At dette internationale samarbejde skulle ske indenfor Norden, blev begrundet med lignende forureningsårsager og forurening, såvel som med effektiviteten af fælles nordiske skridt.⁷

Forskningens beviser

På Nordisk Råds årsmøder i Oslo i februar 1968 og i Stockholm 1969 fik konferencens emner efterklang. De fem delegerede Sigurður Bjarnason, Trygve Bratelli, Leif Cassel, Poul Hartling og Eino Sirén argumenterede for, at miljøbeskyttelse var en af de vigtigste politiske udfordringer og foreslog, at de nordiske lande burde tage fælles – ikke mindst på grund af den økonomiske konkurrenceevne – tiltag for at beskytte menneskerne og naturen. Som et væsentligt skridt blev harmonisering af lovgivningen nævnt: De forskellige regler og restriktioner for hvert land skulle samles og efterföl-

gende skulle hvert lands holdning til de enkelte aspekter som f.eks. brug af pesticider diskuteres.⁸ Over hele linjen blev forslaget mødt med positive reaktioner, som tydeliggjorde, at der eksisterede en nødvendighed for fælles tiltag og fælles lovmæssige krav. Udenfor økonomiske hensyn var det forureningens grænseløshed, der fik statslige myndigheder til at støtte forslaget. Statsrådet Ingmund Bengtsson påpegede, at «det hjälper inte att det enskilda landet ensamt vidtar åtgärder mot miljöförstörelsen.»⁹ Ifølge Bengtsson var «ett vidgat samarbete på miljöområdet (...) en naturlig del af det ekonomiska samarbetet». Men en effektiv miljøpolitik krævede flere internationale overenskomster. Det var her, de nordiske lande fik «bättre möjligheter (...) om vi i Norden kan peka på att vi har samordnat våra ansträngningar.»¹⁰

At politikerne fremhævede denne internationale re-

«Fra Friken – røiken fra Årdal allerede merkbar – hele Utladalen er full av røik.» 3. september 1965. Fotograf Paul A. Røstad. DEXTRA Photo.

lation havde to grunde. For det første begyndte andre internationale organisationer, frem for alt Europarådet og OECD, at diskutere miljøforurening. For det andet var det forskerne, der fik politikerne til at sætte emnet på dagsorden.¹²

Forskerne fra det Internationale Meteorologiske Institut i Stockholm havde samlet data fra luftmålestationerne og beregnet, at to-tredjedel af svovldioxider i den nordiske atmosfære var af udenlandsk oprindelse.¹³ Svante Odén publicerede forskningen om sur nedbør i en artikel i den svenske *Dagens Nyheter* i oktober 1967, hvilket førte til voksende bekymring blandt befolkningen og politikerne. Især Norges og Sveriges natur og økonomi var sårbar over for sur nedbør, der forårsagede fiskedød og erosion af jord og skov.¹⁴ Det var således også Lars Korvald og Eric Holmqvist der fremhævede nødvendigheden for de nordiske lande af at placere miljøbeskyttelse på det internationale niveau, netop på grund af den importerede emission fra andre europæiske lande.¹⁵ Ifølge både delegerede og forskere måtte disse politiske beslutninger og tiltag bero på forskning.¹⁶ Men tiden for videnskabelige beviser og politiske tiltag var knap. Ikke kun var «man sent ute»¹⁷ men fremedes i «kapplöp med tiden» på grund af tidsdifferencen mellem årsag og virkning i forhold til forskellige skadekilder.¹⁸

En direkte konsekvens af Nordisk Råds 16. session var derfor *Nordforks miljövårdsutredning*, som foreslog fem konkrete tiltag der ville skabe en effektiv forudsætning for fremtidig nordisk samarbejde om miljøbeskyttelse, blandt andet at harmonisere national lovgivning indenfor miljøbeskyttelse, og som også ville intensivere oplysning om miljøforurening til samfundet.¹⁹ Forslagene blev vedtaget i en rekommendation i 1969 og *kontaktorganet för miljövårdsfrågorna*, der var af informerende og konsulterende karakter, etableret i 1970.²⁰

I Stockholms ånd

Politiske ambitioner i Nordisk Råd blev af en mere tydelig international karakter i forberedelserne til Stockholmkonferencen. At de nordiske lande orienterede sig internationalt og satte deres politik på internationale organisationers dagsordener var i og for sig ikke noget nyt. Selve miljøkonferencen var resultatet af Sveriges forslag i FN's generalforsamling i 1968, og samtidig en konsekvens af den nye forskning om luftbåret forurening.²¹ Den første internationale konference om miljøproblemene kan derfor betegnes som et fælles nordisk anliggende.

På Nordisk Råds session i foråret 1972 var det således både fælles nordisk politik om bekämpelsen af luftforurening såvel som udformningen af en miljøbeskyttelseskonvention blandt de nordiske lande, der opnåede stor opmærksomhed – ikke mindst fordi begge tiltag blev anset for at være afhængige af hinanden.

I tillæg til denne miljøpolitiske diskurs kom en institutionel forandring af det nordiske samarbejde. Etableret som interparlamentarisk organ i 1952²² blev det institutionelle nordiske samarbejde udvidet med et mellemstatsligt Nordisk Ministerråd, hvilket var en følge af de mislykkede forhandlinger om et nordisk fællesmarked, NORDEK. Fra 1971 var nordisk samarbejde derfor ikke kun af konsultativ men også af beslutningstagende karakter.²³ Den nye magtrelation mellem Nordisk Råd, Nordisk Ministerråd og nationale regeringer kom netop politikområder til gode, der krævede stærkt regionalt samarbejde – som miljøpolitik.

Med et nyt samarbejde i ryggen og den første internationale miljøkonference foran, drejede debattens centrale opmærksomhed sig om miljøforureningens grænseløshed og internationalitet. Erling Dinesen, Sven Hammarberg, Grethe Lundblad og Niels Mørk fra Nordisk Råds socialdemokratiske gruppe argumenterede i deres forslag for en miljøbeskyttelseskonvention i 1971, at de nordiske lande burde være i stand til at investere mere i beskyttelsen af deres natur ved både at harmonisere lovgivning og ved at «utsträcka tillåtlighetsprövningen enligt de olika ländernas miljöskyddslagar att avse en förorenande verksamhets inverkan även i grannländerna.»²⁴ Formålet var altså at skabe legislative og administrative forpligtelser blandt andet ved at tilpasse sig hinandens nationale lovgivninger. Denne idé om at forurenener holdes ansvarligt er kendt som *forurenener betaler-princippet*, *polluter pays principle*, der blev diskuteret og introduceret i Europarådet i 1968 og i OECD i 1972. Som en økonomisk organisation definerede OECD principippet "to be used in allocation costs of pollution prevention and control."²⁴ Eftersom alle fem nordiske lande var medlemmer af OECD i 1972 skulle principippet implementeres på nationalt niveau. Det var dog især aspektet af at forhindre forurening i første omgang og en hensyntagen til nabolandenes natur og miljø, der blev fremhævet af de delegerede. Endvidere blev netop forurenener betaler-princippet på nordisk niveau opfattet som et tiltag, der til sidst satte en lignende konvention på europæisk niveau i gang, hvilket ville mindske sur nedbør i Norge og Sverige betydeligt.²⁶

Ikke alle delegerede og ministerier var enige i, at de nordiske lande burde gå frem alene, eller også satte man spørgsmålstegn ved rækkevidden af en regional konvention. Blandt andet blev det kritiseret, at en regional konvention kun styrkede internationale rettigheder, men ikke nationale. Derudover ansås konventionen for at være for uspecifik til at kunne løse specifikke regionale udfordringer, hvorfor nogle myndigheder og organisationer fortrak flere målrettede konventioner.²⁷ Danmarks første minister for forureningsbekämpelse, Jens Kampmann, var af den opfattelse, at man hellere burde afvente Stockholmkonferencens resultater i stedet for

«1. mai 1969 i Oslo. Demonstrasjonstoget i Karl Johans gate. Parole: Naturvern en livsnødvendighet. Øyeblikkelig tiltak mot forgiftningen.» 1. mai 1969. Fotograf: Ukjent. Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek.

at gå frem med en konvention der risikerede at stå i modsætningen til dem. Flere forbeholdne og afventende udtalelser hindrede imidlertid ikke den socialpolitiske komité i at rekommandere Nordisk Ministerråd til at fremlægge et udkast til en nordisk miljøbeskyttelseskonvention. Afgørende var at internationale konventioner, i modsætning til det nordiske samarbejde, var tidskrævende og at «den kan vara ett incitament till att mera omfattande internationella överenskommelser träffas. Den nordiska konventionen kan bli ett gott exempel på hur arbetet kan föras vidare.»²⁸

En nordisk milepæl for miljøet

I slutningen af 1972 offentliggjorde den særskilte *nordiske miljøbeskyttelses komité* en første rapport: Enten skulle miljøbeskyttelse inkluderes i Helsingforsaftalen eller både Helsingforsaftalen skulle udvides og en særskilt konvention mellem Danmark, Finland, Norge og Sverige undertegenes. Da man efterstræbte en international konvention fulgte Nordisk Ministerråds det mere omfattende forslag og fremlagde et udkast med både de nye paragrafer og selve konventionen i det efterfølgende år.²⁹ For at knytte miljøbeskyttelsen til nordisk samarbejdes kerneområde skulle miljø tilføjes den første paragraf – ligestillet med kulturelt, økonomisk, juridisk og socialt regionalt samarbejde. Tre nye paragrafer skulle lovmæssigt ligestille de andre nordiske landes

miljøinteresse med deres egne, harmonisere lovgivning og regulering på området, og endvidere koordinere beskyttelsen af naturområder såvel som specifikke planter og dyrearter.³⁰ Den reviderede Helsingforsaftale med tre nye paragrafer i dens økonomiske sektion trådte i kraft den 11. marts 1974 og institutionaliserede dermed miljøpolitik i det nordiske samarbejde.³¹

Også den Nordiske Miljøbeskyttelseskonvention mellem Danmark, Finland, Norge og Sverige blev underskrevet i foråret af 1974 og lovlig i 1976 da også Finland ratificerede konventionen.³²

At Island ikke var del af den Nordiske Miljøbeskyttelseskonvention kan skyldes dens formål. Regionalt samarbejde i en geografisk region skulle tjene som incitament for en international konvention imod

luftforurening. Det tyder også på, at det tætte nordiske samarbejde med europæiske organisationer var af særlig betydning.³³ Motivationen bag konventionen lå således, med *Norges industri forbundets* ord, «i det exemplen sådan konvention kan utgöra för en mer omfattande europeisk överenskommelse om grannlandshänsyn i fråga om föroreningarfrågor.»³⁴

Konventionen var uden tvivl ambitøs – den adresserede transnational miljøforurening ved dens rod idet den havde til formål at forhindre skadefunktioner på nabolandenes miljø. Forurenener betaler-princippet på tværs af de nordiske grænser samt retslig ligestilling af

borgerne skulle sikre landenes rettigheder og interesser i sund natur og miljø. At forhindre miljøforurening nationalt var altså ikke dens formål, nok fordi den økonomiske vækst ikke skulle sættes i fare. Konventionen manglede derfor et økologisk, helheldsbaseret krav, som var nødvendig, og som bliver tydelig i to begrænsninger. For det første gjaldt konventionen ikke i de tilfælde, hvor der allerede eksisterede specifikke konventioner mellem to eller flere af de kontraktmæssig forbundne stater. For det andet ekskluderede konventionen oiledumping – et emne, de nordiske lande ellers var ivrige i at diskutere i internationale organisationer – og brug af pesticider.³⁵

Ser man bort fra disse begrænsninger, der indsnævredes anvendelsesområdet, så havde den Nordiske Miljøbeskyttelseskonvention fire kernekurer af regional og international betydning. For det første var konventionen i overensstemmelse med FN's miljødeklarations paragraffer 21 og 22, der opfordrede staterne til at kontrollere at de ikke skadde andre landes naturmiljø og til at udarbejde internationale love til et forurener betaler-princip.³⁶ For det andet anerkende den miljøets trans- og internationalitet og inkluderede derfor en begrænsning af det ellers i international lovgivning gyldige princip af territorial suverænitet.³⁷ For det tredje satte det nu etablerede forurener betaler-princip en særledes forskningsindsats i gang, fordi det krævede videnskabelige beviser. Og, for det fjerde knyttede konventionen på juridisk plan de nordiske lande tættere sammen, da hinandens statsborgere blev ligestillet foran loven.³⁸

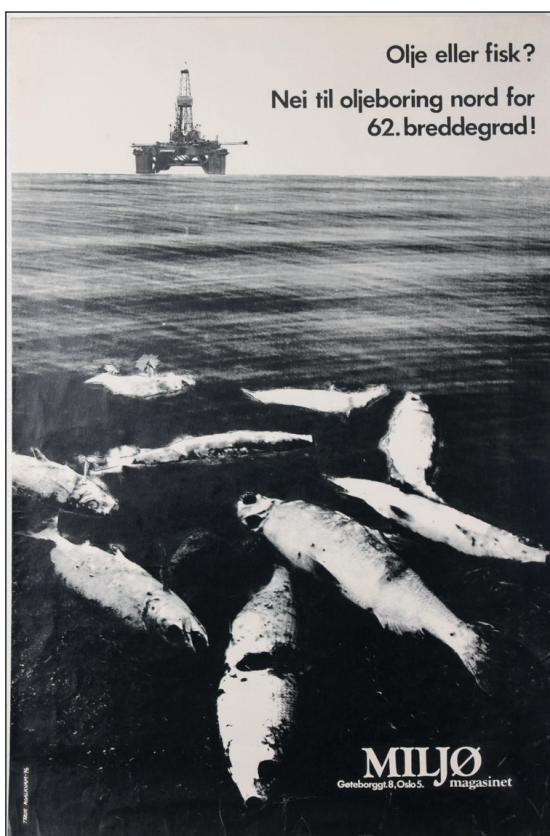
Regional enhed til international nytte?

For så vidt som den Nordiske Miljøbeskyttelseskonvention styrkede den regionale integration, var hensigten med denne, altså en tilsvarende international konvention, af afgørende betydning. Følger man de nordiske landes argumenter skulle miljøpolitik integreres i det internationale samarbejde på grund af de økonomiske aspekter, foruden miljøets globale karakter. Selvstændige nationale indsatser kunne vise sig både at være ineffektive – fordi forureningskilden lå i udlandet – og kunne have negative konsekvenser for landets økonomiske konkurrenceevne. Som nævnt blev både Norges og Sveriges miljø skadet af den luftforurening, som var forårsaget af det vestlige og kontinentale Europa. At sætte deres sag på den politiske dagsorden i Europarådet, UNECE og OECD, i hvilke de nordiske lande var fælles om sagen, blev derfor opfattet som afgørende.³⁹ International miljøpolitik var imidlertid i sin spæde begyndelse og i modstrid med de økonomiske organisationers formål.

Ganske vist var konventionens omfang og indhold originalt.

større internationalt omfang, og Svante Lundkvist blev endnu mere konkret: «Regionala överenskommelser grannländer emellan till skydd för miljön är sålunda ett både naturligt och nödvändigt första inslag i arbetet för internationellt miljövårdsarbete. Därför är det nordiska miljövårdsarbetet av grundläggande betydelse för våra ländernas insatser i ett vidare internationellt samarbetet på detta område.»⁴⁰

Den nordiske tradition for fælles opræden med

«Fotografi av døde fisker i forgrunn og plattform i bakgrunn.» Produsert i 1976. Kunstner: Terje Roalkvam. Norsk Oljemuseum.

For at fremskynde processerne arbejdede de nordiske lande derfor blandt andet med at intensivere deres regionale samarbejde, som skulle bruges som incitament til en lignende udvikling på det internationale niveau eller ved at sætte deres sag på dagsordenen i flere organisationer samtidig – og i tæt samarbejde med forskere.

Dette argument fik slagkraft i tiden omkring Stockholmkonferencen. Ifølge Olof Palme burde det være inden for miljøbeskyttelse at de nordiske lande intensiverede deres samarbejde. Socialpolitisk komitéens formand Lars Korvald håbede, at den ville føre til en identisk konvention i

større internationalt omfang, og Svante Lundkvist blev endnu mere konkret: «Regionala överenskommelser grannländer emellan till skydd för miljön är sålunda ett både naturligt och nödvändigt första inslag i arbetet för internationellt miljövårdsarbete. Därför är det nordiska miljövårdsarbetet av grundläggande betydelse för våra ländernas insatser i ett vidare internationellt samarbetet på detta område.»⁴⁰

Den nordiske tradition for fælles opræden med

«Politisk plakat for Natur og ungdom.» Produsert i 1974. Kunstner: Terje Roalkvam. Norsk Oljemuseum.

fælles politiske mål i de internationale organisationer i miljøpolitisk sammenhæng blev brugt til at give deres sag mere tyngde i den internationale politik. Dette afspejler både det fra Katie V. Laatikainen fremhævede *small state commitment*, som anså FN som garanti for de små staters rettigheder og muligheder for at fremme deres idéer og påvirke international politik, såvel som den pragmatiske *realpolitik*, som ofte skubbede idealer og moralske overbevisninger til side, som også Kristine Midtgård har vist i sin analyse.⁴¹ Konventionen i sig selv var et resultat af nordisk idealisme kombineret med pragmatisme. Den blev skabt på baggrund af forhåbninger i dens internationale virke og skulle stå eksempel for en identisk international konvention, der kunne reducere svovlemission og dermed mindske skaderne på de nordiske miljøer og sikre de økonomiske konkurrenceevner.⁴²

Afsluttende bemærkninger

Ganske vist var konventionens omfang og indhold originalt. Men i modsætning til de udbredte forventninger om, at den ville være et incitament for internationale aftaler, havde konventionen ikke den ønskede effekt på den internationale miljøpolitik. Dens internationale ef-

terfølger i form af Konventionen om langtransporteret grænseoverskridende luftforurening, *The Convention on Long-Range Transboundary Air Pollution*, fra 1979 var mindre præcis, mindre forpligtende og mindre effektiv, som allerede John McCormick har argumenteret for.⁴³ Institutionaliseringen af nordisk miljøpolitik og selve den Nordiske Miljøbeskyttelseskonvention viser derimod, at idéen om *Norden* blev til et rationale for politiske tiltag. Nødwendigheden af at agere som en nordisk gruppe i international miljøpolitik åbnede imidlertid også muligheden for at definere miljøbeskyttelse og -politik mere præcist og fremstå mere progressiv, ambitiøs og handlekraftig end andre lande. Miljøpolitik og -beskyttelse kunne fremføres som et globalt anliggende og en fælles nordisk værdi.

Melina Antonia Buns (født 1991) er ph.d. stipendiatur i historie ved LAKH, Universitet i Oslo. Hun er cand.mag. i historie fra Aarhus Universitet og arbejder i sin afhandling med nordisk miljøpolitiske samarbejde i Nordisk Råd og internationale organisationer. Artiklen «Marching Activists: Transnational Lessons for Danish Anti-Nuclear Protest» (2017) er hendes seneste publikation.

NOTER

- 1 Denne artikel er baseret på tidligere forskning af mit ikke-offentliggjorte speciale: Melina Antonia Buns, *Giving the Environment A Voice: How the Nordic Council Implemented Environmental Policy* (Aarhus: M.A., Aarhus Universitet, 2016).
- 2 Jf. Mary Hilson, *The Nordic Model*; Laursen og Olesen, «A Nordic Alternative to Europe.»
- 3 NU 1967:13, protokol, 8. maj 1967, 14.
- 4 NU 1967:13, protokol, 8. maj 1967, 19f., 28f., 30-36.
- 5 NU 1967:13, protokol, 9. maj 1967, 125.
- 6 NU 1967:13, protokol, 8. maj 1967, 46, 56-60, 85, og 9. maj 1967, 97, 115.
- 7 NU 1967:13, protokol, 8. maj 1967, 13, 46, 52, 85, og 9. maj 1967, 114f.
- 8 NR 1968, A 164/s, 1064.
- 9 NR 1969, protokol, 3. marts 1969, 166.
- 10 NR 1969, protokol, 3. marts 1969, 165.
- 11 NR 1969, protokol, 3. marts 1969, 165.
- 12 F.eks. Meyer, «Getting Started.»
- 13 Publiceret i Odén, Nederbörens och luftens försurning.
- 14 NR 1968, A 151/k, 743f.; Rothschild, «Burning Rain», 186.
- 15 NR 1968, protokol, 19. februar 1968, 167, 169f.
- 16 NR 1968, A 164/s: Bilaga 1, 1066.

- ¹⁷ NR 1969, protokol, 3. marts 1969, 165.
- ¹⁸ NR 1968, protokol, 19. februar 1968, 166.
- ¹⁹ NR 1969, rek. 4, 2348.
- ²⁰ NR 1971, protokol, 15. februar 1971, 18of; NR 1971, D 1971/4/1969/s, 2467; NR 1972, C 42/s, 958.
- ²¹ McCormick, Reclaiming Paradise, 110.
- ²² Nordisk Råd blev grundlagt som platform for konsultation og kooperation mellem Danmark, Island, Norge og Sverige i 1952. Finland blev først del af Nordisk Råd i 1955. Med Helsingforsaftalen fra 1962 blev nordisk samarbejdes ramme fastsat. Jf. Etzold, «The Case of the Nordic Councils»; Laursen og Olesen, «A Nordic Alternative to Europe», 24; Wendt, Cooperation in the Nordic Countries, 35–37, 50.
- ²³ Schumacher, «The Emergence of the New Nordic Co-operation», Wendt, Cooperation in the Nordic Countries, 125–140.
- ²⁴ Her NR 1972, A 332/s, 494; NU 1969:3, 82.
- ²⁵ Schwartz, «The Polluter-Pays Principle», 243f.
- ²⁶ NR 1972, protokol, 21. februar 1972, 182; NR 1972, supplement, A 332/s, 495, 497.
- ²⁷ NR 1972, supplement, A 332/s, 489.
- ²⁸ NR 1972, A 332/s, 550–502, her 501, og rek. 4/1972, 1103f.
- ²⁹ NR 1973, C 1, 712, 792–795.
- ³⁰ NR 1974, B 14/j, 5422f..
- ³¹ Norden, «Helsingforsaftalen».
- ³² NR 1975, C 1, 742; NR 1976, C 1, 845.
- ³³ Samtidig blev Helsinkikonventionen til beskyttelse af Østersøen udarbejdet mellem Danmark, Finland, Sverige, Vesttyskland, Østtyskland, Polen og Sovjetunionen og underskrevet i 1974. Jf. Räsänen and Laakkonen, «Institutionalization of an International Environmental Policy Regime».
- ³⁴ NR 1972, A 332/s, 497f.
- ³⁵ NU 1973:5, 32.
- ³⁶ NU 1973:5, 33.
- ³⁷ Bungarten, Umweltpolitik in Westeuropa, 283.
- ³⁸ NU 1973:5, 35.
- ³⁹ NR 1968, A 164/s, 1095; NU 1967:13, protokol, 8. Maj 29167, 17; NU 1970:12, protokol, 17. september 1970, 26.
- ⁴⁰ Her NR 1974, protokol, 19. februar 1974, 196; NR 1972, protokol, 21. februar 1972, 182f.
- ⁴¹ Laatikainen, «Norden's Eclipse», 414f.; Midgaard, «Nordic Cooperation in the UN», 47–64; NU 1975:33, protokol, 6. juni 1975, 51.
- ⁴² NR 1972, A 332/s, 500. NR 1969, protokol, 3. marts 1969, 185; NR 1969, A 164/s, 535f.; NR 1972, protokol, 21. februar 1972, 184.
- ⁴³ McCormick, Reclaiming Paradise, 176, 184.

LITTERATUR

- Bungarten, Harald H.. Umweltpolitik in Westeuropa. EG, internationale Organisationen und nationale Umweltpolitiken. Bonn: Europa Union Verlag GmbH, 1978.
- Etzold, Tobias. «The Case of the Nordic Councils. Mapping Multilateralism in Transition No.1.» International Peace Institute, Berlin, 2013.
- Hilson, Mary. The Nordic Model. Scandinavia since 1945. London: Reaktion Books, 2008.
- Laatikainen, Katie V.. «Norden's Eclipse. The Impact of the European Union's Common Foreign and Security Policy on the Nordic Group in the United Nations.» Cooperation and Conflict 38, 4 (2003) pp. 409–441.
- Laursen, Johnny N., and Thorsten B. Olesen. «A Nordic Alternative to Europe.» CORE Working Paper 2/1998. Copenhagen: Institute of Political Science, 1998.
- McCormick, John. Reclaiming Paradise. The Global Environmental Movement. Bloomington: Indiana University Press, 1989.
- McCormick, John. Acid Earth. The global threat of acid pollution. London: Earthscan, 1985.
- Meyer, Jan-Henrik. «Getting Started: Agenda-Setting in European Environmental Policy in the 1970s.» In Johnny Laursen (eds.), The Institutions and Dynamics of the European Community, 1973–1983. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2014, pp. 221–242.
- Midgaard, Kristine. «Nordic Cooperation in the United Nations during the First Cold War. Between Internationalism and Re-alpolitik.» In Norbert Götz og Heidi Haggrén (eds.), Regional Cooperation and International Organizations. The Nordic Model in Transnational Alignment. London/New York: Routledge, 2009, pp. 47–64.
- Rothschild, Rachel. «Burning Rain. The Long-Range Transboundary Air Pollution Project.» In James Rodger Fleming and Ann Johnson (eds.), Toxic Airs: Body, Place, Planet in Historical Perspective. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2014, pp. 181–207.
- Räsänen, Tuomas and Simon Laakkonen. «Intitutionalization of an International Environmental Policy Regime: The Helsinki Convention, Finland and the Cold War.» In Marko Joas, Detlef Jahn og Kristine Kern (eds.), Governing a Common Sea. Environmental Policies in the Baltic Sea Region. London: Earthscan, 2008, pp. 43–59.
- Schumacher, Tom. «The Emergence of the New Nordic Co-operation.» Working Paper 2000/6. Copenhagen: Dansk Udenrigspolitisk Institut (DUPI), 2000.
- Schwartz, Priscilla. «The Polluter-Pays Principle.» In Małgorzata Fitzmaurice, David M. Ong and Panos Merkouris (eds.), Handbook on International Environmental Law. Cheltenham: Edward Elgar, 2010, pp. 243–261.
- Wendt, Frantz. Cooperation in the Nordic Countries. Achievements and Obstacles. Stockholm: Alqvist & Wiskell International, 1981.

KILDER

- «Helsingforsaftalen», Norden: <http://www.norden.org/da/omsamarbejdet-i/nordiske-aftaler/aftaler/grundlaeggende-aftaler/helsingforsaftalen> [fåst ned 24/05/2016].
- NR 1968: Nordiska Rådet, 16:e Sessionen, 1968, Oslo. Stockholm: Kungl. Boktryckeriet P.A. Norstedt & Söner, 1968.
- NR 1969: Nordiska Rådet, 17:e Sessionen, 1969, Stockholm. Stockholm: Kungl. Boktryckeriet P.A. Norstedt & Söner, 1969.
- NR 1970: Nordiska Rådet, 18:e Sessionen, 1970, Reykjavik. Stockholm: Kungl. Boktryckeriet P.A. Norstedt & Söner, 1970.
- NR 1971: Nordiska Rådet, 19:e Sessionen, 1971, København. Stockholm: Kungl. Boktryckeriet P.A. Norstedt & Söner, 1971.
- NR 1972: Nordiska Rådet, 20:e Sessionen, 1972, Helsingfors. Stockholm: Kungl. Boktryckeriet P.A. Norstedt & Söner, 1972.
- NR 1972, supplement: Nordiska Rådet, 20:e Sessionen, 1972, Helsingfors. Supplementband innehållande remissutalanden m. m. rörande förslag (s. k. A- och B-saker) behandlade vid 20:e sessionen. Stockholm: Kungl. Boktryckeriet P.A. Norstedt & Söner, 1972.
- NR 1973: Nordiska Rådet, 21:e Sessionen, 1973, Oslo. Stockholm: Kungl. Boktryckeriet P.A. Norstedt & Söner, 1973.
- NR 1974: Nordiska Rådet, 22:e Sessionen, 1974, Stockholm. Stockholm: Kungl. Boktryckeriet P.A. Norstedt & Söner, 1974.
- NR 1975: Nordiska Rådet, 23. Sessionen, 1975, Reykjavik. Stockholm: Norstedts Tryckeri, 1975.
- NR 1976: Nordiska Rådet, 24. Sessionen, 1976, København. Stockholm: Norstedts Tryckeri, 1976.
- NU 1967:13 Konferens om mark- och vattenföroringen den 8 och 9 maj 1967. Stockholm: Nordiska Rådet 1967.
- NU 1969:3 Mustelin, Nils og Anders Åkerblom. Nordforsk miljövårdsutredning. Samarbeje rörande föroreningafrågorna. Stockholm: Nordiska Rådet 1969.
- NU 1973:5 Nordiska miljöskyddskommitten. Nordisk miljöskyddskonvention: slutrapport från nordiska miljöskyddskommittén med förslag til miljöskyddskonvention mellan Danmark, Finland, Norge och Sverige. Stockholm: Nordiska Rådet, 1973.
- Odén, Svante. Nederbörens och luftens försurning – dess orsaker, forlöpp och verkan i olika miljöer. Ekologikommittén, Bulletin nr.1. Uppsala: Statens Naturvetenskapliga Forskningsråd, 1968.

NORDISK FORSVARSSAMARBEID ETTER DEN KALDE KRIGEN:

Fra avståelse til integrasjon og havari

Nordisk samarbeid bygger på landenes sterke kulturelle, lingvistiske og økonomiske likhetstrekk. Begrepet «den nordiske modellen» brukes til å beskrive landenes politiske systemer, sterke velferdsstater, åpne økonomi og korporative pluralisme. Men til tross for samfunnsmessige likhetstrekk har de nordiske landenes sikkerhet- og forsvarsopolikk lenge vært preget av stor variasjon.

HÅKON LUNDE SAXI
*Ph.d. i Statsvitenskap
 Seniorforsker
 Institutt for forsvarssstudier (IFS)*

Denne artikkelen vil innledningsvis redegjøre for det sikkerhets- og forsvarsopolittiske samarbeidet mellom de nordiske landene etter andre verdenskrig og frem til 2006. Deretter belyses fremveksten og det påfølgende havariet til et ambisiøst prosjekt om å integrere de nordiske landenes forsvar i perioden 2007–13. Til sist vil artikkelen drøfte dagens nordiske forsvarssamarbeid i kjølvannet av Ukraina-krisen og Russlands tilbakekomst som en militært kapabel og revisjonistisk stormakt i de nordiske landenes nærrområde.

Nordisk forsvarssamarbeid 1945–2006: Avståelse
 Etter andre verdenskrig var forholdet i hovedsak preget av *avståelse* fra forsvarsopolittisk samarbeid. Unntaket var de mislykkede forhandlingene om et skandinavisk forsvarsforbund 1948–49.¹ Årsaken til avståelsen var de nordiske landenes ulike utenriks- og sikkerhetspolitis-

ke veivalg. Island, Norge og Danmark sluttet seg i februar 1949 til Atlanterhavspakten; Sverige valgte nøytralitet med et sterkt forsvar. Finland etterstrebet, som Sverige, nøytralitet, men forble bundet av VSB-avtalen om «Vennskaps, samarbeid, og gjensidig bistand» som Sovjetunionen hadde påtvunget landet i 1948. Summen av de ulike sikkerhetspolitiske orienteringene ble fra 1960-tallet beskrevet som en «nordisk balanse».²

Den sikkerhetspolitiske splittelsen mellom de nordiske landene la sterke bånd på deres forsvars- og sikkerhetspolitiske samarbeidsmuligheter under den kalde krigen. Torvald Stoltenberg, forsvarsminister (1979–81) og utenriksminister (1987–89), opplevde den kalde krigens begrensninger slik: «Det var kort sagt utenkelig, at de nordiske landene åpent skulle samarbeide om sikkerhetspolitiske og militære spørsmål [...] vi var ytterst forsiktige med å bringe den slags spørsmål på bane».³

Likevel ble et sivilt nordisk samarbeid utviklet på

Under den kalde krigen var nordisk forsvarssamarbeid i stor grad avgrenset til deltagelse i FNs fredsbevarende operasjoner. Kilde: Forsvarets mediearkiv

en rekke områder under den kalde krigen, og institusjonalisert gjennom etableringen av Nordisk råd i 1952 og Nordisk ministerråd i 1971. Også i FN samarbeidet de nordiske landene tett.⁴ Til tross for vanskelighetene med å samarbeide om sikkerhets- og forsvarsspørsmål i en nordisk ramme hjemme, lyktes de skandinaviske landene og Finland med å etablere et tett samarbeid om deltagelse i FNs «tradisjonelle» fredsbevarende operasjoner. Omrent 25 % av FN-soldatene under den kalde krigen kom fra de nordiske landene.⁵ Et operativt militært samarbeid om for eksempel etterretning, ble etablert mellom NATO-landene Norge og Danmark og det nøytrale Sverige. Dette ble holdt strengt hemmelig, både for den svenske befolkningen og for warszawapaktlandene, for ikke å undergrave troverdigheten i den svenske nøytralitetspolitikken.⁶ Hemmelighold var et gjennomgående mønster i svensk forsvarssamarbeid vestover under den kalde krigen.⁷

Slutten på den kalde krigen førte til dramatiske endringer i det nordiske sikkerhetspolitiske landskapet. I september 1990 informerte den finske regerin-

gen Sovjetunionen om at landet nå anså de begrensningene som ble pålagt Finland etter andre verdenskrig som utgått på dato.⁸ I 1992 ble VSB-avtalen erstattet av en langt løsere og uforpliktende vennskapsavtale med den nå uavhengige Russiske Føderasjonen.⁹ Endringene gjorde det mulig for både Sverige og Finland å tilnærme seg Vesten. I januar 1995 ble begge fullverdige medlemsland i Den europeiske union (EU), som

Danmark hadde vært fullverdig medlem av siden 1973. Norge ble samtidig svært tett knyttet til EU gjennom Det europeiske økonomiske samarbeidsområdet (EØS). Sverige og Finland ble i 1994 også knyttet til NATO gjennom samarbeidsprogrammet Partnerskap for Fred (PfP).

Samarbeidet med NATO kunne nå foregå helt åpent. EU-medlemskapet og PfP-tilknytningen gjorde at ordet «nøytralitet» ikke lenger ble brukt for å beskrive svensk og finsk sikkerhetspolitikk. Isteden ble det langt løsere begrepet «militær alliansefrihet» anvendt.¹⁰ I desember 1995 stilte Sverige, Finland, Norge og Danmark, sammen med Polen, en felles brigade som en del av den NATO-ledede fredstyrken i Bosnia-Herzegovina.

na. Dette var første gang Sverige og Finland deltok i en NATO-ledet operasjon.

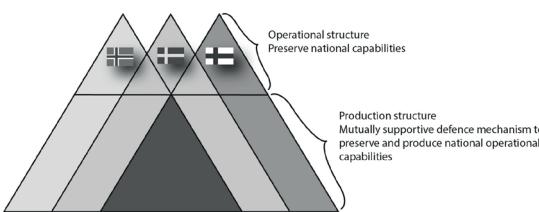
Disse sikkerhetspolitiske endringene muliggjorde en forsiktig forsvarsopolitisk *integrasjon* mellom de nordiske landene. Ved Sverige og Finlands inntreden i PfP i 1994 etablerte de nordiske landene et system for felles utvikling og anskaffelser av militært materiell, kalt NORDAC. I 1997 ble også det gamle nordiske samarbeidet om deltagelse i FN-operasjoner omformet til et bredere samarbeid om deltagelse i internasjonale militæroperasjoner, kalt NORDCAPS.¹¹ Likevel var det først i andre halvdel av 2000-tallet at ambisjonsnivået i det nordiske sikkerhets- og forsvarssamarbeidet for alvor fikk luft under vingene.

Forsvarssamarbeidets vekst 2007–2009: forsøk på integrasjon

Sommeren 2007 la det norske og svenske forsvarset frem resultatene fra en felles «mulighetsstudie» om et sterket norsk-svensk forsvarssamarbeid,¹² og året etter sluttet også Finland seg til det tenkte samarbeidet.¹³ For de tre landenes forsvarsjefer var et slikt flernasjonalt forsvarssamarbeid helt nødvendig for «å utvikle våre respektive lands forsvar i langsiktig økonomisk og strukturell balanse».¹⁴ Ifølge generalene fantes det intet alternativ om disse landene skulle kunne beholde dagens balanserte forsvarsmakter. Den norske forsvarsjefen, general Sverre Diesen, skrev i 2009 at dette dreide seg om å «akseptere at små nasjoner som Norge [...] ikke lenger kan bære de sterkt voksende kostnadene ved et komplett militært forsvar alene».¹⁵

Forsvarsjefens løsning var å etablere et tett samarbeid om militær styrkeproduksjon. Dette kunne innebære å anskaffe mest mulig identisk materielle, sammenvedde logistikksystemer, like utdanningssystemer, og felles øvelser. Dermed kunne de nordiske forsvarsmakter bevares. Samtidig skulle den nasjonale handfriheten bevares: Landene ville fortsatt ha full nasjonal kontroll over sine operative militære styrker. Diesen skrev flere år senere at hensikten aldri var å generere *felles styrker*, men å ha en *felles styrkeproduksjon*.¹⁶ For å realisere visjonen anbefalte forsvarsjefene «å snarest mulig iverksette et arbeid for å initiere en koordinert utvikling av respektive lands forsvar».¹⁷

Toppoffiserens initiativ ble ønsket velkommen fra politisk hold.¹⁸ I mai 2007 utrykte blant annet forsvarsminister Anne-Grete Strøm-Erichsen sin tilfredshet med at det var «kommet en ny dynamikk inn i det nordiske forsvarssamarbeidet».¹⁹ Også befolkningen i de nordiske landene var overveldende positivt innstilt til et tettere nordisk samarbeid. I en spørreundersøkelse foretatt i 2010 svarte sågar 42 prosent at de var positivt innstilt til å danne en nordisk forbundsstat.²⁰ Den islandske utenriksministeren (2007–09) Ingibjörg Sólún Gísladóttir utrykte den folkelige oppslutningen om

Forsvarssjefene i Norge, Sverige og Finland så i 2008 for seg et integrert apparat for felles styrkeproduksjon. Kilde: Forsvaret

et styrket nordisk samarbeid: «folk oppfatter det som en selvfølge».²¹

I november 2008 møttes de nordiske forsvarsministrene og den islandske utenriksministeren for å formalisere den nye samarbeidsordningen, kalt *Nordic Supportive Defence Structures* (NORDSUP). Året etter ble de tre systemene – NORDAC, NORDCAPS og NORDSUP – samlet i en organisatorisk fellesordning, kalt Nordisk forsvarssamarbeid (*Nordic Defence Cooperation*, eller NORDEFCO). Omrent samtidig ble det utenriks- og sikkerhetspolitiske ambisjonsnivået betydelig hevet.

De nordiske regjeringene var fornøyd med forsvarsjefenes initiativ, men ønsket samtidig å styrke den *politiske dimensjonen* i det forsvarsdrevne samarbeidsinitiativet. I juni 2008 ba de nordiske utenriksministrene derfor den erfarende statsmannen Thorvald Stoltenberg om å komme med konkrete utenriks- og sikkerhetspolitiske forslag for å styrke det nordiske samarbeidet. Denne såkalte «Stoltenberg-rapporten» ble overlevert til utenriksministrene i februar 2009.²² I rapporten ble det foreslått å fordype det nordiske samarbeidet ytterligere, blant annet på felter som utenriktjenesten, havovervåkning, satellitter, arktiske spørsmål, katastrofeberedskap samt etterforskning av krigsforebrytelser. Forsvars- og sikkerhetspolitikk var likevel i hjertet av rapporten. Mest oppsiktvekkende var forslaget om en felles «nordisk solidaritetserklæring». Stoltenberg foreslo å utforme «en gjensidig sikkerhetspolitisk solidaritetserklæring der de [nordiske land] på en forpliktende måte klargjør hvordan de vil reagere dersom et nordisk land blir utsatt for et tyre angrep eller for utilbørlig press».²³

Forsvarsjefene understreket alltid at deres samarbeidsvisjon kun var tenkt som et *komplement* og ikke en *konkurrent* til organisasjoner og allianser som EU og NATO.²⁴ Stoltenberg hevet det sikkerhetspolitiske ambisjonsnivået flere hakk med forslaget om å utveksle en «formell, politisk sikkerhetsgaranti» mellom de nordiske landene.²⁵ Han argumenterte at en slik sikkerhetspolitiske avklaring var nødvendig for å lykkes med et tettere forsvarsopolitisk samarbeid i Norden.²⁶ Ideen ble ofte omtalt som et forsøk på å etablere et nordisk «mini-NATO».²⁷

Forsvarsopolitisk havari, 2010–2013

Historisk sett endte de ærgjerrige forsøkene på å etablere en sikkerhetspolitisk og økonomisk samordning av de nordiske landene i etterkrigstiden nesten alltid med «store nordiske havarer».²⁸ NORDEFCO viste seg i løpet av noen år å ikke være noe unntak.

For det første fortsatte det «nordisk samarbeidet» i realiteten hovedsakelig som et trilateralt norsk-svensk-finsk prosjekt. Island var i praksis forhindret fra å delta, da landet ikke hadde noen forsvarsmakt, og deltok derfor kun i den politiske delen av samarbeidet.²⁹ Danmark hadde derimot gode muligheter til å delta i det militære samarbeidet, men ble oppfattet som uinteresserte og lite involvert.³⁰ Utenriksminister (2005–12) Jonas Gahr Støre skrev for eksempel i 2008 at han «[ikke] oppfattet den danske regjeringen som særlig målrettet når det gjelder fordypning av det nordiske samarbeidet».³¹ I det danske forsvaret og Forsvarsministeriet i København ble NORDEFCO uoffisielt ansett for å være «bortkastet tid».³² Danmark prioriterte deltagelse med robuste styrkebidrag i amerikanske- og britisk-ledede koalisjonsoperasjoner, langt fra dansk territorium.³³ Danske ledere så liten verdi i et sikkerhetspolitiske integrert Norden utenfor EU og NATO. Den tidligere danske utenriksministeren (1982–93) Uffe Elleemann-Jensen utalte for

eksempel i 2009: «Nøglen til et tættere nordisk samarbeide ligger inden for rammerne af et større samarbeide i NATO og EU [...] glem alt om mini NATO».³⁴

For det andre viste de ambisiøse målsetningene om å etablere «felles styrkeproduksjon» seg urealiserbare. Det var særlig med de felles materiellprosjektene at Norge, Sverige og Finland opplevde de mest synlige tilbakeslagene. NORDAC-samarbeidet mislyktes i 2001 med å anskaffe et nordisk standardhelikopter samt i 2004 med å anskaffe en felles ubåttype for de nordiske landene.³⁵ Helikopter- og ubåtprosjektenes svært begrensed suksess var et farvarsel på de materielle utfordringene som senere oppsto i NORDEFCO. Allerede da NORDSUP-prosessen var i sin spede begynnelse kom det første tilbakeslaget: valg av nye kampfly.

Mens danskenes forbile på utsiden møtte det norsk-svensk-finske samarbeidet store utfordringer. Et tidlig tilbakeslag var Norges beslutning i november 2008 om å erstatte sine F-16-kampfly med det amerikanske F-35. Det svenske JAS-39 Gripen NG var den andre kandidaten. F-35 ble vurdert som både militærfaglig bedre og prismessig gunstigere enn Gripen.³⁶ Sveriges statsminister Fredrik Reinfeldt uttalte at han var «skuffet og overrasket», og karakteriserte valget som «et tilbakeslag for våre ambisjoner om å utvikle nordiske løsninger».

I februar 2009 ble Stoltenberg-rapporten overlevert de nordiske utenriksministrene. Kilde: Utenriksdepartementet

Den norske kansleringen av artillerisystemet Archer i desember 2013 var et stort tilbakeslag for norsk-svensk samarbeid. Kilde: FMS/Forsvaret

Sveriges forsvarsminister Sten Tolgfors uttalte at «det hadde vært svært viktig for det svensk-norske forsvarssam arbeidet om Norge hadde valgt Grippen».⁴³

Det oppsto også betydelige problemer med anskaffelser av felles artilleri og kjøretøy til det norske og svenske landforsvaret. Et «flaggskipsprosjekt» for NORDSUP rundt 2007–2008 var ideen om å standardisere landforsvarets utrustning. Dette skulle hovedsakelig oppnås gjennom felles nyanskaffelser, samt koordinerte midtivsoppdateringer på eksisterende utstyr.³⁸ Norge og Sverige var hverandres viktigste nordiske handelspartner når det gjaldt våpen og militært utstyr.³⁹ Dette skapte et godt utgangspunkt for felles anskaffelser og den norske og svenske hæren benyttet allerede mye av det samme utstyret.⁴⁰

I mai 2007 undertegnet Norge og Sverige en avtale om å utvikle artillerisystemet Archer i fellesskap. Forventningene var høye. «Vi kommer til å få det samme materiellet og den samme kompetansen [...] det betyr store besparelser ved at vi har ett apparat istedenfor to», uttalte en representant for Forsvarsdepartementet i Norge.⁴¹ Forsvarsminister (2011–12) Espen Barth Eide oppsummerte i 2012 ambisjonene knyttet til det felles prosjektet: «Når vi kjøper et slikt system sammen, kan vi dele på utgiftene [...] vi kan trenne sammen og utvikle systemet videre sammen. På sikt er målet å kunne stille et felles bidrag til internasjonale operasjoner».⁴²

Eide beskrev i 2012 Archer som «en spydspiss» i det nordiske samarbeidet. Overraskelsen var derfor stor da

Et nytt nordisk forsvarssamarbeidsprosjekt?

I 2015 konkluderte en desillusjonert norsk forsvarsjef, admiral Haakon Bruun-Hanssen, med at flernasjonal samarbeid ikke lenger var løsningen på Forsvarets økonomiske utfordringer:

Gjennom de siste tiårene har Forsvaret erfart at ulike mål, industrielle interesser og behovet for å bevare suverenitet, setter grenser for hvor langt samarbeidet kan trekkes. Forsvaret ser ingen umiddelbare nye gevinsten innenfor flernasjonal samarbeid,⁴⁹

I stedet satset Bruun-Hanssen nå på det som Diesen hadde sett på som politisk usannsynlig: å få mer penger. I dette fikk han drahjelp av den forverrede sikkerhetspolitiske situasjonen i Norges nærområder.

Russland okkupasjon av Krim og militære intervensjon i Øst-Ukraina i 2014 ble av den norske Etterretningstjenesten beskrevet som «en vesentlig endring av den sikkerhetspolitiske situasjonen i Europa». Tjenesten oppfattet at Norge nå sto overfor et «mer aggressivt» Russland som «har en klar vilje til å bruke makt overfor naboland».⁵⁰ Bruun-Hanssens militærfaglige råd inneholdt en anbefaling om å øke forsvarsbevilgningene betydelig, med totalt 180 milliarder kroner de neste 20 årene.⁵¹ I 2016 fulgte den norske regjeringen langt på vei forsvarssjefens råd,⁵² og også i Sverige og Finland økte forsvarsbudsjettene.⁵³

Russlands aggresjon mot Ukraina, og truende oppførsel i områdene rundt de nordiske landene, bidro til igjen å heve det sikkerhetspolitiske ambisjonsnivået for nordisk forsvarssamarbeid. Den fremtidige svenske forsvarsministeren (2014-i dag) Peter Hultqvist uttrykte i mars 2014: «Nu handlar det på det nordiska planet om att gå från projekt, utbildning, øvning og samarbeite i internationella operationer till mer av skarpt ansvarstagande för vårt eget nærområde».⁵⁴ Det ble etter hvert signalisert fra regjeringene i Stockholm og Helsingfors at samarbeidsdiskusjonene mellom deres militære forsvar kunne inkludere samhandling i kris- og krigstid.⁵⁵

Også det multilaterale arbeidet i NORDEFCO ble preget av den forverrede sikkerhetspolitiske situasjonen. Et hovedmål under det norske formannskapet i 2014 var å utvikle NORDEFCO som et «forum for sikkerhetspolitisk dialog» mellom de nordiske landene.⁵⁶ «Det at vi har en så lik forståelse av hvordan det sikkerhetspolitiske landskapet rundt oss ser ut, er en styr-

ke» uttalte forsvarsminister Ine Eriksen Søreide.⁵⁷ I det påfølgende året, under det svenske formannskapet, var det sterkt fokus på å utvikle sikre kanaler for kommunikasjon mellom de nordiske hovedstedene i krisetider, både på strategisk og militært nivå. Tekniske løsninger for en slik sikker kommunikasjon skulle være ferdig etablert i løpet av 2016. Et bedre nordisk samarbeid om luftovervåkning, som ville gi bedre situasjonoversikt, var også høyt prioritert.⁵⁸

I april 2015 publiserte de fire nordiske forsvarsministrene og den islandske utenriksministeren en felles kronikk i den norske avisen *Aftenposten* som fikk stor internasjonal oppmerksomhet. Den russiske oppreten i Ukraina i 2014 ble karakterisert som årsaken til at sikkerhetssituasjonen i det nordiske nærområdet nå var blitt merkbart forverret. Ministrene argumenterte for at de nordiske landene nå sto overfor en ny normalsituasjon: «vi må konstatere at det ikke lenger er *business as usual*».⁵⁹ Ministrene gjorde klart at de nordiske landene ønsket å møte situasjonen med et dypere nordisk forsvarssamarbeid, særlig med tanke på å øke evnen til «å kunne agere sammen i en krisesituasjon». Samarbeidet skulle komplettere NATO og EU samt bidra til å skape «økt sikkerhet i vår region».⁶⁰

Avslutning

Samarbeidsmønsteret i NORDEFCO i 2016 var blitt ganske annerledes enn da NORDSUP-prosessen startet omrent ti

år tidligere. Fokuset var vesentlig tematisk endret: fra en forsvarsøkonomisk motivert visjon om «felles styrkeproduksjon» til et militært samarbeid fokusert på å bedre evnen til å operere sammen i nærområdene i kris- og krigstid. I tillegg hadde det geografiske tyngdepunktet beveget seg nærmere Østersjøen, fra å være norsk-svensk til å bli mer svensk-finsk og til og med svensk-dansk. Til tross for tilbakeslagene og «havariet» på starten av 2010-tallet er samarbeidet i dag i hovedsak preget av vennskap, pragmatisme og inkrementalisme. Årlig blir mange nye og små tiltak iverksatt for å «forbedre og ytterligere fordype nordiske samarbeid» på forsvarsfeltet.⁶¹ Det nordiske samarbeidet utgjør et nyttig supplement til samarbeidet i EU og NATO. De nordiske landene er ikke nødvendigvis formelle allierte, noe som antakelig ikke vil endre seg for Sverige og Finland søker medlemskap i NATO. Likevel eksisterer det et tillitsforhold mellom landene som gir det nordiske forsvarssamarbeidet sikkerhetspolitisk verdi. Utenriksminister Gísladóttir beskriver forholderet: «Det er litt som familierelasjoner. Man er ikke alltid enig med sin

familie, men hvis noe skjer så er den der».⁶²

Håkon Lunde Saxi (f. 1983) er Ph. d. i Statsvitenskap (UiO 2016) med en avhandling om britisk og tysk forsvars-politikk 1990–2014.

NOTER

- 1 Se feks. Skodvin, *Norden eller NATO?*
- 2 Brundtland, «The Nordic Balance: Past and Present», se også «Nordisk Balanse Før Og Nå».
- 3 Stoltenberg, «Indledning», s. 10. Oversatt fra dansk.
- 4 Utenriksdepartementet, *Om utviklingstrekk i det internasjonale samfunn og virkninger for norsk utenrikspolitikk*, s. 60.
- 5 Jakobsen, *Nordic Approaches to Peace Operations*, s. 10–45.
- 6 Petersson, «Brödrafolkets Väl», s. 223–290.
- 7 Den säkerhetspolitiska utredningen, *SOU 2002:108 Fred Och Säkerhet*
- 8 For en historisk gjennomgang av «Operasjon Pax», se Kansikas, «Dismantling the Soviet Security System».
- 9 Kansikas, «Dismantling the Soviet Security System».
- 10 Forsberg og Vaahtoranta, «Inside the EU, outside NATO».
- 11 Saxi, *Nordic Defence Cooperation after the Cold War*, s. 16–17.
- 12 Forsvarssjef Diesen og Syrén, *Ömsesidigt förstärkande försvarslösningar*
- 13 Norwegian Ministry of Defence, Swedish Armed Forces Headquarters, and Defence Command Finland, *Nordic Supportive Defence Structures (NORDSUP) - Progress Report*
- 14 Diesen, Syrén, og Kaskela, «Et Nytt Nordisk Forsvar».
- 15 Diesen, «Felles Nordisk Forsvar».
- 16 Diesen, *Fornyelse eller forvitring?*, s. 148.
- 17 Diesen og Syrén, *Ömsesidigt förstärkande försvarslösningar*, s. II, 1–3.
- 18 Se for eksempel Stoltenberg, «Indledning».
- 19 Strøm-Erichsen, «Nytt nordisk forsvar».
- 20 Oxford Research, «Undersøgelse af den nordiske befolknings-kendskab og holdning til Nordisk råd og Nordisk ministerråd og et særligt forstærket nordisk samarbejde».
- 21 Gísladóttir og Ágústsson, «Et specialiseret udenrigspolitisk samarbejde», s. 41. Oversatt fra dansk til norsk.
- 22 Stoltenberg, *Nordisk samarbeid om utenriks- og sikkerhetspolitikk*.
- 23 Stoltenberg, *Nordisk samarbeid om utenriks- og sikkerhetspoliti-kk*, s. 34.
- 24 Diesen, Kaskeala, og Syrén, «Nytt steg for Nordens forsvar». *Svenska Dagbladet*, 18. juni 2008.

- 25 Stoltenberg, *Nordisk samarbeid om utenriks- og sikkerhetspolitikk*, s. 34.
- 26 Stoltenberg, «Indledning».
- 27 Begrepet «mini-NATO» ble brukt av flere politikere og diplomater. Se intervjuer i *En for alle, alle for en: nyt nordisk forsvarssamarbejde?*
- 28 Eriksen, Knut Einar. «Norge og Norden – Samarbeid og kollisjon».
- 29 For en oversikt over NORDEFCOs organisering ved oppstarten i desember 2009, se Saxi, *Nordic Defence Cooperation after the Cold War*, s. 18–21.
- 30 Intervjuer gjort av forfatteren i Norge og Sverige i 2010. Se ibid., 33–53, 59, 71, 76–79.
- 31 Støre, *Å gjøre en forskjell*, s. 34–35.
- 32 Jakobsen, *Nordic Approaches to Peace Operations*, s. 219. Oversatt fra engelsk.
- 33 Udenrigsministeriet, *De sikkerhedspolitiske vilkår for dansk forsvarspolitik*, s. 20–36; Mouritzen, «Denmark's super Atlanticism».
- 34 Elleemann-Jensen og Fugl, «Det nordiske område kan blive en farlig skueplads», s. 19, 21.
- 35 Hagelin, «Hardware politics», s. 170; Forsvarets Forum, «Nordisk ubåt-samarbeid i fare».
- 36 Forsvarsdepartementet, *Nye kampfly til Forsvaret*, s. 1, 7.
- 37 Skjævesland, «Svenskene: Tilbakeslag for samarbeidet».
- 38 Kaskeala, «Ömsesidigt förstärkande strukturer – ett finskt perspektiv»; *NORDSUP, Memorandum of Understanding on Nordic Supportive Defence Structures (NORDSUP)*; Diesen og Syrén, *Ömsesidigt förstärkande försvarslösningar*, s. 10–14.
- 39 Hagelin, «Hardware politics», s. 167–169.
- 40 Saxi, *Nordic Defence Cooperation after the Cold War*, s. 51.
- 41 Oberst Trond Lundberg, sitert i NTB, «Norske og svenske soldater skal kjempe sammen».
- 42 Forsvarsdepartementet. «Første gang på norsk jord».
- 43 Bentzrød, «Sverige beholder, Norge kaster».
- 44 Gedde-Dahl og Bentzrød, «Smell for militært samarbeid».
- 45 I løpet av 2000-tallet hadde for eksempel Sverige, Norge, Danmark, og Finland anskaffet ulike varianter av den svenska stormpanservognen CV90. Finland hadde også kjøpt det norske NASAM bakke-til-luft-missilsystemet.
- 46 Utredningen om Sveriges internationella försvarspolitiska samarbete, *Försvarspolitiskt samarbete*, s. 9.
- 47 Finnish Defence Forces (FDF). «Commander warns not to expect too much of Nordic cooperation at this stage».
- 48 Utenriksdepartementet, «Den nordiske solidaritetserklæringen».
- 49 Forsvarssjefen, *Et forsvar i endring*, s. 30–31.
- 50 Etterretningstjenesten, *FOKUS 2015: Etterretningstjenestens vurdering*, s. 3.

- 51 Forsvarssjefen, *Et forsvar i endring*, s. 4, 16–17, 68.
 - 52 Forsvarsdepartementet, *Kampkraft og bærekraft*, s. 38–43.
 - 53 Marrone, de France og Fattibene, *Defence Budgets and Cooperation in Europe*, s. 12–15.
 - 54 Hultqvist, «Försvara Sverige i Sverige är viktigast», s. 22. Hultqvist ble forsvarsminister i oktober 2014.
 - 55 Saloniemi-Pasternak og Neretnieks, *Svensk-finskt militært samarbeite*.
 - 56 NORDEFCO, *Annual Report 2014*, s. 2, 7, 10.
 - 57 Ine Eriksen Søreide, sitert i NTB, «Søreide roser nordisk forsvarssamarbeid».
 - 58 NORDEFCO, *Annual Report 2015*, s. 5.
 - 59 Ine Eriksen Søreide et al., «Vi må forholde oss til Russlands handlemåte».
 - 60 Ine Eriksen Søreide et al., «Vi må forholde oss til Russlands handlemåte».
 - 61 NORDEFCO, *Annual Report 2016*, s. 3.
 - 62 Gísladóttir og Ágústsson, «Et Specialiseret Udenrigspolitisk Samarbejde», s. 41. Oversatt fra dansk til norsk.
- ## LITTERATUR
- Arne Olav Brundtland, «The Nordic Balance: Past and Present», *Cooperation and Conflict* 1, 1965.
 - . «Nordisk Balanse Før Og Nå», *Internasjonal Politikk* 24, no. 5, 1966.
 - Bentzrød, Sveinung Berg. «Sverige beholder, Norge kaster», *Aftenposten Morgen*, 8. desember 2013.
 - Den säkerhetspolitiska utredningen, *SOU 2002:108 Fred Och Säkerhet*. Stockholm: Utrikesdepartementet, 2002.
 - Diesen, Sverre. *Fornyelse eller forvitring? Forsvaret mot 2020*. Oslo: Cappelen Damm, 2011.
 - Diesen, Sverre. «Felles Nordisk Forsvar». *Aftenposten Morgen*, 12. januar 2009.
 - Diesen, Sverre, Håkan Syrén, Juhani Kaskela, «Et Nytt Nordisk Forsvar», *Aftenposten* 18. juni 2008.
 - Elleemann-Jensen, Uffe, Mette Fugl, «Det nordiske område kan blive en farlig skueplads», i *En for alle, alle for en: nyt nordisk forsvarssamarbejde?*, redigert av Michael Funch og Jesper Schou-Knudsen. København: Nordisk Ministerråd, 2009.
 - Etterretningstjenesten, *FOKUS 2015: Etterretningstjenestens vurdering*. Oslo: Forsvaret, 2015.
 - Eriksen, Knut Einar. «Norge og Norden – Samarbeid og kollisjon», i *NATO 50 år: Norsk sikkerhetspolitikk med NATO gjennom 50 år*, (Red.) Chris Prebensen og Nils Skarland. Oslo: Den norske Atlanterhaskomite, 1999.
 - Finnish Defence Forces (FDF). «Commander warns not to expect too much of Nordic cooperation at this stage». Helsinki: FDF, 2013. Hentet fra: <http://puolustusvoimat.fi/en/> [24. Oktober 2013].
 - Forsberg, Tuomas og Tapani Vaahtoranta, «Inside the EU, outside NATO: Paradoxes of Finland's and Sweden's postneutrality», *European Security* 10, no. 1, 2002.
 - Forsvarets Forum, «Nordisk ubåt-samarbeid i fare», *Forsvarets Forum*, 1. juni 2004.
 - Forsvarsdepartementet, *Kampkraft og bærekraft: Langtidsplan for forsvarssektoren*, Prop. 151 S. Oslo: Forsvarsdepartementet, 2015–16.
 - . «Første gang på norsk jord». Oslo: Forsvarsdepartementet, 21. mars 2012. Hentet fra: <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/første-gang-pa-norsk-jord/id675837/> [26. mars 2016].
 - . *Nye kampfly til Forsvaret*, Stortingsproposisjon nr. 36. Oslo: Forsvarsdepartementet, 2008–09.
 - Forsvarssjef Sverre Diesen og Överbefälhavare Håkan Syrén, *Ömsesidigt förstärkande försvarslösningar: Norsk-svensk studie av möjligheterna till fördjupat samarbete*. Stockholm: Försvarsmakten, 2007.
 - Forsvarssjefen, *Et forsvar i endring: Forsvarssjefens fagmilitære råd*. Oslo: Forsvarsdepartementet, 2015.
 - Gedde-Dahl, Siri og Sveinung Berg Bentzrød, «Smell for militært samarbeid», *Aftenposten Morgen*, 19. desember 2013.
 - Gísladóttir, Ingibjörg Sólrun, and Bogi Ágústsson. «Et Specialiseret Udenrigspolitisk Samarbejde». I *En for Alle, Alle for En: Nyt Nordisk Försvarssamarbejde?* (Red.) Michael Funch og Jesper Schou-Knudsen. København: Nordisk Ministerråd, 2009.
 - Hagelin, Björn. «Hardware politics, 'hard politics' or 'where, politics?' Nordic defence equipment cooperation in the EU context», i *The Nordic Countries and the European Security and Defence Policy*, (Red.) Alyson J. K. Bailes, Gunilla Herolf, og Bengt Sundelin. Oxford: Oxford University Press, 2006.
 - Hultqvist, Peter. «Försvara Sverige i Sverige är viktigast», *Vårt Försvar*, nr. 1, mars 2014.
 - Jakobsen, Peter Viggo. *Nordic Approaches to Peace Operations: A New Model in the Making?* London og New York: Routledge, 2006.
 - Kansikas, Suvi. «Dismantling the Soviet Security System. Soviet-Finnish Negotiations on Ending Their Friendship Agreement, 1989–91» *The International History Review*, 2017.
 - Kaskeala, Juhani. «Ömsesidigt förstärkande strukturer – ett finskt perspektiv». Oslo: Oslo Militære Samfund, 12. januar 2009.
 - Marrone, Alessandro, Olivier de France og Daniele Fattibene, *Defence Budgets and Cooperation in Europe: Developments, Trends and Drivers*. Rome: Istituto Affari Internazionali, januar 2016.
 - Mouritzen, Hans. «Denmark's super Atlanticism», *Journal of Transatlantic Studies* vol. 5, no. 2, 2007.
 - NORDEFCO, *Annual Report 2016*. København: Forsvarsministeriet, 2017.
 - . *Annual Report 2015*. Stockholm: Swedish Ministry of Defence, 2016.
 - . *Annual Report 2014*. Oslo: The Norwegian chairmanship of NORDEFCO, 2015.
 - NORDSUP, *Memorandum of Understanding on Nordic Supportive Defence Structures (NORDSUP)*. Oslo: Forvarsdepartementet,

2008.

Norwegian Ministry of Defence, Swedish Armed Forces Headquarters, and Defence Command Finland, *Nordic Supportive Defence Structures (NORDSUP) - Progress Report*. Oslo: Forsvarsdepartementet, 2008.

NTB, «Søreide roser nordisk forsvarssamarbeid», *Norsk Telegrambyrå*, 10. november 2015.

—. «Norske og svenske soldater skal kjempe sammen», *Norsk Telegrambyrå*, 30. mai 2007.

Oxford Research, «Undersøgelse af den nordiske befolkningens kendskab og holdning til Nordisk råd og Nordisk ministerråd og et særligt forstærket nordisk samarbejde». København: Nordisk ministerråd, 2010.

Petersson, Magnus. *"Brödrafolkets Väl": Svensk-Norska Säkerhetspolitiska Relationer 1949–1969*. Stockholm: Santérus, 2003.

Salonius-Pasternak, Charly og Karlis Neretnieks, *Svensk-finskt militärt samarbete: Vad talar vi om?* Stockholm: Frivärld, april 2016.

Saxi, Håkon Lunde. *Nordic Defence Cooperation after the Cold War*. Oslo: Institutt for forsvarstudier, 2011.

Skjævesland, Odd Inge. «Svenskene: Tilbakeslag for samarbeidet», *Aftenposten Morgen*, 21. november 2008.

Skodvin, Magne. *Norden eller NATO? Utenriksdepartement Ogs Alliansespørsmålet 1947–1949*. Oslo: Universitetsforlaget, 1971.

Stoltenberg, Thorvald. «Indledning». I *En for Alle, Alle for En: Nyt Nordisk Forsvarssamarbejde?* (Red.) Michael Funch og Jesper Schou-Knudsen. København: Nordisk Ministerråd, 2009.

—. *Nordisk samarbeid om utenriks- og sikkerhetspolitikk*. Oslo: Utenriksdepartementet, 2009.

Strøm-Erichsen, Anne-Grete. «Nytt nordisk forsvar», *Verdens Gang*, 30. mai 2007.

Støre, Jonas Gahr. *Å gjøre en forskjell: Refleksjoner fra en norsk utenriksminister*. Oslo: Cappelen Damm, 2008.

Søreide, Ine Eriksen, Nicolai Wammen, Carl Haglund, Gunnar Bragi Sveinsson, Peter Hultqvist. «Vi må forholde oss til Russlands handlemåte, ikke Kremls retorikk», *Aftenposten Morgen*, 10. april 2015.

Utenriksministeriet, *De sikkerhedspolitiske vilkår for dansk forsvarsopolitik*. København: Utenriksministeriet, 2003.

Utenriksdepartementet, «Den nordiske solidaritetserklæringen». Oslo: Utenriksdepartementet, april 2011.

—. *Om utviklingstrekk i det internasjonale samfunn og virkninger for norsk utenrikspolitikk*. Stortingsmelding Nr. II. Oslo: Utenriksdepartementet, 1989–1990.

Utredningen om Sveriges internationella försvarspolitiska samarbete, *Försvarspolitiskt samarbete – effektivitet, solidaritet, suveränitet*, Fö 2013:B. Stockholm: Försvarsdepartementet, 2013

SVENSK-NORSK FASCISME

En grov innføring

De ønsker å knuse «homolobbyen» og er for et «gjenforent» fascistisk Norden. Den Nordiske Motstandsbevegelsen er et resultat av en lang fascistisk tradisjon i Norge og Sverige. En tradisjon som strekker seg fra mellomkrigstidens fascistiske bevegelser frem til i dag.

MATTIS VAALAND
Master i historie
Journalist

En overskyet sommerdag i juli 2017 marsjerer en gruppe menn igjennom Kristiansand sentrum. Mennene deler ut flygeblad til tilskuerne med påskriften: «KNUS HOMOLobbyen». De kaller seg selv for den nordiske motstandsbevegelsen, er nasjonalosialister, og ønsker å slå sammen Norge, Sverige, Finland, Danmark og Island til en nordisk union.

I snart 90 år har det eksistert ulike varianter av fascistiske bevegelser i Norden. Å redegjøre for dem alle ville vært en ambisiøs oppgave for en bok.

Denne teksten vil derfor først og fremst fokusere på utviklingen av fascismen i Sverige og Norge. Årsakene til det er mange, men kanskje den viktigste er at nátidens mest prominente fascistiske bevegelse, den nordiske motstandsbevegelsen, springer i hovedsak ut fra nasjonalosialistiske miljøer i de nevnte landene.

Teksten vil ei heller på en stringent måte ta for seg

[...] de ulike variantene av fascismen [...] deler et minste felles multiplum.

den ideologiske utviklingen av fascismen i de to nordiske landene. Den er heller et forsøk på å gi et grovt oversikt over miljøene og bevegelsene som har ledet frem til dagens situasjon.

Som de fleste av masteroppgavene og tekstene som har blitt benyttet i dette forsøket på å gi et innblikk i utviklingen i norsk-svensk fascismen, benyttes professor

Roger Griffins definisjon av fascismen. Griffins definisjon er en ideatype som favner om ulike varianter av nynazisme, fascismen og nazisme. I praksis vil det si at nasjonalosialisme, fas-

cisme, nazisme, Hitlers Nazisme og Mussolinis Fascisme, alle er varianter av en «generisk fascismen». Det betyr ikke at det ikke finnes ideologiske forskjeller innad i nasjonalosialismen eller de ulike variantene av fascismen med stor og liten F, men at de deler et minste felles multiplum. Griffins definisjon er følgende: «a paligenetic form of populist ultra-nationalism». Med

I juli 2017 marsjerte "Den nordiske motstandsbevegelsen" med flygeblader i Kristiansand sentrum. Bevegelsen har lange røtter i nordisk og europeisk fascistiske miljøer. Bilde: Den nordiske motstandsbevegelsen via frihetkamp.net.

paligenetisk menes en nasjonal gjenfødsel. Fascistene trakk veksler på en fortidig nasjonal myte og ville gjenskape den i fremtiden. Med populisme mener Griffin at fascismen appeller til «folket». Med ultra-nasjonalisme menes en nasjonalisme som går forbi staten.

Prolog: Fremveksten av fascism i Norge og Sverige. Hverken Norge eller Sverige kunne unngå å bli truffet av de ideologiske strømningene som eksisterte i Europa på 1920 og 30-tallet. Både Frankrike, England og ikke minst Italia og Tyskland hadde alle sine versjoner av fascism.

I Norge ble det første fascistpartiet etablert i 1927, da partiet Den Nasjonale Legion ble etablert av forretningmannen Karl Meyer. Ved Stortingsvalget i 1927 viste partiet seg likevel å være en fiasko. De sanket få stemmer og ble oppløst senere samme år. Et annet parti med minimal innflytelse, Norges Nasjonalosialistiske parti (NNSAP), ble organisert en gang på høsten i 1932, og fortsatte å eksistere frem til 1940. I 1931 ble organisasjonen Nordisk Folkereisning (NF) opprettet, med mål om å «bekjempe marxismen gjennom en politisk-religiøs kamp». Selv om NF hadde innslag av autoritære, konservative nasjonalister er de ikke å regne for fascister, ifølge Kreppen. Årsaken til at bevegelsen likevel blir nevnt i denne artikkelen, er at en av mennene bak bevegelsen var Vidkun Quisling.

Quisling ble i 1933 forsvarsminister i Bondeparti-regjeringen. Ministerperioden ble likevel kort idet regjeringen gikk av allerede samme år. Quisling benyttet

anledningen til å danne et nytt parti, Nasjonal Samling (NS). Valget i 1933 viste seg å være en skuffelse for NS som kun fikk litt over to prosent av stemmene. Men med tyskernes okkupasjon av Norge i 1940 ble Nasjonal Samling likevel det foretrukne samarbeidspartiet i Norge.

I Sverige ble det første «ekte» svenske fascistpartiet, Nationalsocialistiska Frihetsförbundet opprettet i 1924, som skulle utgjøre i Nysvenska Nationalsocialistiske Partiet (NSNP) som ble stiftet i 1930. Under opprettelsen av NSNP var nesten alle fascistgrupperingene i Sverige samlet under ett parti, som i 1931 endret navn til Svenska Nationalsocialistiska Partiet (SNSP). Til tross for ambisiøse planer, led partiet dog samme skjebne som flere andre fascistgrupper i Europa. Så tidlig som 1933, rammet en splittelse, forårsaket av ideologiske motsetninger og personlige krangler, partiet. Utbyrterne opprettet Nationalsocialistiska Arbetarepartiet (NSAP), med det resultat at Sverige nå hadde to fascistpartier som begge hadde sin tilhørighet til nasjonalosialismen. Ifølge den svenska idehistorikeren Lena Berggren er det likevel mulig å lese ideologiske forskjeller mellom de to partiene: der SNSP i større grad hadde et «nasjonalt» fokus, var NSAP «sosialistisk».

Splittelsen i SNSP ledet til at partiet mistet flere av sine unge medlemmer og karismatiske ledere. Ifølge estimater fra den svenska sikkerhetstjenesten hadde partiet likevel rundt 8000 medlemmer i 1934. Utbyrten NSAP fikk enda større oppslutning og ble regnet for å ha 12.000 medlemmer. I lokalvalgene i 1934-1935

maktet SNSP å vinne 80 seter. SNSP derimot ble nedlagt som organisasjon etter det katastrofale valgresultatet i 1936, og medlemmene ble av lederskapet i SNSP rådet til å slutte seg til NSAP.

NSAP sto nå igjen som det eneste svenske fascistpartiet av en viss størrelse. Partiet hadde på midten av 1930-årene etablert kvinne- og ungdomsorganisasjoner, en uniformert milits, en egen fagforening, og en publikasjonsseksjon.

Også lokalvalgene i 1938 skulle vise seg å bli en skuffelse for de svenske nasjonalsocialistene, og det ble igjen forsøkt et «imageskifte». Partiet hadde tidligere hatt tette koblinger til de tyske nazistene i NSDAP, men forsøkte nå å kvitte seg med koblingene til Nazi-Tyskland: Partiet forandret navn til Svensk socialistisk samling (SSS), svastikaen ble byttet ut, og den tradisjonelle nazi-hilsenen ble byttet ut med en mer subtil hilsen. Selv om NSAP forsøkte å rense seg for det meste som kunne oppfattes som tysk var det ikke snakk om noen ideologisk forandring i partiet. Denne «hvitzaskingen» skapte likevel bruduljer internt i partiet, ikke alle mente det var nødvendig – eller ønskelig. Et lite antall dissidenter forlot partiet og samlet seg i Solkorset – en av de mest «åpenbare og vulgære rasist- og fanatiske nazistgruppene i den svenske mellomkrigstiden.»

Fra krigsutbruddet og frem til krigens slutt forholdt aktivitetene i SSS seg på et minimalt nivå. Ifølge Berggren var hovedårsaken at et stort antall av de unge mannlige medlemmene var kalt inn til militærtjeneste, men også økt press fra politiet og politiske motstandere. På tross av et minimalt aktivitetsnivå ble det i 1941 etablert en ny seksjon, Sveaborg, av svenske frivillige fra Finland. Sveaborg overlevde også etter krigen som en veteranorganisasjon for partimedlemmer som hadde kjempet som frivillige i Finland, eller i det tyske Waffen-SS. Ifølge Berggren skulle Sveaborg vise seg å bli et viktig bindeledd mellom fascismen før og etter andre verdenskrig.

Den svenska idehistorikeren trekker også frem en annen faktor som muligens kan forklare det lave aktivitetsnivået hos de svenske fascistene – frykten for å bli sammenlignet med Quislings Nasjonal Samling. Der den tyske okkupasjonen av Danmark og Norge bare møtte mild kritikk, ble Quisling og Nasjonal samling fordømt som forrædere mot sitt eget folk. SSS var også motvillige til å støtte tyskerne i krigen mot Sovjetunionen, på tross av en iherdig anti-kommunisme. Partiet ønsket heller for en nordisk militær allianse under svensk lederskap. En nordisk, militær allianse hadde vært en del av partiets program siden 1933, og ble ytterligere fremmet i årene 1938-39. Da det så ut som at Tyskland ville vinne krigen i årene 1940-42, ble den nordiske drømmen tonet ned, men allerede i 1943 kom ideen om en nordisk føderasjon tilbake i partiprogrammet.

«Gammelfascistene» reiser seg fra asken.

Før asken hadde lagt seg over ruinene av det krigsherjede Europa ble det ført rettsprosesser mot antatte og reelle kollaboratører i en rekke tidligere okkuperte europeiske land. I Sverige, som hadde blitt nøytral gjennom hele krigen, ble det ikke tatt et oppgjør med de nazistiske bevegelsene som hadde vært aktive før og under krigen. På andre siden av grensen, i Norge, ble 150.000 personer siktet, og rundt 50.000 ble dømt, flesteparten tidligere medlemmer av NS. Flertallet ble dømt til å betale et enkelt forelegg, samt tap av borgerrettigheter. Et mindretall, 20 000, ble idømt fengselsstraffer. Å bli dømt for landssvik innebar blant annet tap av stemmeretten, retten til å inneha offentlige stillinger og tillitsverv i næringslivet. De domfelte mistet også tilgang til militærtjeneste, og risikerte å miste yrkesløyper og økonomiske rettigheter. 30 ble dømt til døden for landssvik – blant dem var Vidkun Quisling.

I 1947 opprettet tidligere journalist i Romsdalsposten, Nils Vekdal, avisens Skolenytt. Vekdal var selv blitt dømt i landssvikoppkjøret, og opprettet avisens med formålet å samle lærere som hadde vært med i NS sitt lærersamband. Prosjektet mislyktes, da lærerne helst ville gå videre i livet. Istedetfor henvendte journalisten seg til tidligere NS-medlemmer for å distribuere avisens – som etterhvert rettet seg mot landssvikerdømte generelt. I 1949 overtok tidligere NS-presseleder for Møre og Romsdal Fylke, redaktørstolen. Samme året etablerte en gruppe landssvikdømte, som var uegne med dommene de var idømt, Forbundet for sosial gjenoppreisning.

I utgangspunktet var både avis og Forbundet for sosial gjenoppreisning interessert i å fremstå som politisk nøytrale, men til tross for iherdige forsøk, var det likevel omfattende kontakt mellom forbundets medlemmer og den svenske fascist Per Engdahl.

Statsviteren Per Claes Svens Edvard Engdahl (1909-1994) ble tidlig medlem i Sveriges Fascistiska Kamporganisasjon (SFKO) – et av partiene som smelte inn i NSNP i 1930. Da SFKO vendte seg mot nazismen i 1929 forlot Engdahl likevel partiet. Sammen med et knippe andre tidligere SFKO-medlemmer stiftet han det Nysvenska Forbundet (NF) som så mot den italienske Fascismen, heller enn den tyske nasjonalosialismen. Til tross for Engdahls anstrengelser, ble NF en del av NSNP. Engdahl fortsatte sin motstand mot nasjonalosialismen og ønsket ikke å assosieres med det nye nasjonalosialistiske partiet. Istedet opprettet Engdahl Foreningen det Nya Sverige, som senere skiftet navn til Riksforbundet det Nya Sverige (RNS). Engdahl etablerte også organisasjonen Svensk Opposition i 1942. Formålet med bevegelsene var ikke å fungere som normale, politiske partier, men heller «idébevegelser». Etter krigens slutt skiftet Svensk Opposition navn til Nysvenska Rörelsen (NSR), og organisasjonen fortsat-

te sitt virke frem til midten av 1990-tallet.

Engdahl fikk en innflytelsesrik posisjon blant europeiske fascister etter krigen. Ifølge Lars Preus var han den eneste «lederskikkelsen fra mellomkrigstidens fascistbevegelser som fortsatt var aktiv etter krigen», og «blei en stor ideologisk inspirasjonskilde for flere svene nynazistgrupperinger på 1980 og 90-tallet.»

På 1950-tallet var Engdahl direktør for det internasjonale kontoret for Europäische Soziale Bewegung (ESB). ESB var også kjent som Malmö-bevegelsen, ettersom kontorene lå i Engdahls hjemby, Malmö. Bevegelsen ble stiftet under konferansen For Europe – Against Communism, som NSR arrangerte i Malmö i 1951. På konferansen var flere betydelige fascister samlet, blant annet den franske Maurice Barèche, lederen for det italienske partiet Movimento Sociale Italiano (MSI), Arturo Michelini og tidligere propagandasjef i Hitlerjugend, Karl-Heinz Priester. Hovedmålet med møtet var å «samle kretene og reorganisere seg som konsolidert europeisk bevegelse». Ifølge Paul Wilkinson vektla de såkalte «moderate», som Engdahl og Mosley, i større grad trusselen fra kommunisme, og la en demper på rasismen. I tillegg til de prominente fascistene nevnt ovenfor, deltok også flere av medlemmene i Forbund for Sosial opppreisning på møtet.

Selv om enkelte av forbundets medlemmer protesterte på kontakten mellom Engdahl og medlemmene av Sosial Oppreisning, fortsatte kontakten mellom den svenske fascistene og forbundet. Året etter Malmö-konferansen ble Engdahl invitert til Norge for å tale på et stevne. Härseth hevder i sin masteroppgave at kontakten mellom de svenske fascistene og forbundet var av uformell karakter. Kontakten var mellom enkelte av medlemmene i forbundet, og ikke organisasjonen som helhet.

Fremveksten av en ny generasjon fascister.

Avisen Folk og Land, ble opprettet i 1952 av den samme kretsen rundt 8. Mai. Men på tross av at avisens iverdig forsøkte å være en samlende avis for landsvikdømte det første tiåret, mislyktes den. I 1958 ble det utført et redaksjons- og driftsskifte. Den nye ledelsen mente at de med den upolitiske holdningen i avisens mislyktes med å nå ut til potensielle leser og støttespillere. Avisens nye holdning var å se «dagsaktuelle hendelser i lys av krigshistorien, oppgjøret og et NS-ideologisk grunnsyn.» Noen år før Folk og Lands redaksjonelle linje ble politisert hadde det vokst fram en ny generasjon fascister. Den nye generasjonen fasister hadde ikke tatt del i de fascistiske bevegelsene før og under krigen. I Sverige entret Gordan Assar Oredsson den nasjonalsocialistiske scenen. Svensken stiftet tidsskriftet Nordisk Kamp i 1956 og opprettet organisasjonen partiet Sveriges Nationalsocialistiska Kampförbund samme år. Organisasjonen skiftet senere navn til Nordiske Rikspartiet (NRP). Fremfor å ha en nasjonal agenda, ønsket Oredsson å skape et samarbeid mellom «nordisk ungdom, som igjen skulle legge grunnlaget for samlingen av Nordens folk.» Selv om NRP slet med dårlig oppslutning høstet de likevel anerkjennelse fra det internasjonale nynazistmiljøet. Oredsson forsøkte å etablere en gren av sin organisasjon i Norge, samtidig som det ble etablert et samarbeid mellom Nordiska Rikspartiet og Folk og Land. Samarbeidet strandet ettersom Folk og Land ikke ønsket å innta en åpen, nazistisk linje.

Folk og Land startet i 1967 en ungdomsspalte for yngre skribenter. Disse skribentene dannet samme år ungdomsorganisasjonen Nasjonal Ungdomsfylking (NUF). Organisasjonen trakk senere til seg flere studenter fra Universitetet i Oslo. Formålet med organisasjonen var å skape en ny nasjonal-sosialistisk ideologi. Folk og Land satte et tydelig preg på avisens profil. Der avisens før hovedsakelig befattet seg med «rettferd for de landsvikdømte», ville ungdommene i den nye spalten oppmuntre til «en nasjonal bevegelse som virkelig kan representere de nasjonale grunnverdier – en bevegelse som kan stå som et bolverk mot alle de nedbrytende strømninger i tiden». Lars Preus slår fast at det var de yngre som satt sitt største preg i avisens på 1970-tallet. Kontakt mellom Engdahl og norske fascistere fant sted også på 1970-tallet. I 1971 holdt svensken et foredrag om korporativisme etter italiensk modell for medlemmer av Nasjonal Ungdomsfylking (NUF).

I 1975 ble de unge nynascistene kastet ut av avisens, som da gikk tilbake til sitt opprinnelige preg, ifølge Preus. Splittelsen var forårsaket av ideologiske uenigheter: Der NUF var tilhengere av raselære, pangermanisme og en sterkt tro på at naturen sto over miljø, var de tidligere NS-medlemmene nasjonalt fokuserte og fryktet at nynazismen ville ødelegge legitimiteten i deres gjenreisningsprosjekt.

Etter å ha blitt kastet ut av Folk og Land i 1975 stiftet Nasjonal Ungdomsfylking partiet Norsk Front og oppløste samtidig NUF. Det nye partiet, NF, var sterkt inspirert av det britiske National Front. Det var spesielt det britiske partiets «tildekking» av sitt nazistiske budskap med fokus på innvandring istedenfor «ren» rasisme, og nedtoning av nazistisk estetikk og retorikk til fordel for en britisk nasjonalisme. Det var nettopp en «overfladisk avnazifisering» som i første omgang var Norsk Fronts oppgave, ifølge Preus. Partiets vending

Den nordiske motstandsbevegelsens logo er formet som runen som tilsvarer bokstaven "t". Motivet kombinerer de tyske nasjonal-sosialistenes brutalistiske estetikk med norrøn symbolikk. Runen "t" er symbolet for den norrøne krigsguden Tý. Bilde: Budimir Jermolov via Wikimedia Commons.

vekk fra raselære og nazisme førte til at flere innvandringsmotstandere og ikke-nazistiske rasister kom til partiet. Preus viser til at:

Flera av nynazistene i avisene var tilhengere av ideen om at en samla europeisk blokk var nødvendig for å stå imot stormaktene i øst og vest. Men også på denne tida var forestillinga om europeisk samling diffus og vanskelig å redegjøre for selv for forkjemperne av bevegelsen. Ut over på syttitallet var det derimot Norges gjennførelse og oppvåkning det blei referert til.

NF maktet ikke å oppfylle sin egen ambisjon om å stille til valg. Dette skapte frustrasjon hos medlemmene, der enkelte tydde til vold. I 1979 kastet blant annet et NF-medlem en brannbombe mot et 1. mai-tog i Oslo sentrum.

I 1980 endret Norsk Front navn til Nasjonalt Folkeparti, og forsøkte utover 1980-tallet å rekruttere nazistisk ungdom, lik det britiske National Front hadde forsøkt i England. Organisasjonen opprettet ungdomsavdelingen Nasjonalungdommen (NU) i et forsøk på å kopiere National Front sin rekrutteringssuksess. Noen av NU-medlemmene skulle senere bli sentrale i flere bombeangrep. På starten av 1980-tallet skulle også ledelsen av NF omfavne en ny strømning innenfor nynascismen – den såkalte Tredje Posisjon. Tilhengere av den Tredje Posisjon mener at sin ideologi er en tredje vei mellom kommunisme og kapitalisme – derav navnet. I Norge ble tredjeposisjonismen lagt frem for tilhengere av NF i 1982. Ifølge Preus var NF-versjonen «nok-

tern og underutvikla» sammenlignet med den europeiske varianten, og representerte kontinuitet fremfor brudd med tidligere ideologi.

Reaksjonene etter et bombeangrep mot Nor-moskeen i Oslo satte en stopper for mye av virksomheten til partiet. I Sverige møtte NRP en lignende skjebne, da flere medlemmer ble arrestert etter flere episoder med trakkassering og vold. Oredsson, som fremdeles var partiledende, tok avstand fra ungdommene som var siktet for volden, noe som førte til at ungdommen mistet tillit til partiledelsen.

Sammenbrudd og gjenoppresning.

1990-tallet så fremveksten av flere ulike grupperinger i Norge og Sverige. I 1989 utkom det svenske magasinet Vit Rebell, et blad som brakte tilbake åpenlys antisemittisk retorikk. Christoffer Øimoen skriver i sin masteroppgave at Vit Rebells forherligelse av «lokale stormavdelinger» tyder på kjennskap til William Pierces The Turner Diaries .

Bladet valgte mot slutten av 1989 å legge ned virksomheten etter å ha blitt anmeldt for «hets mot folkegruppe». Magasinet gjenoppstod kort tid etter som STORM i 1990. Ifølge Øimoen representerte bladet et revolusjonært skifte. Det nye bladet mante nynazister mot å stille til valg, og viste forakt for andre fascistiske grupper som gjorde dette. Nå var det revolusjonær undergrunnskamp som gjaldt. En av personene bak utgivelsen var nynazisten Klas Lund.

Klas Lund ble aktivist i kampgruppen Vitt Arisk Motstånd (VAM) en gang på begynnelsen av 1990-tallet. Aktivister fra VAM utførte i 1991 et tyveri mot en politistasjon i Lidingö utenfor Stockholm, og rakk å komme unna med 36 maskinpistoler. Da gruppen forsøkte å bryte seg inn i en militærleir ble flere av medlemmene arrestert. De gjenværende medlemmene gjennomførte et bankran. De kom seg av rgårde med verdier for 400.000 svenske kroner. Målet med aksjonene var å skaffe våpen og penger til den kommende fascistiske revolusjonskampen. Gruppens aktivitet ledet likevel til at før året var omme var alle aktivistene arrestert av svensk politi.

Også Norge så fremveksten av flere nye fascistiske grupper. I 1987 ble gruppen BootBoys opprettet. Gruppen ga også sporadisk ut sitt eget blad med «svært korte artikler, noen ulike avisklipp og rasistiske tegneseriestriper». BootBoys var lite interessert i ideologi, og hovedfokuset var på rasistisk musikk og skinheadklesstilen. Det var også kontakt mellom enkelte medlemmer av Bootboys og svenske VAM. I 1991 dro eksemplativt en gruppe medlemmer av Bootboys til Sverige, med påfølgende resultat at det ble opprettet en norsk avdeling av VAM, Hvitt Arisk Motstand (HAM), i 1992. HAM viste seg likevel å få minimal innflytelse og ble lagt ned i 1993.

De fleste av de nynazistiske gruppene på 1990-tallet ble likevel kjennetegnet av lav oppslutning og krangling innad i de nynazistiske grupperingene. I 1994 ble magasinet STORM lagt ned og VAM gikk under jorden.

Epilog: Fremveksten av Den nordiske motstandsbevegelsen.

I vakuumet som fulgte i kjølvannet av at VAM gikk under jorden, ble gruppen Nationell Ungdom etablert. Gruppen ble fort det eneste alternativet for de høyreekstreme med postadresse i Stockholm, ifølge den svenske antirasist-tenketanken EXPO. I 1997 ble Erik Hägglund, som tidligere hadde vært aktiv i NPR, valgt til leder i Nationell Ungdom. Som et resultat ble organisasjonen ytterligere radikalisert. Organisasjonen var elitistisk og det ble stilt høye krav til medlemmene: Nationell Ungdom skulle «vara nogen annan än resten av rörelsen». I 1997 lanserte NU bladet Folktribunen, samtidig var demokratisk nasjonalisme byttet ut mot et revolusjonært budskap. Ifølge EXPO ble leserne introdusert for en rekke ideer og ideologier, fra William Pierce til den rumenske fascisten Cornelius Codreanu.

I 1997 dannet det tidligere prominente VAM-medlemmet Klaes Lund den Svenske Motstandsrörelsen (SM), som en forlegning av NU. Etableringen ledet til en omorganisering, der SM ble elitetroppen for de mest hengivne medlemmene, og NU ungdomsorganisasjonen. SMR var blant annet inspirert av ideologien til den rumenske fascistgruppen Jerngarden.

Jerngarden (Garda de fier) ble opprettet i 1930 som en paramilitær gren av den fanatiske, rumenske fascistbevegelsen Erkeengelen Mikael Legion. Gruppens formål var å møte, fra fascistenes synspunkt, den økende trusselen fra kommunistene. Ifølge Carl Petter Arbo, så Legionen på seg som «spesielt utvalgte til å kjempe en «hellig» apokalyptisk kamp mot demokratiet, frimurere, kommunister og jøder. Den endelige seieren over fiendene skulle føre til en gjenfødselse av nasjonen». Arbo konkluderte med at Legionen var et uttrykk for en «sekulær, intolerant og fundamentalistisk religion», med særlig fokus på martyrdøden som den absolute måten å vise hengivenhet til «det totalitære målet».

SMR var særlig interessert i Jerngardens organisjonsstruktur: «på samma sätt som Järngardet skulle Svenska Motstandsrörelsen vara en plats för de hängivna, en samling av fanatiker». Rundt årtusenkiftet ble SMR delt i to fraksjoner: den ene, ledet av Klas Lund, sverget til nasjonalsosialismen, den andre hellet mot en mer «sosial» fascism, en fascism som i større grad vektla felleskapet fremfor det nasjonale. Etter splitelsen sto Klas Lund igjen som enehersker i organisasjonen, og tok i 2003 ordet for at organisasjonen måtte forberede seg på å bruke vold.

I 2004 rømte Klas Lund fra soning i svensk fengsel etter å ha fått en dom på seks måneder for grovt brudd på våpenloven. Et halvt år senere ble Lund pågrepet i Kristiansand av norsk politi. Den svenske nynazisten hadde skjult seg hos en norsk nynazist, som på slutten av 1990-tallet ble en viktig figur i Boot Boys-miljøet på Sørlandet.

I 2001 utførte personer fra Boot Boys miljøet i 2001 drapet på Benjamin Hermansen. I kjølvannet av mordet ble det nynazistiske miljøet satt under et sterkt press, som ledet til at miljøet etter hvert ble brutt opp. Det er uklart når den nordiske motstandsbevegelsen fikk fotfeste i Norge, men det kan se ut som om flere fra Boot Boys-aktivistene allerede i 2003 hadde opprettet «Den norske motstandsbevegelsen». Det er likevel trolig at vakuumet som oppstod etter det massive presset på nynazistmiljøet i Norge etter drapet på Hermansen, ledet til at flere nynazister lette etter andre organisasjoner å ta del i.

I løpet av juni 2003 opprettet norske nynazister med tilknytning til Boot Boys miljøet, organisasjonen National Ungdom. Organisasjonen skulle fungere som en norsk ungdomsavdeling til SMR. Den norske gruppenringen hadde allerede i midten av juni etablert hjemmesiden National Motstand, og publiserte 16. juni 2003 følgende handlingsplan:

VÅRE MÅL I KORTHET:

Den Norske motstandsbevegelsen har tatt på seg den oppgave å beskytte den norske historien, den norske kulturen og den norske identiteten. Vi bekjemper integrasjon, kulturell opplosning og den ødeleggende utvaskingen av vårt folk gjennom sammensmeltingen med fremmede raser og fremmede folkegrupper.

Ideene om kulturelt forfall, biologisk rasisme, innføring av et autoritært styre, er alle ingredienser i denne teksten. Nettsiden ble brukt aktivt i hvert fall frem til siste artikkel ble publisert i slutten av mars 2006. Bortsett fra et nynazistisk ungdomsmiljø på Romerike som kalte seg for Nasjonal Ungdom, er det for det meste «stille» i norske aviser på slutten av 2000-tallet. Men i 2010 begynner det å bli bevegelser i de nynazistiske miljøene igjen, ifølge Antirastisk senter, og den 26. august 2011 ble det meldt om at personer fra den norske motstandsbevegelsen hengte opp plakater med rasistisk budskap i Drammen.

De senere årene har den Nordiske Motstandsbevegelsen fått et fotfeste i Norge, og har utført flere aksjoner i landet. I PSTs årlige trusselmelding i 2018 ble organisasjonen for første gang nevnt ved navn. Selv om gruppen tross alt må regnes for å være minimal, er det likevel liten tvil om at bevegelsens fascistiske herkomst og forhistorie gjør at samfunnet igjen må være ørvåkne

og følge hvert steg den tar.

Mattis Vaaland har mastergrad i historie fra Universitetet i Oslo og jobber som freelance journalist.

NOTER

- 1 Martinsen, R. Jarle, «Høyreekstrem demonstrasjon i Kristiansand – politiet ville ikke gripe inn». *Aftenposten*. 29.07.2017. Link: <https://www.aftenposten.no/norge/i/mq9gv/Hoyreekstrem-demonstrasjon-i-Kristiansand--politiet-ville-ikke-gripe-inn>
- 2 Griffin, Roger. *The Nature of Fascism*. London: Pinter Publishers Limited, 1991.
- 3 Kreppen, Kenneth. «Fra partipolitikk til kulturmøte: Valg av politisk strategi blant norske nasjonal sosialister 1933–1940». Upublisert masteroppgave. Universitetet i Oslo. 2015. S. 19.
- 4 Kreppen. «Fra partipolitikk til kulturmøte». S. 20.
- 5 Ibid. S. 20-21.
- 6 Ibid. S. 21.
- 7 Ibid. S. 22.
- 8 Ibid.
- 9 Ibid. S. 23.
- 10 Berggren, Lena. «Swedish fascism: Why bother?». *Journal of Contemporary History*, nr. 3 (2002): 395-417. Side: 398.
- 11 Ibid. S. 400.
- 12 Ibid. S. 401.
- 13 Ibid. S. 402.
- 14 Ibid.
- 15 Ibid. 403.
- 16 Ibid. 403.
- 17 Ibid. 404.
- 18 Ibid. 404.
- 19 Ibid.
- 20 Ibid. S. 285.
- 21 Mellom revisjon og politisk opposisjon 285.
- 22 Berggren. «Swedish fascism». S. 399.
- 23 Ibid.
- 24 Ibid. 400.
- 25 Preus, Lars. «Bakover mot det nye Norge: Ideologisk utvikling innen norsk nynazisme 1967–1985». Upublisert masteroppgave. Universitetet i Oslo. 2014. S. 69
- 26 Berggren. «Swedish fascism». S. 400
- 27 Hårseth. «Mellom revisjon og politisk opposisjon». S. 286.
- 28 Wilkinson, Paul. *De nye fascistene*. Oversatt av Øyvind Vi-
- 29 Hårseth. «Mellom revisjon og politisk opposisjon». S. 287.
- 30 Ibid.
- 31 Ibid. S. 291.
- 32 Ibid. S. 293.
- 33 Ibid. S. 293.
- 34 Øimoen, Ole Jakob. «Nynazisme i Norge og Sverige – Fra partiorganisasjon til revolusjon». Upublisert masteroppgave. Universitet i Oslo. 2012. S. 50.
- 35 Preus. «Bakover mot det nye Norge». S. 106.
- 36 Ibid. S. 6.
- 37 Ibid. S. 20.
- 38 Ibid.
- 39 Ibid.
- 40 Ibid. 69.
- 41 Ibid. 21.
- 42 Ibid. 21-24.
- 43 Ibid. S. 35.
- 44 Ibid. S. 36.
- 45 Ibid. S. 37.
- 46 Ibid. S. 42.
- 47 Ibid. S. 48-49.
- 48 Ibid. S. 8.
- 49 Ibid. S. 93.
- 50 Ibid. S. 94.
- 51 Ibid. S. 95.
- 52 Ibid. S. 96.
- 53 Ibid. S. 99.
- 54 Ibid.
- 55 Ibid. S. 56.
- 56 Ibid. 59. *The Turner Diaries* er en dystopisk roman skrevet av den hvite nasjonalisten William Pierce. Den handler om en fremtidig rasekrig basert på vigilantvirksomhet på grasrota.
- 57 Ibid. 62.
- 58 Ibid. 61.
- 59 Ibid. 68.
- 60 Ibid. 67.
- 61 Ibid. 71.
- 62 Ibid. 77.
- 63 Ibid. 78.
- 64 Ibid. 82.
- 65 Myhre, Daniel Håkon. «Anomi og dekadense – En ideologisk

studie Hizb ut-Tahrir i Danmark og Den Svenska Motstands-rørelsen». Upublisert masteroppgave. Universitetet i Oslo. 2013. S. 55.

66 Poohl, Daniel. «Drömmen om revolutionen». EXPO. 02.03.2014. Link: http://expo.se/2014/drommen-om-revolutionen_6416.html

67 Ibid.

68 Arbo, Carl Petter. «Gud er fascist! Erkengelen Mikael Legions modernitet, mentalitet og mystikk». Upublisert masteroppgave. Universitetet i Oslo. 2015. S. 120

69 Ibid.

70 Ibid.

71 Poohl. «Drömmen».

72 Poohl. «Drömmen».

73 Aftenbladet. «Naistledaren gripen». *Aftenbladet*. 24.03.2005.

74 Shoaib Sultan, Rune Berglund Steen and Kari Helene Partapuoli (Red.) *Høyreekstremisme i Norge*. Oslo: Antirasistisk senter, 2012. S. 13

75 Width, Henrik. «Politirazzia mot svenske nynazister». *Aftenposten*. 28.11.2003.

76 Bach, Tor. «Svensk-norsk voldssamarbeid». Monitor – Antifascistisk tidsskrift. 19.06.2003. Link: <http://www.vepsen.no/monitorarkiv/artikler/motstand190603.htm>

77 Hjemmesiden til Nasjonal Motstand. Første artikkel: VÅRE MÅL I KORTHET, er publisert den 16. Juni 2013. Med tanke på hvor lang tid det tar å bygge opp en hjemmeside og skrive en artikkel – på tross av det dårlige språket som preger den og den korte lengden – er det ikke urimelig å anta at nettsiden var påbegynt et godt stykke i forveien, om ikke uker før. Link: <https://web.archive.org/web/20030812061233/http://207.226.250.242:80/artikel.asp?artikelID=173>

78 Redaksjonen. «VÅRE MÅL I KORTHET». Nasjonal motstand. 16.06.2003.

79 Ibid.

80 <https://web.archive.org/web/20070703020318/http://207.226.250.242/notis.asp?notisID=2399>

81 Av avisene sjekket i Retriever. Et nøyere – og grundigere – søk vil muligens finne andre resultater.

82 Sultan. «Høyreekstremisme». S. 13.

83 Drammens tidende. «Russisk plakat hengt opp på flerkulturelt senter». *Drammens Tidende*. 26.08.2011.

LITTERATUR

Aftenbladet. «Naistledaren gripen». *Aftenbladet*. 24.03.2005.

Arbo, Carl Petter. «Gud er fascist! Erkengelen Mikael Legions modernitet, mentalitet og mystikk». Upublisert masteroppgave. Universitetet i Oslo. 2015. S. 120

Bach, Tor. «Svensk-norsk voldssamarbeid». Monitor – Antifascistisk tidsskrift. 19.06.2003. Link: <http://www.vepsen.no/monitorarkiv/artikler/motstand190603.htm>

Berggren, Lena. «Swedish fascism: Why bother?». *Journal of Contemporary History*, nr. 3 (2002): 395–417. Side: 398

Drammens tidende. «Russisk plakat hengt opp på flerkulturelt senter». *Drammens Tidende*. 26.08.2011.

Griffin, Roger. *The Nature of Fascism*. London: Pinter Publishers Limited, 1991.

Härseth, Olavsson Espen. «Mellom revisjon og politisk opposisjon. Avisen *Folk og Land* 1952–1975». *Historisk Tidsskrift* 96, nr. 3 (2017): 280–307. S. 282

Kreppen, Kenneth. «Fra partipolitikk til kulturmøte: Valg av politisk strategi blant norske nasjonalosialister 1933–1940». Upublisert masteroppgave. Universitetet i Oslo. 2015. S. 19

Martinsen, R. Jarle, «Høyreekstrem demonstrasjon i Kristiansand – politiet ville ikke gripe inn». *Aftenposten*. 29.07.2017. Link: <https://www.aftenposten.no/norge/i/mq9gv/Hoyreekstrem-deemonstrasjon-i-Kristiansand--politiet-ville-ikke-gripe-inn>

Myhre, Daniel Håkon. «Anomi og dekadense – En ideologisk studie Hizb ut-Tahrir i Danmark og Den Svenska Motstands-rørelsen». Upublisert masteroppgave. Universitetet i Oslo. 2013.

Poohl, Daniel. «Drömmen om revolutionen». EXPO. 02.03.2014. Link: http://expo.se/2014/drommen-om-revolutionen_6416.html

Preus, Lars. «Bakover mot det nye Norge: Ideologisk utvikling innen norsk nynazisme 1967–1985». Upublisert masteroppgave. Universitetet i Oslo. 2014. S. 69

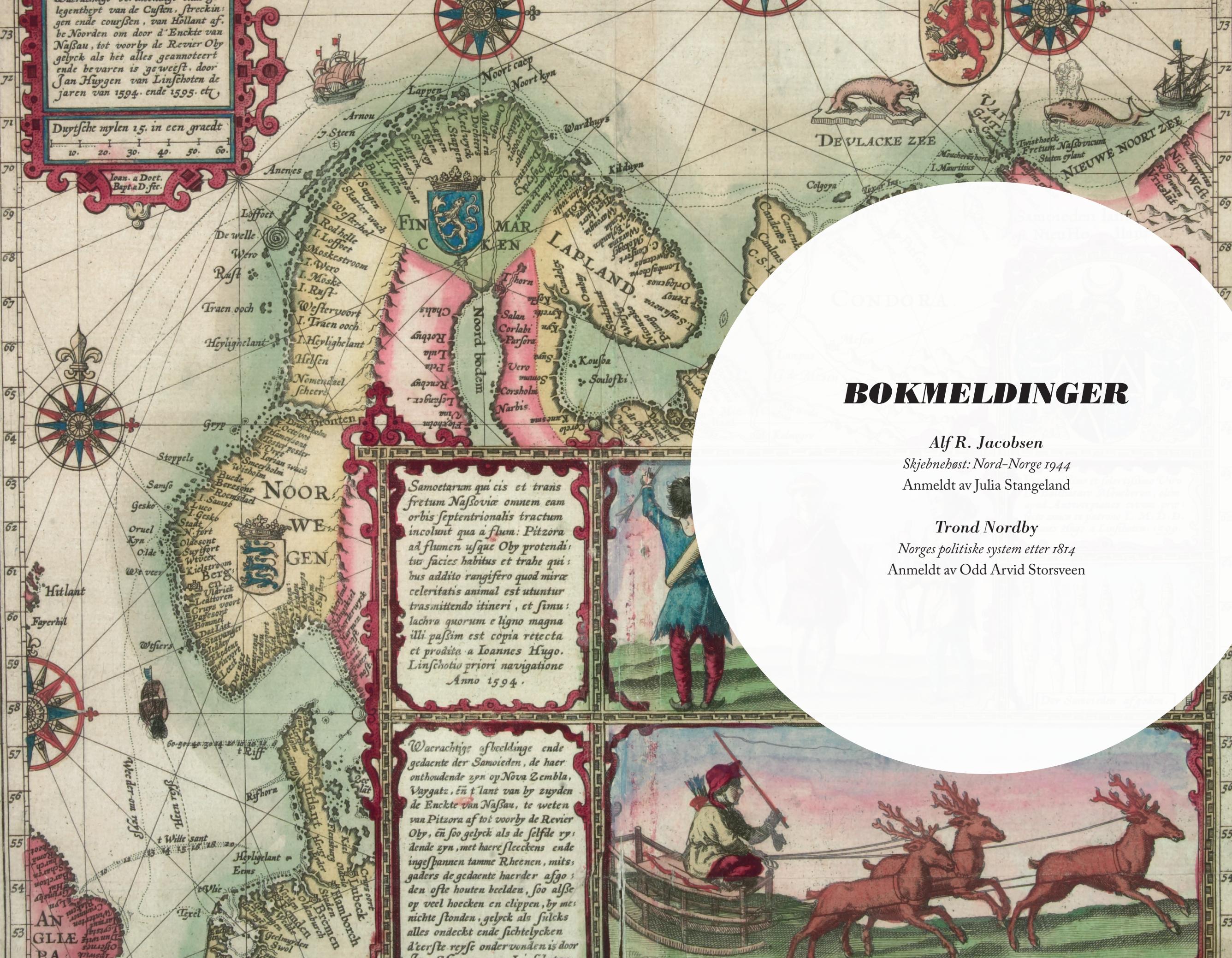
Redaksjonen. «VÅRE MÅL I KORTHET». Nasjonal motstand. 16.06.2003. Link: <https://web.archive.org/web/20030812061233/http://207.226.250.242:80/artikel.asp?artikelID=173>

Shoaib Sultan, Rune Berglund Steen and Kari Helene Partapuoli (Red.) *Høyreekstremisme i Norge*. Oslo: Antirasistisk senter, 2012. S. 13

Width, Henrik. «Politirazzia mot svenske nynazister». *Aftenposten*. 28.11.2003.

Wilkinson, Paul. *De nye fascistene*. Oversatt av Øyvind Viestad. Oslo: Pax Forlag, 1982. S. 61.

Øimoen, Ole Jakob. «Nynazisme i Norge og Sverige – Fra partiorganisasjon til revolusjon». Upublisert masteroppgave. Universitetet i Oslo. 2012. S. 50

BOKMELDINGER

Alf R. Jacobsen

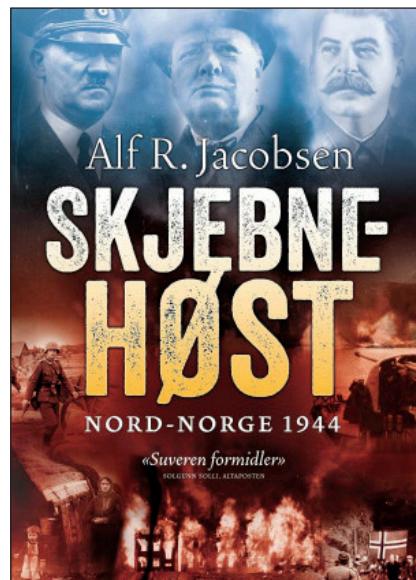
Skjebnehøst: Nord-Norge 1944

Anmeldt av Julia Stangeland

Trond Nordby

Norges politiske system etter 1814

Anmeldt av Odd Arvid Storsveen

Eit tydeleg kvifor, men tidvis søvndyssande mykje krig

SKJEBNEHØST - NORD-NORGE 1944

Alf R. Jacobsen
Vega Forlag, 2017

«Lørdag [6. februar 1945] klokken 15 ble Turistkaia [i Hammerfest] blåst opp. I løpet av søndag ble 97 miner lagt i havnebasenget og byens nærområder. Klokken 22.15 samme kveld var Tapolski [orlogskaptein] fornøyd. De vakre gamle bryggene, handelshusene og herskapsboligene med lokaupler var borte for alltid. Av kaiene var bare noen få svartbrente stolper synlig. Verdens nordligste by var totalt rasert, men i krigsdagboken var det ikke rom for sentimentalitet: 'Oppgaven er fullstendig gjennomført,' noterte Tapolski. Han samlet flotiljen ved Håja og satte kurs sørover» (s. 367).

Med dette set forfattar Alf R. Jacobsen punktum for Hammerfest by si historie fram til 1944/45. Befolkninga blei tvangsevakuert for fleire månadar sidan og no er òg øydeleggingane endeleg fullført. Med dette avsluttar Jacobsen dessutan si 367 sider lange bok om dei siste dramatiske månadane i det nordlegaste Noreg, Finland og, den gongen, Sovjetunionen. Eller han avsluttar det nesten, for i tillegg til å ha både forord og prolog, har Jacobsen si, foreløpig, siste bok òg epilog og dessutan eit etterord av ge-

neral (R)¹ og tidlegare forsvarssjef Sverre Diesen. Boka har òg fleire vedlegg i form av litteraturliste, våpenleksikon, utdrag frå ei krigsdagbok, ei tidslinje og eit rikt biletgalleri og naturlegvis ei litteraturliste. Med smått og stort er boka over 500 sider lang og må seiast å vere ein skikkeleg solid murstein.

Det er ingen tvil om at Jacobsen har lagt ned mykje arbeid i å få fram nye kjelder på temaet andre verdskrig i det nordlegaste Noreg. Dette er alt frå krigsdagbøker, til avhøyr etter krigen, rettsdokument og gamle Enigma²-meldingar til referat frå møter mellom Churchill og Stalin. Jacobsen set dessutan tidlegare litteratur og forsking inn i ein ny og større samanheng. Han søker etter svaret på *kvifor* krigen i nord utvikla seg på denne måten, men han har òg fått meg til å stille spørsmålet: Er det verkeleg naudsynt med så detaljerte krigsskildringar? Kva er vitsen? I forlenginga av dette har eg stilt følgjande spørsmål: Kan forfattaren klandrast for at eg ikkje har eit militærinteressert bein i heile kroppen, men tvert imot kjenner behov for å finne fram fyrstikker for å halde augeloka oppe så snart ordet trapp og divisjon

Rådhuset, til høgre i biletet, var eit av fleire bygg i Hammerfest sentrum, som hadde lokaupler. Denne arkitekturen var inspirert av utanlandske strømningar og forsvann saman med nesten heile resten av byen då den blei brent av tyskarane i 1944/45. Foto: Hammerfest Historielag.

blir nemnt for mange gonger? La meg ta det første punktet først: *Kvifor*.

Eg meiner at Jacobsen ved å söke etter svaret på *kvifor* krigen på Nordkalotten utvikla seg som den gjorde, ikkje berre bidrar med ny informasjon om krigen i nord, men om andre verdskrig generelt, både den norske krigen og verdskrigene. Finland sin separatfred med Sovjetunionen, Sovjets offensiv mot tyske troppar, tyske soldatars tilbaketrekkning frå både Finland og Sovjetunionen inn i Noreg og bruken av brent jord er berre noko av det som blir fletta saman med krigen elles i Europa. På detaljnivå er Skjebnehøst heilt på høgde med *Himmlers Norge*³ av Terje Emberland og Matthew Kott, men der Emberland og Kott fokuserer på rasetenkning og rasismen som bakgrunn for krigen, trekker Jacobsen fram ein annan viktig motivasjonsfaktor. Jacobsen skriv:

«Som ansvarlig for tilførsel og fordeling av innsatsvarer førte Speer [rustningsministar Albert Speer] en nøye statistikk over import og forbruk av alle nødvendige legeringsmetaller. Som Hitler visste han bedre enn de fleste at krigen ikke bare var ideologisk betinget. På egen jord hadde Tyskland massive leier av kull og fattig jernmalm, men landet manglet nesten alle andre råvarer som moderne, mekanisert krigføring forbrukte i høyt tempo [...]» (s. 32).

Jacobsen meiner altså at behovet for diverse råvarer til krigsindustrien er ein viktig motivasjonsfaktor for krigen, og ein faktor som kanskje er viktigare for dei avsluttande månadane av krigen på Nordkalotten enn rasespørsmålet. Jacobsen viser at ynske om fortsatt drift av Nikkelverket i Nord-Finland og gruvene i Bjørnevatin utanfor Kirkenes, var ein viktig faktor for den militærtekniske tenkinga. Jacobsen viser vidare at forsvertet av desse gruvene lenge hindra dei tyske offiserane i å ta andre omsyn, som til dømes effektiv tilbaketrekkning (s. 116, 148 – 149, 203 og s. 380). Spørsmålet om ressursar trekker òg krigen i Finnmark og Nord-Troms i større grad til krigen i Europa. Parallelen mellom krigen i Finnmark og Nord-Troms og utviklinga i Finland og Sovjetunionen er for så vidt blitt gjort før, mellom anna av Asbjørn Jaklin og Berit Nøkleby i høvesvis *Brent jord* og *Hitlers Norge*.⁴ Det same kan ein seie om forholdet til rustningsministar Speer og Hitler, men eg vil påstå at Jacobsen har tatt eit nytt steg her. Den tidlegare halve tanken er nå blitt eksplisitt og ferdig utenkt. Dette er berre eitt døme på tankerekker som eg meiner at Jacobsen fullfører – for både lesaren og tidlegare forskarar – i denne boka. Det gjer at eg føler at eg får svar på spørsmål som eg ikkje ein gong visste at eg hadde.

Jacobsen kastar eit nytt blikk på både gamle og nye kjelder. Kanskje særleg interessant er forholdet mellom regjeringa Nygaards-

vold på den eine sida og dei britiske styresmaktene og det britiske militæret på den andre sida. Jacobsen viser mellom anna til at britane så tidleg som 2. november 1944 ved hjelp av Enigma-meldingar visste kva som gjekk føre seg i Noreg, utan at dei formidla det vidare til norske styresmaktar i London. Fyrst den 15. november blei dette gjort kjent for nordmennene (s. 368 – 369). Jacobsen skriv mykje rundt kva som kan vere bakgrunnen for dette.

Eit anna vel så interessant punkt er forholdet mellom KGB og den norske ambassadøren til Moskva, Rolf Andvord. Jacobsen går langt i å påstå at Andvord sitt ukritiske syn på mennene i Kreml, òg kan ha påverka regjeringa sitt syn på dei (s. 377). Han er ikkje redd for å seie at det var flaks heller enn dugande som hindra etableringa av sovjetiske basar i Noreg etter andre verdskrig (s. 373). Han påstår vidare at regjeringa Nygaardsvold var lite framsynt rundt kva tyding Finland sin separatfred med Sovjetunionen ville få for krigen i nord. Han meiner at det var innlysande at dei tyske soldatane ville måtte trekke seg ut av Finland gjennom Noreg. Han samanliknar denne påstårte inkompетansen og uførebudde tilstanden med den same regjeringa sine handlingar 9. april 1940 (s. 306 – 307). Slik eg ser det er det liten tvil om at Jacobsen evnar å sette den nordlegaste delen av norsk krigshistorie inn i eit breiare, internasjonalt perspektiv og at han trekker fram nye kjelder og stiller og svarer på ny spørsmål knytt til tematikken. Mitt ankepunkt til framstillinga er likevel at det blir mykje krig.

Eg samanlikna boka tidlegare med *Himmlers Norge*. Ei anna bok det er naturleg å samanlikne *Skjebnehøst* med er *Brent jord* av Asbjørn Jaklin. Jaklin har mykje mindre fokus på det militære og på kvifor krigen utvikla seg som den gjorde. Han er i større grad ute etter å svare på korleis tvangsevakueringa og nedbrenninga gjekk føre seg, og på kva som skjedde med folk flest. Krigslitteratur har gjerne to utgangspunkt, to perspektiv, to nivå. Det heilt nære perspektivet, som i *Hverdagsliv*⁶ av Guri Hjeltnes der fokuset ligg på menneska som opplevde krigen og alle kvardagane, og dei fjerne overordna bökene som

Jacobsen fortener honnør for å ha lagt opp til eit grundig referansesystem, men det burde altså ha vore betre følgd opp.

jingar om tvangsevakueringa og nedbrenninga av Finnmark og Nord-Troms, men ein kan likevel stille seg spørsmålet om det er naudsynt med fullt så mykje krig? Det finst fleire kapittel i boka med avsnitt som dette:

«I løpet av fredag formiddag 20. oktober greide Zjukovs frem-skutte avdelinger likevel å snike seg forbi Degens bataljoner og etablere en sterk stilling rundt ammunisjonsdepotet, på tvers av veien. Grumms stabskompani ble kastet tilbake, og resten av styrkene fra 137. regiment var uten hell» (s. 263).

Krigslitteratur har gjerne to utgangspunkt, to perspektiv, to nivå. Det heilt nære perspektivet, [...] og dei fjerne overordna bökene som gjerne er prega av slag og troppeforflyttingar.

lesar. Ein kokk kan jo ikkje klandrast for at gjesten ikkje liker grønsakssuppe viss suppa kvalitetmessig er heilt i orden. Eg ser jo at dette er ei krig-krigsbok av høg kvalitet sjølv om denne typen boker altså ikkje automatisk appellerer til meg som lesar. Eg anerkjenner som nemnt òg at Jacobsen har vist at det finst plass for den boka som han har skrive. Vi er ikkje særleg meir tent med endå ei bok om korleis Klara Jensen (fiktivt namn) og andre evakuerte hadde det som tvangsevakuert frå ein landsdel i brann.

Det kan samtidig vere på sin plass å spørje kvifor denne typen krigslitteratur blir sett på som meir høgverdig og betre litteratur enn til dømes dagbokskildringar frå vanlege folk. Det er i alle fall mitt inntrykk at det er tilfelle. Eit svar er at dei, som i dette tilfellet, gjerne er er eit veldokumentert og gjennomarbeidd historiefagleg handverk. Det er boker som krev meir arbeid. Eit anna er at det som skjedde på fronten, dei avgjerslene som blei tekne

av Adolf Hitler, Josef Stalin, generaloberst Rendulic og mange, mange fleire høgmilitære menn, trass i alt fekk stor tyding for Klara Jensen og andre finnmarkingar så vel som andre nordmenn og finnar òg for den saks skuld. Det spelte òg ei rolle for dei tyske og austerrikske soldatane som overlevde eller som ikkje gjorde det og for krigsfangar frå Sovjetunionen og andre land. Skildringar av ulike slag og krigskamper kan følgjeleg vere viktige for å sette sivile menneskeliv inn i ein større kontekst. Som general (R) Sverre Diesen trekk fram i etterordet var militærtaktiske avgjersler som både tyskarane og sovjetrussane tok, potensielt viktige for den vidare utviklinga av krigen (s. 387). Akkurat kor viktige dei var, er det sjølv sagt vanskeleg å seie i ettertid.

Skildringar av ulike slag og krigskamper kan følgjeleg vere viktige for å sette sivile menneskeliv inn i ein større kontekst. Som general (R) Sverre Diesen trekk fram i etterordet var militærtaktiske avgjersler som både tyskarane og sovjetrussane tok, potensielt viktige for den vidare utviklinga av krigen (s. 387). Akkurat kor viktige dei var, er det sjølv sagt vanskeleg å seie i ettertid.

At boka i seg sjølv er både viktig og interessant rokkar likevel ikkje ved mitt ankepunkt. Kva skal vi med alle desse krigskildringane? Trass i at skildringane av krigen slett ikkje er uviktig, kan ein spørje seg om det var naudsynt å gå så detaljert til verks når det uansett var konklusjonen etter slaga og krigføringa som var det viktigaste. Vidare er det synd at vi må gå heilt til etterordet før desse koplingane blir gjort eksplisitt for dei som ikkje nødvendigvis tenker militærteknisk. Sjølv om Jacobsen fleire gonger viser at han er flink til å fullføre tankerekke til andre, er han ikkje alltid like flink til å fullføre sine eigne eller til å gjere det tydeleg nok for oss som er så meinige at vi ikkje ein gong har vore i militæret. Personleg kunne eg tenkt meg fleire skildringar frå det meinige livet, men det er det for så vidt kanskje rimeleg at eg må finne i andre bøker.

Eg syns det er mindre rimeleg at Jacobsen, som eg òg her delvis har vist, tidvis har litt for stor tiltrø til lesaren sin. Det finst døme på at namn kunne vore repeteret i staden for å berre skrive «han» og på at titlar godt kunne vore gjentekne etter at det har gått fleire sider sidan vedkomande blei presentert. Dette hadde gjort det lettare å følge med i ei tidvis tung bok med mange detaljar. Du lurer kanskje òg på kva r-en i general (R) Sverre Diesen vil seie, eller kanskje har du sett i sluttnoten min. Ein slik note burde Jacobsen òg hatt. I beste fall er dette eit døme på korleis det går når nokon er alt for inne i sitt eige tema til å kunne sette seg inn i ein mindre kunnskapsrik lesar sitt perspektiv. I verste fall er det eit uttrykk for ein slags forfattarroganse. Som nemnt er boka detaljert og følgjeleg er det ekstra viktig å unngå slike støy som kan øydelegge leseflyten.

Det mest kritikkverdige i det ein kan kalle det formtekniske uttrykket til boka, er likevel Jacobsen sitt, etter mi meinig, noko uryddige referansesystem. Det er positivt at han bruker fotnotar i staden for sluttnotar. Det gjer det lettare å vere orientert. Den gjennomarbeidde bruken av eit godt referansesystem gjer det òg mogleg å bruke boka i vidare forsking, så vel som til populærhistorisk lesing. Det er likevel ikkje gjort fullstendig. I teksten er det slett ikkje alltid ein referanse etter dei mange direkte sitata. Eg vil ikkje med dette påstå at Jacobsen prøver seg med juks. Referansen er mest sannsynleg knytt til fotnoten før eller etter (som på s. 156 – 158), men det skal ikkje vere opp til lesaren å tolke dette. Han burde gjort slik som han av og til gjer, nemleg å markere i fotnoten at fleire sitat er knytt til den same fotnoten (s. 353). Jacobsen fortener honnør for å ha lagt opp til eit grundig referansesystem, men det burde altså ha vore betre følgd opp.

Boka er elles godt skiven med mange litterære verkemiddel som kan seiast å vere lånt frå skjønnlitteraturen. Han unngår òg dei verste klisjeane knytt til tematikken. I staden for eit kapittel som heiter «Medlidenshet med befolkningen er ikke på sin plass», heiter hans kapittel «Ingen medlidenshet» (s. 297). Forfattaren er heller ikkje framand for eit frodig språk, og noko fordomsfullt kan ein seie at det av og til skin gjennom at han er nordlending frå Hammerfest og ikkje har noko problem med å kalle ei spade

for ei spade (til dømes på s. 326).

Sjølv om det er nokre forteljingar som går igjen i alle bøker knytt til tematikken, historia om barneheimen Våsol finn ein til dømes både i Jacobsen og i Jaklin si nemnte bok, må fyrstnemnte si bok seiast å vere på eit heilt anna fagleg nivå all den tid den i langt større grad presenterer nytt stoff og har våga å stille nye spørsmål knytt til tematikken. Av den grunn får kanskje underteikna lære seg å leve med det faktum at boka si handling i liten grad utspeler seg mellom folk flest, men i større grad skjer mellom generalar og statsleiarar, og håpe at den viktigaste informasjonen ikkje har forsvunne i skogen av militærtekniske tre. Alf R. Jacobsen si bok *Skjebnehøst* er absolutt ei solid bok innanfor sitt fagfelt spesielt, men òg knytt til krigen generelt. Samtidig kan det, viss du deler mine utfordringar knytt til militærhistorie, altså vere lurt å ha ei eske med fyrstikker liggande klar til dei tyngste kapitla.

Julia Stangeland (f. 1989) er formidlar og museumspedagog på Gjenreisningsmuseet for Finnmark og Nord-Troms.

NOTER

¹ (R) eller (p) (som blir brukt inni boka) står for høvesvis «Retired» og «Pensjonert». Dette indikerer altså at Diesen ikkje lenger er i aktiv teneste.

² Enigma var eit kodesystem som blei brukt av tyskarane gjennom heile krigen, men det blei avslørt av britane, noko som gjorde det mogleg å følge med på kva tyskarane planla.

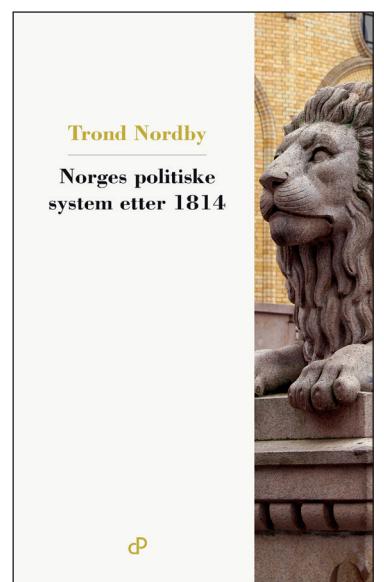
³ Emberland, Terje og Kott, Matthew. *Himmlers Norge. Nordmenn i det storgermanske prosjektet*. Oslo: Aschehoug, 2012.

⁴ Jaklin, Asbjørn. *Brent jord: 1944–1945: heltene, ofrene, de skyldige*. Oslo: Gyldendal, 2016 og Nøkleby, Berit. *Hitlers Norge: okkupasjonsmakten 1940–1945*. Oslo: Cappelen Damm, 2016..

⁵ Jaklin, Asbjørn. *Brent jord: 1944–1945: heltene, ofrene, de skyldige*. Oslo: Gyldendal, 2016.

⁶ Hjeltnes, Guri. *Hverdagsliv i krig: Norge 1940–45*. Oslo: Aschehoug, 1987.

⁷ Denne setninga avslutta førarordenen som sa at Finnmark og Nord-Troms skulle brennast ned og befolkninga tvangsevakuera.

Gi oss politikken tilbake!

NORGES POLITISKE SYSTEM ETTER 1814

Trond Nordby
Dreyersforlag, Oslo 2018

Har vi ikke allerede nok bøker om norsk politisk historie etter 1814? Det går an å spørre når det nå foreligger en ny, oversiktig bok av Trond Nordby som behandler hele vårt politiske system fra 1814 og frem til i dag. Den er formet som en lærebok, rettet mot universitetsfaget statsvitenskap snarere enn historie. Men bringer den ellers noen ny kunnskap som vi kan ha nytte av, i forhold til mye annet på markedet? Jeg tror faktisk det.

To forhold gjør at denne boken kan fylle et slags tomrom i historiefaget. Det første gjelder de vanligste lærebøkene i moderne norsk historie, som faktisk ofrer ganske lite plass til det grunnleggende politiske systemet som vi lever under, og gjerne til fordel for fortellinger om «hele samfunnet», forstått som folks levekår, økonomi, teknologi, samliv, samkvem og kulturelle utfoldelse. Når vi «tror» moderne historieskriving handler ekstra mye om det politiske feltet, handler den egentlig mest om alt annet. Grunnboka vår i 1800-tallets historie har et lommeur på omslaget, grunnboka om 1900-tallet har en radio (og den forrige, til Berge Furre, hadde en telefon). Joda, det er forlaget som står ansvarlig for omslagsbilder, men faktisk gjenspeiler disse mye av innholdet. Noen egen lærebok i vårt moderne politiske system finnes ikke på grunnstudiet i historie i dag.

Det andre poenget er at denne mangelen på direkte innføringslære i historien til vår politiske orden lett kan føre til at misfortærslser, feiloppfatninger og ugrunnet synsing helt overtar i den alminnelige forståelsen av hvordan denne orden egentlig er utformet. For dagens praktiske politikk kan det ha konsekvenser, for grensene mot autoritære og udemokratiske oppfatninger blant utøvende politikere (og deres tilskuere) kan stundom virke mer uklare og mer utviskede enn godt er. En grunnleggende innføring i utviklingen av vårt politiske system må ønskes velkommen også av slike grunner.

Maktdelingen mellom det norske Storting og den norske regjering er et hovedtema i Nordbys bok, og han følger dette gjennom systematiske kapitler om langsiktige utviklingstrekk ved konstitusjonen, valgsystemet, Stortings oppgaver og Stortingets daglige arbeid. Særlig de første kapitlene bidrar her til oppklaring på flere punkter, for eksempel kapitlet om de historiske endringene i valgordningene, noe som ellers kan savnes i vanlige historiske oversiktsverker. Store deler av kapitlene om Stortings arbeidsformer og dagsorden (IV og V) handler nok mest om dagens situasjon, så her savnes en tilsvarende historisk gjennomgang. Men nå er jo denne boka særlig rettet mot dagens statsviter-studenter, antakelig som en oppfølging av Nordbys nyttige bok *Grunnlov*

og *styreform* fra 2010, og dermed et enklere sted å hente inn informasjon fra enn blytunge verker som stortingshistorien og administrasjonshistorien.

På noen punkter vil imidlertid Nordby ikke bare erstatte slike verker, men også tilføre meninger og tolkninger om spørsmål som verken er tindrende klart behandlet av historikere, statsvitere eller jurister. Blant annet prøver han å svare på når en effektiv parlamentarisme hadde slått gjennom. Hva som i hvert fall er åpenbart (og som burde få like fullt gjennomslag som at 1814-grunnloven ikke innførte et moderne demokrati), er at dette verken skjedde i 1884 (med Sverdrup) eller i 1889 (med Emil Stang). Nordby fremhever isteden mistillitsforslaget som et kjernepunkt, og det aller første av denne typen som felte en regjering i Norge, var det som rammet Hornsruds regjering i 1928. Akkurat her synes jeg nok han også forenkler noe. Neste skifte av samme art som i 1928 kom ikke før Kings Bay-saken felte Gerhardsen i 1963 – det tredje eksemplet Nordby her viser til, Hundseids fall i 1933 (s. 107), bør kanskje helst forstås som et kabinettspørsmål.

Uansett har vi ikke sett avskjed ved mistillit siden 1963, selv om mistillit har vært reist minst 64 ganger fra 1945 til 2013 (s. 106). Det normale ved norske regjeringskifter har dermed aldri vært at Stortinget vedtar mistillit, men snarere at regjeringene sørger for å kaste seg selv, ofte i anfall av politisk dødsdrift. Det skjer naturligvis etter valgnederlag; vi har minst 12 eksempler.¹ Men regjeringer har også prøvd å oversitte valgnederlag, i hvert fall 7 ganger siden Sverdrup første gang gjorde det i 1888.² Det vanligste har likevel vært at regjeringer går av enda Stortingset sammensetning er uendret.³

Kanskje overvurderer derfor Nordby mistillitsinstitusjonens betydning, selv om den jo nå er innbakt i dagens grunnlovsparagraf. Han tar også opp problemet om hva «mistillit» egentlig er (s. 110–111). Men som et avgjørende tidspunkt viser han til 1908, da Jørgen Løvland gikk av etter å ha fått «negativt flertall» mot seg (s. 40). Etter dette mener Nordby at parlamentarisme var fullt ut godtatt som politisk norm «uten vaklen» (s. 36), selv om det kanskje ikke var blitt konstitusjonell sedvane før rundt 1930. Hva Nordby imidlertid ikke nevner her, er at de to mistillitsforslagene i 1908 begge ble forkastet av Stortinget: Venstres forslag fikk bare 53 av 123 stemmer, Arbeiderpartiets bare 10 (Arbeiderpartiet stemte nemlig mot Venstre-forslaget, mens Venstre stemte mot deres forslag.) Slik sett ville det neppe ha vært ukonstitusjonelt av Løvland å fortsette. Det var han selv som valgte å tolke dette som mistillit gjennom på forhånd å true med at «et negativt flertal faar også tage sit ansvar».⁴

Til gjengjeld bad ikke påtroppende statsminister Knudsen om noen positiv tillitserklaering fra tinget i 1908, og Nordby siterer Knudsen på at rådende parlamentariske læresetninger i så fall trengte en «revision» (s. 40). Dermed berører han også et hovedproblem med den negative parlamentarisme: Norge (og Danmark) er nemlig blant de få land som ikke praktiserer et positivt

innsettingsvedtak (eller «investitur») for en regjering (s. 42). Nå finnes det likevel minst ett eksempel på noe slikt i norsk historie: Michelsen krevde dette etter valget i 1906, noe Nordby ikke nevner – til tross for at han skriver mye om det i sin egen avhandling *Venstre og samlingspolitikken 1906–1908* fra 1983, og også så vidt (s. 46) i for nevnte *Grunnlov og styreform*. Men dette ble altså ingen tradisjon, og uten en slik ordning (og opplosningsrett med nyvalg) vil ofte normalsituasjonen bli mindretallsregjeringer. Da Norge fikk en flertallsregjering i 2005, hadde vi f.eks. ikke hatt dette på 20 år.

Ved siden av mistillitsforslagets konstitusjonelle betydning og når regjeringer må gå, er det også et annet punkt der Nordby bidrar til korrigering eller i hvert fall utdyping: Spørsmålet om sedvane som konstitusjonelt element. Dvs. den forfatningsforståelse som etter hvert lå til grunn for en regjering mens Grunnloven fremdeles ikke hadde ett ord om dens avhengighet av Stortinget, altså helt frem til revisjonen i 2007. Her redegjør Nordby om de ulike juridiske posisjonene før og nå: at sedvane må gjelde som likeverdig rettsregel etter en viss tid (Frede Castberg, Jan E. Helgesen, Johs. Andenæs), eller at sedvane ikke skal fortrenge kodifisert lov (Nikolaus Gjelsvik, Torstein Eckhoff, Eivind Smith). Men Nordby er tydelig skeptisk til at politikere eller jurister skal presse inn for mange dagsaktuelle tolkninger av en grunnlovstekst: «Etter min mening har jurister opptrådt som emmanns grunnlovgivende forsamlinger», skriver han (s. 67), og viser til Smith: «Hvis de folkevalgte trenger en ny rettsregel, må de ta den inn i Grunnloven» (s. 68).

Endelig gjør det godt å lese en bok som faktisk gir oss mye av realpolitikken tilbake uten å blande i hop begreper og nivåer, av typen «embetsmannsstaten» eller «Arbeiderparti-staten». Selv synes Nordby å ha mer sans for Francis Sejersteds begrep om Norge som en «rettsstat». Samtidig sørger han for å trekke bedre frem den sentrale maktfaktoren som 1800-talls-historikere ofte har en tendens til å gi en birolle: Kongen. Den norske grunnloven ga nemlig kongen nesten urimelig stor personlig makt. Den gjorde hans person ikke bare immun, men faktisk «hellig», påpeker Nordby, og klarer dermed å gjennomsette kongemakten i den rollen den må ha hatt. Han viser i den forbindelse også til at en rad grunnlovsparagrafer frem til vår tid har operert med «Kongen» som synonym for «Kongen i statsråd» uten å gjøre noe med det: «feilene overlevde parlamentarismen», påpeker han: «Det Oscar II tapte i 1905, er med andre ord vunnet i ord» (s. 71).

Den moderne kongemakten gjør imidlertid Nordby om til en anakronisme, og her tenderer jeg nok til å være en smule uequivoklig. Et harmoniserende trekk ved de tre skandinaviske landenes statssystemer synes faktisk å være at de har beholdt en politisk uvesentlig person på toppen som samtidig tilfører dem rituell forsonlighet. Det er kanskje lett å harselere over kongens nytteårstaler, slik Nordby gjør. Men det han her synes å overse, er en befolkningens behov for den overordnede, symbolske omsorg som ligger i hvert eneste nyår å få høre slike «banaliteter ingen andre,

av frykt for å bli stemplet som naive, vil si høyt», som han sier det (s. 73). Men her gjør Nordby en vanlig akademisk kardinals synd. Å søke å begripe menneskers merkelige kompleksitet er tross alt viktigere enn å spille på egen fortreffelighet.

Enda et lite punkt: Selv om Nordby eksplisitt tar avstand fra sin gamle lærermester Jens Arup Seip, synes i hvert fall noe av arven fra Seip å skinne gjennom i de mange, ofte lett infame vittigheter i teksten: som at misoppfatningen om parlamentarismens innføring i 1884 har å gjøre med at «det er lettere å knytte flaggningen til ett år, helst til én dag. Ingen er i stand til å heise flagg eller drikke sjampanje i 30–40 år» (s. 34). Og at stortingsbygningens stabbur-form på tross av at «mus og fjøsnisser manglet», førte «tankene over på julekort» – selv om vi ikke i bygningen møter «alt annet enn dogne stabbursmus» (s. 120). Eller at den diskusjonsglade representanten Lundteigen kan betegnes som en «Tordenskjolds soldat uten militær grad» (s. 137). Nå tilhører jeg dem som kan ha virkelig glede av ironiske spark i øst og vest; likevel vil sikkert en del oppfatte dette som å hovore, eller verre: som forstyrrende trekk ved ellers sobre resonnementer. Samtidig bør vel ingen henge seg for mye opp i dette, i hvert fall ikke unge studenter: De bør tvert om tilbys noen morsomheter innimellom all den tørre prosaen de ellers må lese. Og så er jo dette en gammel, drevne polemikers arbeid. Så «why try to change him now? Og til tross for at Nordby avslutter ganske melankolsk på vegne av vår politiske fremtid (s. 179), er det i disse tider en sann velsignelse å lese noe politisk som handler mer om politikk enn om driftsliv.

Til slutt må jeg, som profesjonell pirker, ta opp noen feil som blir ekstra irriterende når den formelle diskursen (inkludert sitering) synes å holde høy kvalitet. Men altså: Notabelmøtet i 1814 fant sted 16. februar, ikke 6. februar (s. 21). Det *fantes* andre utdanningsinstitusjoner enn katedralskolene før 1811 (s. 23), som Krigsskolen i Christiania og Bergseminaret på Kongsberg. Venstres gruppe sprakk og Sverdrup tapte valget i 1888, ikke 1887 (s. 36). Stemmerettssalderen ble senket fra 23 til 21 år i 1946, ikke 1956 (s. 86). Valgloven av 1828 (s. 75 og 174) forhindret ikke valgpåvirkning i første ledd etter 1842. Og, kjære Trond: Det var ikke bare 6 av 57 embetsmenn på Eidsvoll i 1814 som var født i Norge (s. 150). Men selvsagt omvendt: Bare 6 var født i Danmark (eller 7, hvis vi regner inn bergmester Steenstrup)! Dessuten var 1 født i Holstein og 1 – grev Wedel – i Frankrike. Uten at det betydde all verden. Men resonnementet på dette punktet undergraves. Skjerping i korrekturen!

Odd Arvid Storsveen (f.1952), professor i historie, Universitetet i Oslo

NOTER

¹ Hagerup i 1898, Blehr i 1903, Knudsen i 1910, Bratlie i 1913, Lykke i 1928, Gerhardsen i 1965, Korvald i 1973, Harlem Brundtland i 1981 og 1989, Stoltenberg I i 2001 og II i 2013, og Bondevik II i 2005.

² Knudsen i 1918, Mowinckel både i 1924 og 1933, og senere også Gerhardsen i 1961, Nordli i 1977, Willoch i 1985, Harlem Brundtland i 1993. Ingen av disse kunne regne med noe fast parlamentarisk flertall, og det forelå heller ingen avtaler om støtte. Solberg i 2017 havner vel her i en mellomposisjon.

³ Det skyldes enten tap i en eller annen sak i stortinget (Stang i 1891 og 1895, Steen i 1893, Halvorsen i 1921, Blehr i 1923, Berge i 1924, Mowinckel i 1926, 1931 og 1935, Hundseid i 1933, Willoch i 1986, Bondevik I i 2000), indre opplosning (Hagerup i 1905, Konow i 1912, Borten i 1971, Syse i 1990), eller mer eller mindre personlige politiske grunner (Bratteli i 1972 og Jagland i 1997)

⁴ Jf. Per Eivind Hems biografi *Jørgen Løvland. Vår første utenriksminister*, Oslo 2005: 408.

På forskerfronten

ANDREAS MØRKVED HELLENES

Hva handler din doktorgrad om? Avhandlingas arbeidstittel, «Fabricating Sweden», er en metafor som jeg bruker for å gripe hovedtematikken i prosjektet, nemlig hvorfor og hvordan den svenske staten har forsøkt å profilere Sverige utenlands. Denne tematikken pendler mellom to forskningsinteresser jeg har, nemlig utenlandske observatørers bilde av Sverige som et progressivt modellsamfunn og den svenske statens forsøk på å fabrikkere bilder av Sverige utenlands gjennom 1900-tallet. Det er også snakk om en variant av politisk og kulturell historie på den ene siden, og en form for diplomatisk historie på den andre. Dette studerer jeg med utgangspunkt i tre historiske nedslag, som hvert av dem tar for seg et svensk prestisjeprosjekt i Frankrike. Først den svenska paviljongen på verdensutstillinga i Paris i 1937, så det svenska kulturinstituttet i Paris som åpna i 1971, og til slutt den store svenska kulturmessen omkring utstillinga «Solen och Nordstjärnan» i Paris våren 1994. Disse konkrete, realiserte prosjektene gir empirisk materiale for å studere både produksjonen av svenske narrativer og materielle utrykk, hvordan de ble mottatt både utenlands og hjemme, samt hvordan de inngår i en bredere kontekst.

De historiske øyeblikksbildene kommer nemlig alle fra perioder definert som krisetider, hvor nasjonale fortellinger og selvbilder var oppe til forhandling i den offentlige debatten. I den første konteksten dreier det seg om en demokratisk verden på leting etter motsvar til økonomisk krise, sosial uro og fascismen, i den andre om det lange 1960s kriser i de industrialiserte landene, og i den tredje om slutten på den kalde krigen, gryende globalisering og europeisk integrasjon. Alle prosjektene kan ses på som forsøk på å omtolke Sveriges rolle i verden, og jeg interesserer meg også for de rent praktiske, nærmest didaktiske sidene ved å kommunisere dette. Slik sett berører også avhandlinga spørsmålet

Andreas Mørkved Hellenes

Alder:	31
Aktuell med:	Arbeider ved Sciences Po Paris og Universitetet i Oslo med avhandlingen «Fabricating Sweden» om svensk statlig promotering av Sverige i Frankrike fra 1930- til 1990-tallet. Underviser bachelorstudenter i internasjonal historie ved Sciences Po Paris. Tilknyttet UiO:Nordens forskergruppe Nordic Branding. Skal etter avhandlingen i gang med et prosjekt om nordisk demokratiaktivisme i mellomkrigstiden som gjesteforsker ved Södertörns högskola.
Har tidligere studert:	Har en mastergrad i historie og politisk teori fra Sciences Po Paris og en bachelorgrad fra UiO.

om hvilke profesjoner som kunne og ønsket å brukes til å fremme Sverige utenlands, fra reklamepionerer til kunsthistorikere.

Hvordan fant du frem til akkurat dette temaet/din spesialisering?

Som norsk masterstudent i Frankrike slo det meg at det var mye snakk i fransk politisk debatt om den «skandinaviske», eller enda oftere «svenske» modellen. I masteroppgaven min skrev jeg derfor om franske forestillinger om Sverige som politisk-sosial modell fra trettitallet og fram til 1970. Gjennom dette arbeidet oppdaget jeg at mye av det materialet som ble utgitt på fransk om det svenske samfunnet på ulike måter var sponset av svenske institusjoner og aktører. Derfra ble interessen min vekket for å se nærmere på disse institusjonenes arbeid, deres forankring i samfunnet, og rolle i produksjonen av nasjonale selvbilder. I utgangspunktet var tanken min å studere det svenske kulturinstituttet i Paris mer spesifikt, men underveis – og ikke minst i møte med kildematerialet – valgte jeg å heller anlegge et lengre tidsperspektiv og mer varierte fallstudier. Når det kommer til organiseringen av avhandlingen kan det være verdt å nevne at jeg har arbeidet med den i en såkalt *cotutelle*, altså som delte doktorgradsprosjekt med veileder både ved Sciences Po Paris og Universitetet i Oslo, og delt tida mellom Centre d'histoire ved Sciences Po og IAKH.

Man går fra å være student til å bli forsker, noe som er en langt fra smertefri prosess [...].

Hva mener du ditt nylige forskningsarbeid bidrar med?

I dag er interessen generelt sett stor for internasjonal markedsføring av nasjonal og regional egenart. Vi står blant annet midt i en periode hvor de nordiske landene vekker stor interesse utenfor egne grenser som modeller for økonomisk vekst, velferd og livsstil. Samtidig ser vi at Nordenbildene politiseres, både utenfor og innenfor Nordens grenser. Fallhøyden blir større når samfunn som generelt ses som eksemplariske havner i problemer. Det finnes jo en del nordiske paradokser som iblant skaper image-bruduljer, fra olje-Norges pushing av rein sjømat via den ofte roste finske skolens skyteepisoder til svensk-danske diskusjoner om innvandringspolitikk. Forskingen min bidrar til å gi kunnskap om forhistorien til dette, ikke minst gjennom å påvise at mange av dagens utbredte forestillinger om Norden, ikke minst i Frankrike, har eldre røtter framfor alt knyttet til Sverige. Samtidig som den slik sett identifiserer kontinuiteter mellom tidligere tiders Svergebilder og nåtidens, viser den også at motivasjonen for å bedrive statlig internasjonal promotering har variert stort gjennom perioden, akkurat som ambisjonene for aktivitetene. Til

slutt og mer overordnet vil jeg trekke fram at jeg tror kunnskap om historie, politikk og samfunn i de andre nordiske landene er av stor betydning i dagens Norden, en region som på mange måter er ekstremt integrert, men hvor vi også kjenner hverandre dårligere enn de fleste kanskje tror. m normalitet og krig.

Hva er de største forskjellene mellom å skrive master og å være doktorgradsstipendiat?

Den klareste utfordringa er for min del uten tvil knyttet til ambisjonene til arbeidet. Man går fra å være student til å bli forsker, noe som er en langt fra smertefri prosess, ikke minst i et fag som historie hvor avhandlingsarbeidet er av så selvstendig natur. Dette gjelder både avgrensingen av prosjektet, et nær sagt uuttømmelig kilde tilfang og skriving av monografi.

Hva er det ditt beste tips til historiestudenter og fremtidige historikere?

Til norske historiestudenter er mitt beste tips å lese språk ved siden av historiestudiene, gjerne kombinert med opphold ved utenlandske universitet. Ikke bare gir det uante muligheter for interessante studier, men også et ekstra bein eller to å stå på i andre deler av arbeidslivet.

Hva er dine planer videre, etter endt doktorgrad?

Hva er drømmejobben?

I første omgang er planen å fortsette med samtidshistorisk forskning rundt problemstillinger som tar opp forholdet mellom Norden og Europa i et nytt, mindre prosjekt ved Södertörns högskola i Stockholm hvor jeg skal studere forbindelsene mellom nordiske og europeiske demokratiaktivister på trettitallet.

Quiz

QUIZMESTER: XXX XXX XXX

1 I prosjektet *Jakten på Odin*, mente Thor Heyerdahl å finne opphavet til den norrøne mytologien. Langs hvilken elv mente han dette var?

2 TVserien «Vikings» tar seg mange historiske friheter. Store deler av handlingen er lagt til en fiktiv by. Denne byen deler navn med et stede i Norden. Hvilket?

3 Hva heter Nordens eldste universitet?

4 Når blir Kalmarunionen dannet?

5 Når mistet Norge Bohuslen til Sverige?

6 Hvilke av de nordiske landene er det siste til å få en grunnlov?

7 Når ble Finland uavhengig av Russland?

8 Hva er den geologiske betegnelsen på halvøya som dekkes av Norge, Sverige, Finland og deler av Russland?

9 Hvilke land er med i Nordisk Råd, inkludert selvstyrte områder?

10 Hvilke internasjonal organisasjon sto for forhandlingene mellom Danmark og Norge om Grønlandsspørsmålet?

11 Under andre verdenskrig, hva heter den tyske operasjonen for å okkupere Danmark og Norge?

12 Hva heter den islandske datingappen som skal hjelpe deg å holder oversikt over dine slektninger?

13 Hvilken gourmetrestaurant som er nylig gjenåpnet i Danmark har gjort seg kjent på å servere nordisk mat?

14 Hvilket europeisk land var Island i en handelskrig med, den såkalte «Torskekriegen», mellom 1958-1976.

Logoen til Nordisk råd. Laget av Kontrapunkt ved Nordisk ministerråd, via Wikimedia Commons.

Ny nordisk mat: marengs og is av bjørk (!). Bilde: Multichill, via Wikimedia Commons.

15 Hvilket nordisk land er det siste til å vinne Eurovision?

16 Kong Harald nekter å knekke igjen de to siste mansjett-knappene på sin jakke før Norge har gjenvunnet to områder som ble mistet på 1600-tallet. Hvilke er disse?

17 Hvilket land i Norden var det siste som avskaffet adelsprivilegier, og når?

18 I 2014 hadde den svenske marin'en stor leteoperasjon i den svenska skjærgården. Hva var det de lette så fryktelig etter?

19 Danmark hadde i løpet av 1700-tallet et langstrakt kolonirike, dog mindre enn en del andre. De fleste koloniene ble solgt

Redaksjonen

MAGNUS SELAND ANDERSSON

Magnus er masterstudent i historie ved UiO, og interessaert i amerikansk utenrikspolitisk historie med vekt på Midtøsten og den kalde krigen.

EVEN NÆSS BERGSENG

Even er masterstudent i historie ved UiO, og skriver om lokale politiske foreninger og stortingsvalg i perioden 1888-1894. Han har ellers studert idéhistorie og statsvitenskap, og er særlig interessert i politisk tenkning og historiefaglige grunnlagsproblemer.

ELI MORKEN FARSTAD

Eli er masterstudent i historie, og skriver nyere norsk historie, om haugianere som engasjerte seg politisk i tiden rundt 1833.

JON EMIL HALVORSEN

Jon Emil er masterstudent ved UiO med interesse for tidlig moderne historie, dansketiden og opplysningstid. Han skriver om Peter Anker og den patriotiske opplysning i Dansk India på 1790-tallet.

KJARTAN HVERVEN

Kjartan er masterstudent i historie, og skriver om tysk mellomkrigshistorie og utviklingen av NSDAP, før og etter maktovertakelsen.

NIRI RAGNVALD JOHNSEN

Niri er masterstudent i historie med særlig interesse for ideologiske strømninger i Europa under det lange 19. århundre (1789-1914). I tråd med dette skal han skrive en oppgave om skandinavismen i perioden 1848-1864.

ANETTE BJERKE JÆGERSBORG

Anette er lektorstudent og masterstudent på andre semester. Hun er særlig interessert i globalhistorie, de lange linjene i historien og hvordan og hvorfor verden har blitt som den har blitt. Masteroppgaven hennes tar utgangspunkt i en svensk reiseskildring fra 1600-tallet.

HANNA KHAZRI

Hanna er masterstudent på fjerde semester. Hun er særlig interessert i den moderne Midtøstens politiske historie. Masteroppgaven vil omhandle trekantforholdet mellom USA, Israel og kurderne på 1960-tallet.

REBECCA LARSEN

Rebecca Larsen er masterstudent i historie og skriver om rekrytting til islamistiske organisasjoner i Skandinavia.

ØIVIND LØVDAL

Øivind er masterstudent i historie og skriver om klimahistorie i Norge på 1700-tallet.

ANNA MARIE S. NESHEIM

Anna Marie er interessert i menneskerettighets historie og hvordan ideer har formet verdensnormer og internasjonal lov. Hun skriver om statsløshet i mellomkrigstiden.

VILDE PAALGARD

Vilde er masterstudent på fjerde semester og skal skrive miljøhistorie. Masteroppgaven vil ta for seg Det europeiske naturvernåret 1970 i Norge og forestillingen om en forestående økologisk katastrofe.

SVERRE ERLAND ROSENBERG

Sverre er master i historie. Sverres hovedinteresse er nybrids-historie med fokus på eneveldet og de europeiske religionskrigene på 1500- og 1600-tallet.

ANDERS RYKKE

Anders er masterstudent på fjerde semester. Med interesse for tidligmoderne idé- og kulturhistorie vil han skrive master om opplysningstiden i Norden med fokus på forholdet mellom tidskriftskulturen og kunnskapsspredning i Danmark-Norge på 1700-tallet.

ROBIN SITTER

Robin er masterstudent i historie og interesserer seg hovedsaklig i norsk forsvars- og sikkerhetspolitikk. I sin masteroppgave skal han skrive om norske FN-styrker i Libanon.

YNGVILD STORLI

Yngvild er masterstudent i historie og skriver om nyfascisme i Storbritannia på 1990-tallet.

LINE LINDBERG SØRJOTEN

Line er lektorstudent og masterstudent i historie. I masteroppgaven sin skriver hun om pleiebarnas oppvekstvilkår rundt 1850-1920 og samfunnets lov og praksis ovenfor disse.

SIGRUN B. WIK

Sigrun er masterstudent på fjerde semester, og har en forkjærlighet for eldre historie. Masteroppgaven hennes vil omhandle framstillinger av vikingtidkvinner fra middelalderen.

ERLEND LUNDVALL

Erlend er masterstudent i historie og skriver om den norske handelsflåten innsats under andre verdenskrig.

Svar til quiz på s. xxx

1. *Don, som har utløp i Russland*
2. *Kattegat*
3. *Uppsala, opprettet i 1477*
4. *1397*
5. *1658*
6. *Danmark, 1849*
7. *1917*
8. *Fennoskandia*
9. *Norge, Sverige, Danmark, Finland og Island. Selvstyrte områder: Færøyene, Grønland og Åland*
10. *Folkeforbundet*
11. *Operasjon Weserübung*
12. *Islandiga-App*
13. *Noma*
14. *Storbritannia*
15. *Sverige, med Mons Zelmerlöw og sangen «Heroes»*
16. *Jemtland, og Herjedalen*
17. *Sverige, i 1975*
18. *En russisk ubåt*
19. *Storbritannia*
20. *Royal League*

FORTIDS SKRIVESTANDARD

Hva trykker Fortid?

Vi trykker akademiske artikler, essays og bokanmeldelser. Send oss gjerne en bearbeidelse eller et utdrag fra masteroppgaven eller bacheloroppgaven din! Men husk at en oppgave eller et utdrag fra en oppgave ikke alltid er helt formelt lik en artikkel (se under).

For å få teksten på trykk må den oppfylle våre krav. Alle bidrag må inneholde tittel, forfatternavn, samt faglig og etisk forsvarlige referanser i henhold til tekstens form og sjanger. Bidragene til *Fortid* kan skrives på norsk, svensk, dansk eller engelsk. Både tekster og spørsmål kan sendes til fellesadressen redaksjonen@fortid.no eller du kan ta direkte kontakt med en av oss.

Vi opererer med følgende sjangre:

- Artikler og essay – teksten kan være fra seks til ti normalsider (å 2300 tegn uten mellomrom).
- Korttekster – kan være litt mer polemiske og lekende, med en lengde på mellom én og tre normalsider.
- Bokmeldinger – lengden bør være mellom tre til fem normalsider.
- Debattinnlegg – lengden bør ikke overskride tre normalsider.
- Ex libris – bokessay om din leseropplevelse av en historisk bok e.l. Stilen kan være personlig og lekende, men teksten må holde et godt nivå. Teksten bør ikke overskride tre normalsider.
- A fontibus – kildefunn («a fontibus» betyr «fra kildene»). Har du kommet over en interessant eller merkelig kilde som du vil analysere eller diskutere, eller rett og slett presentere for andre? Vi aksepterer kortere og lengre tekster her.

HVORDAN SKRIVE TEKSTENE?

Artikler

- bygges opp slik:
- Tittel
 - Forfatters fulle navn
 - Ingress som oppsummerer artikkelen tese
 - Hovedtekst med undertitler
 - Forfatteromtale (navn, år født, utdanning, evt. arbeider sist publisert)
 - Sluttnoter, litteratur- og kildeliste.

Korttekster:

Likt som artikler, men ingress og undertitler er valgfritt. Komplette sluttnoter, men ikke litteratur- og kildeliste.

Alle akademiske, historiske artikler *må* inneholde en eller flere hovedpåstander (et hovedpoeng med teksten), og en argumentasjon

som bygger oppunder påstanden, samt en konklusjon som oppsummerer argumentasjonen og validerer eller kvalifiserer påstanden. Artikler i *Fortid* må ikke nødvendigvis basere seg på originalt kildearbeit, men alle påstander som ikke kan regnes som allment kjente og aksepterte må begrunnes i litteratur. Se gjerne tidligere artikler i *Fortid*.

Bokmeldinger

bygges opp slik:

- Tittel på bokmelding, boktittel, bokforfatter, forlag, år
- Hovedtekst
- Forfatteromtale (navn, år født, utdanning, evt. arbeider sist publisert)
- Evt. sluttnoter.

I bokmeldinger kreves en påstand om boka, som må fremsettes i første avsnitt/ingress, og bokmeldingen må begrunne påstanden med siderefanser, sitater, og referater. For eksempel kan en påstå at boka er spennende/omfangsrik, men at den ikke makter å gå i dybden på tema. Resten av bokmeldingen må da begrunne hvorfor den er spennende/omfangsrik, og hvorfor ikke boka makter å gå i dybden på tema. Begrunnelser kan gjøres ved direkte sitat, oppsummeringer av funn/konklusjoner, eller kritikk av påstander/konklusjoner/metode. Se gjerne tidligere bokmeldinger i *Fortid*.

DEN REDAKSJONELLE PROSESEN

Artikler kan sendes inn til redaksjonen kontinuerlig. Dersom artikkelen er på tema for kommende nummer, må døddlinjen etterfølges.

To redaksjonsmedlemmer vil komme med kommentarer, innspill, og spørsmål, og forfatteren vil få tilbud om å sende inn en revidert utgave av artikkelen. Vi trykker de aller fleste artikler som blir sendt inn til oss, men noen sjeldne ganger er vi dessverre nødt til å avvise tekster som ikke er faglig eller etisk forsvarlige.

Når artikkelen er revidert, er den normalt klar til trykk. Det kan allikevel hende at redaksjonens leser har noen ytterligere kommentarer. I så fall sendes teksten tilbake til forfatter med kommentarer enda en gang.

Tekster som er sendt inn med mange typografiske feil, vil også bli kommentert, men det forventes at forfatteren griper tak i disse før den reviderte utgaven sendes tilbake til redaksjonen. Skjer ikke dette, faller teksten dessverre igjennom.

Alle artikkelforfattere får tilsendt nummeret som artikkelen trykkes i. Se fullstendig skrivestandard på <http://www.fortid.no/tidsskrift/forfatterinstruks/>

FORTID

Studentenes historietidsskrift ved Universitetet i Oslo kommer ut fire ganger i året. *Fortid* speiler bredden i det norske historiefaget, og er en arena for nye stemmer, synspunkter og strømninger. I *Fortid* skriver studenter og etablerte forskere side om side.

VIL DU GI FORTID EN FRAMTID?

Fortid trenger stadig skribenter som kan bidra med korttekster, lengre artikler og bokmeldinger – på tema eller utenfor. Kontakt: redaksjonen@fortid.no

ANNONSERE I FORTID?

Fortid kommer ut fire ganger i året og har et bredt marked av lesere. Kontakt: annonse@fortid.no

ABONNERE PÅ FORTID?

Et abonnement koster kr. 300,- per kalenderår.
Studentabonnement: kr. 150,-
Institusjonsabonnement: kr. 500,-
Kontakt: abonnement@fortid.no

TEMA FOR KOMMENDE NUMMER

Nr. 2/2018: Flukt
(Frist for innsending av tekster 30. mars)

Nr. 3/2018: Ikke avgjort
(Frist for innsending av tekster 22. august)

Bidragsytere FORTID nr 1/2018

Nils Ivar Agøy
Magnus S. Andersson
Even Næss Bergseng
Melina Antonia Buns
Kjetil Evjen
Eli Morken Farstad
Jon Emil Halvorsen
Andreas Mørkved Hellenes
Ruth Hemstad
Hans Magne Jaatun
Øivind Løvdal
Torbjörn Nilsson
Hans Jacob Orning
Julia Stangeland
Odd Arvid Storsveen
Johan Strang
Håkon Lunde Saxi
Mattis Vaaland

Professor i historie, Høgskolen i Sørøst-Norge, avdeling Bø
Masterstudent i historie, Universitetet i Oslo
Masterstudent i historie, Universitetet i Oslo
Ph.d-stipendiat. i historie, Universitetet i Oslo
Universitetslektor, Institutt for sammenliknende politikk, UiB
Masterstudent i historie, Universitetet i Oslo
Masterstudent i historie, Universitetet i Oslo
Ph.d-stipendiat. i historie, Universitetet i Oslo og Science Po Paris
Førsteamanuensis II i historie, Universitet i Oslo
Masterstudent i historie, MITRA, Universitetet i Oslo
Masterstudent i historie, Universitetet i Oslo
Masterstudent i historie, Söderörns högskola
Professor i historia, Söderörns högskola
Professor i historie, Universitetet i Oslo
Formidlar og museumspedagog, master i historie
Professor i historie, Universitetet i Oslo
Centrum för Norden-studier, Helsingfors universitet
Seniorforsker, Institutt for forsvarets studier
Master i historie, journalist

NORDEN®

